

Reizen over Moskovie

Een Hollandse schilder ontmoet tsaar Peter de Grote

Cornelis de Bruyn

Ingeleid en van commentaar voorzien door Kiki Hannema

bron

Cornelis de Bruyn, *Reizen over Moskovie. Een Hollandse schilder ontmoet tsaar Peter de Grote* (ed. Kiki Hannema). Stichting Terra Incognita, Amsterdam 1996

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bruy004reiz01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / Kiki Hannema

binnenkant omslag voor

Gegraveerd portret van Cornelis de Bruijn gemaakt door Gerard Valck, naar een schilderij van Godfried Kneller (1699). Het gedichtje is gemaakt door Janus Broukhusius.

Woord vooraf

In 1702 maakte schilder-schrijver Cornelis de Bruijn in Moskou kennis met tsaar Peter de Grote. Een paar jaar eerder, nu driehonderd jaar geleden, bezocht de tsaar met een Russisch gezantschap Nederland. Tsaar Peter was hevig geïnteresseerd in de westerse techniek, politiek en cultuur. De belangstelling voor andere landen deelde hij met de bereisde De Bruijn. De tsaar stelde diens gezelschap zeer op prijs en nodigde hem regelmatig uit voor tochtjes, partijen en andere festiviteiten in en rond Moskou. Hij gunde De Bruijn bovendien het privilege om als eerste Europeaan vrijelijk afbeeldingen te maken in het Moskovische tsarenrijk. De Bruijn maakte hiervan dankbaar gebruik en legde zijn bijzondere ervaringen vast in een beschrijving en talloze schitterende prenten. Zijn *Reizen over Moskovie* verscheen in 1711. Er waren rond 1700 al enkele andere Nederlandse reisverslagen over Rusland verschenen, maar De Bruijn is de enige die uitvoerig verslag doet van zijn persoonlijke contacten met de tsaar en die zijn belevenissen zo rijkelijk illustreert.

Enkele jaren geleden maakte ik kennis met de boeken van Cornelis de Bruijn en raakte gefascineerd door deze reislustige schrijver en zijn werk. Het oorspronkelijke *Reizen over Moskovie* is een lijvig boekwerk over De Bruijns tweede grote reis, die hem onder andere ook naar Perzië en Indië voerde. Hieruit zijn fragmenten en afbeeldingen geselecteerd die zijn impressies van het Russische rijk tot een prettig leesbaar, doorlopend en afgerond verhaal maken. De oorspronkelijke tekst is letterlijk overgenomen en zonodig voorzien van woordverklaringen onder aan de pagina. De inleiding bevat de levensbeschrijving van Cornelis de Bruijn voor hij naar Rusland vertrok, een schets van tsaar Peter, zijn rijk en van het Grote Gezantschap naar West-Europa in 1697 en 1698, en een lijst van Nederlandse en Russische personen die De Bruijn in zijn reisbeschrijving noemt. Na de originele tekst wordt ingegaan op de waardering van *Reizen over Moskovie* en van De Bruijn als kunstenaar.

De fragmenten in deze uitgave zijn overgenomen uit het exemplaar *Reizen over Moskovie* afkomstig uit de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam. Het werd mij bereidwillig ter beschikking gesteld. Veel hulp en begrip kreeg ik bij de totstandkoming van deze uitgave van mijn werkredactie die bestond uit Marieke van Gessel, Andrea Kieskamp, Yvonne Knobel en Darja de Wever. Het deskundige commentaar van Jozien Driessen over zaken die Rusland en tsaar Peter betroffen was evenzeer onmisbaar. Tenslotte hebben mijn collega's van het Amsterdams Historisch Museum mij op verschillende manieren gesteund. Ik dank allen hartelijk voor hun vriendelijke bijdrage aan de totstandkoming van dit boek.

Naarden, september 1996
Kiki Hannema

Inleiding

AEN DEN LEZER.

Myn meening is niet u met een lange voorreden op te houden tot aenpryzinge van dit boek, dat zyne waerde niet van buiten, maer van binnen ontfangen moet, als hebbende u voor oogen te stellen zaken, die van my onderzocht en ondervonden geen grooter aenbeveling kunnen erlangen, dan met zich zelve naektelyk te vertoonen.

[...] wat Ruslant aengaet, schoon [...] anderen eenige gedenkwaardige dingen aen de werrelt hebben medegedeelt, echter is'er niets grondigs van hun verbeelt, omdat voorheen noit aen eenigh vremdeling geoorloft is geweest de minste schets van steden of gewesten onder dat gebied behoorende te maken. Waerom wy van geluk te spreken hebben, die de eerste geweest zyn, aen wie zyn Czaersche Majesteit toegestaen heeft alles af te tekenen wat in zyn Ryk gevonden wert.¹

Dit schrijft Cornelis de Bruijn in het voorwoord van *Reizen over Moskovie*, zijn reisbeschrijving die voor de eerste maal gepubliceerd werd in 1711. Behalve schrijver en reiziger was Cornelis de Bruijn schilder en tekenaar. In zijn reisbeschrijvingen legt hij zijn indrukken dan ook niet alleen vast in boeiende woorden, maar tevens in schitterende beelden. De Bruijn was de eerste Europeaan die met toestemming van de tsaar afbeeldingen van het Moskovische of Russische tsarenrijk heeft mogen maken. De ‘Czaersche Majesteit’ die hem in één van hun persoonlijke ontmoetingen toestond te tekenen wat hij maar wilde, was tsaar Peter. Tegenwoordig is hij beter bekend als Peter de Grote, maar deze eretitel gaf de Senaat hem pas na de overwinning op de Zweden, waarmee in 1721 de Grote Noordse Oorlog beëindigd werd.

In *Reizen over Moskovie* geeft De Bruijn zijn tweede jarenlange reis, die hij in 1701 begon, in bijna vijfhonderd bladzijden en driehonderd afbeeldingen weer. Men volgt zijn belevenissen op weg van Amsterdam naar Rusland, Perzië, Ceylon en Java, en op ongeveer dezelfde route terug. De prenten die in het werk voorkomen zijn zonder uitzondering tijdloos mooi.

De Bruijns verslag van zijn reis door Rusland, waar hij in twee perioden bijna drie jaar doorbracht, beslaat bij elkaar ongeveer een derde deel van zijn omvangrijke boek. Over zijn verblijf op Java en Ceylon is hij bijvoorbeeld veel minder uitvoerig, omdat - zoals hij zelf schrijft - er over Indië al veel bekend was in de Republiek. Over Rusland was minder gepubliceerd. De destijds beschikbare boeken waren die van de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen², Evert Ysbrants Ides³, Balthasar Coyet⁴ en Adam Brand⁵. Witsen had de gebieden waarover hij schreef echter niet zelf bezocht. De anderen hadden hun reizen al jaren eerder gemaakt. De Bruijn, die niet

ambtshalve maar uit liefhebberij landen en steden bezocht, voegde aan zijn beschrijving bovendien taltijke gedetailleerde afbeeldingen toe.

Uit *Reizen over Moskovie* zijn fragmenten en afbeeldingen geselecteerd die De Bruijns impressies van het Russische rijk weergeven. De fragmenten omvatten een tijdsbestek van zeven jaar. De twee perioden die De Bruijn in het rijk van tsaar Peter doorbracht duurden van augustus 1701 tot juli 1703 en van juli 1707 tot augustus 1708. In deze jaren kon De Bruijn vaak logeren bij verschillende Nederlandse kooplieden die in Archangel en vlakbij Moskou woonden. Hij deed levendig verslag van zijn ontmoetingen met Samoeden in het noorden en met Tataren in het zuiden van het Russische rijk, van zijn contacten met vele hooggeplaatste Russen in onder meer Moskou en de Duitse voorstad, de woonplaats voor buitenlanders vlak bij Moskou. Hij beschreef diverse belangwekkende gebouwen in Moskou en elders in Rusland, besteedde aandacht aan kleding, straffen en verdwijnende tradities, de manier van reizen en aan de Noordse Oorlog waar hij in terecht kwam. Bovenal beschreef hij tsaar Peter, diens ambitieuze pogingen om het land te hervormen en het hofleven, dat zich zelden aan Peters eigen hof in Moskou bleek af te spelen.

Cornelis de Bruijn, een gepassioneerd reiziger

De reiziger, schrijver en schilder Cornelis de Bruijn is tegenwoordig ten onrechte vrijwel onbekend. Bij zijn tijdgenoten genoot hij een zekere faam. Desondanks zijn er buiten zijn als autobiografisch aan te merken reisbeschrijvingen weinig gegevens over zijn leven te vinden.⁶ Hij werd volgens eigen zeggen in 1652 in Den Haag geboren en had ten minste drie zusters.⁷ Hun vader was Jan de Bruijn.⁸ Bij de Haagse schildersconfrèrie *Pictura* volgde Cornelis van mei tot oktober 1674 schilder- en tekenlessen. Waarschijnlijk had hij eerder ook al dergelijke lessen gehad. Daarnaast zou hij Latijn en Frans hebben geleerd.⁹

Cornelis schreef in zijn eerste reisbeschrijving dat hij van zijn ‘tedere jeugd af een onverzettelyke neiging om vreemde gewesten en landen te bezichtigen’ had.¹⁰ Toen hij 22 jaar was trok hij de wereld in. Op zijn eerste reis, van 1672 tot 1693, trok De Bruijn naar Italië, een gebruikelijk reisdoel voor schilders en jongemannen in goeden doen. In Rome vervolmaakte hij zijn schildertechniek bij de ‘Bentvueghels’. Deze Hollands-Vlaamse schilderskolonie was voor jonge kunstenaars een aanrader. Zij konden er de Italianiserende stijl, waarbij de Italiaanse schilderkunst en omgeving als inspiratiebron dienden, in de vingers krijgen. De Bruijns Haagse leermeester bij *Pictura*, Theodoor van der Schuer, had er ook gestudeerd en hem mogelijk deze schildersclub aangeraden. Om bij de ‘bent’ te mogen horen moest de bentgenoot in spe een ontgroening doorstaan en een doop tot bentvogel ondergaan. Bij het doopfeest (met veel drank en eten) ontving de schilder een karakteristieke bijnaam. Cornelis de Bruijn werd Adonis ‘gebentnaamd’. De hele ceremonie was een spottende versie van het

katholieke sacrament van de doop. De protestantse bentvueghels hadden elkaars steun dan ook hard nodig in het katholieke bolwerk Rome.

Toen De Bruijn genoeg had van Italië nam hij de boot naar Turkije, waar hij ruim anderhalf jaar verbleef. Daarna bezocht hij enkele Griekse en Turkse eilanden. In 1681 was De Bruijn in Egypte. Vandaar begon hij langzamerhand aan de reis terug naar Europa. Via Palestina en Syrië keerde hij halverwege het jaar 1683 terug naar Turkije. Daar deed hij een onaangename ontdekking. Al vanaf de dag waarop hij vijf jaar eerder, in juli 1678, in Turkije aangekomen was, hadden zijn Nederlandse gastheren hem aangezien voor één van de vier plegers van de mislukte moordaanslag op raadpensionaris Johan de Witt op 21 juni 1672. Deze was bij een groot deel van de Nederlandse bevolking gehaat, omdat hij tegen een te grote macht van de Oranjes was. De namen van de vier Oranjegezinde daders van de aanslag op De Witt waren alom bekend. Een van deze vier mannen heette bij toeval óók Cornelis de Bruin.¹¹ Beide De Bruins waren Hagenaar van geboorte. Onze De Bruijn, ook orangist, wist slechts met moeite de verdenking van zijn persoon te schuiven.¹² Nadat hij al zijn vrienden in Turkije had overtuigd van zijn onschuld, zette hij zijn reis voort.

Eind 1684 kwam hij aan in de republiek Venetië. In de dogenstad greep Cornelis de Bruijn de kans zijn schilderkunst verder te perfectioneren bij de destijds zeer bekende Duitse meester Johann Carl Loth. Loth, of Carlo Lotti, zoals hij in Italië genoemd werd, maakte in Venetië school als de belangrijkste vertegenwoordiger van de ‘Tenebrosi’, een groep schilders die met sterke licht-donker contrasten werkten. Zijn atelier gold als de beste opleiding voor schildersleerlingen.¹³

Negen jaar later, op 14 maart 1693, kwam De Bruijn aan in Amsterdam. Daar bleef hij enkele dagen om vrienden en relaties te bezoeken. Op 19 maart zagen Cornelis' Haagse vrienden hem weer gezond en wel, negentien jaar ouder, terug. In Den Haag zocht De Bruijn zijn schildersgerei weer op en schreef hij zich in bij het schildersgilde Pictura. Ditmaal als meesterschilder, hetgeen onder meer betekende dat hij zijn schilderijen nu mocht signeren. Ook in de pas opgerichte Haagse Accademie van de Teyken-Const was hij actief. Aanvankelijk was hij assistent van de regent, maar in 1699 bracht hij het zelf tot bestuurder.¹⁴

Handtekening van Cornelis de Bruijn.

De Bruijn begon aan een reisbeschrijving te werken waarin hij zijn prenten een hoofdrol wilde toekennen. Onderweg had de schilder-schrijver zijn indrukken van mensen, landschap, steden en tal van bijzondere zaken vastgelegd met pen en penseel. Samen met de onderweg gemaakte afbeeldingen leverde zijn geheugen, geruggeleund door aantekeningen¹⁵, genoeg stof voor een verslag dat ook buiten zijn kring van bekenden belangstelling kon wekken. Zijn schilderijen en tekeningen zouden op de koperplaat worden overgebracht, het verhaal vormde de omlijsting en aanvulling van de prenten. Na vijf jaar, in 1698, lag zijn eerste boek, *Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste deelen van Klein Asia*¹⁶, te wachten op kopers. De Bruijn had het in eigen beheer uitgegeven en prachtig laten uitvoeren. In 1700 verscheen een Franse vertaling, in 1702 een Engelse.¹⁷ Ter voorbereiding op deze laatste uitgave ging De Bruijn eind 1700 of begin 1701 naar Londen.

Reizen over Moskovie

Kort na de publicatie van zijn eerste boek werd De Bruijn wéér door reiskoorts bevangen. In de zomer van 1701 begon hij aan zijn tweede grote reis. Hij liep nu tegen de vijftig. Ditmaal bleef hij korter van huis, maar deed hij exotischer streken aan. Nicolaas Witsen - burgemeester van Amsterdam, koopman, bewindhebber van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) en werkzaam in diverse functies voor de Staten van Holland - steunde hem met aanbevelingsbrieven.¹⁸ De gangbare opvatting is dat hij ook persoonlijk als geldschieter optrad.¹⁹ Van financiële bijdragen is echter nooit een bewijs gevonden. De Bruijn genoot vaak van de gastvrijheid die Witsens relaties hem boden. Witsen beschikte over contacten in Rusland, omdat zijn familie al generaties lang handel dreef op Rusland en hij in 1664 en 1665 met een Nederlands gezantschap naar Moskou was geweest. Witsen had in 1692 zelf een boek over een deel van Rusland gepubliceerd: *Noord en Oost Tartarye*.²⁰

Cornelis de Bruijn bereidde zich degelijk voor op zijn vertrek. Zo sprak hij met diverse geleerden over hun belangstelling en bezocht hij vele rariteitenkabinetten. Hij wilde weten waar geleerden en verzamelaars naar op zoek waren. Hij leerde dode dieren op te zetten en allerhande organismen te prepareren om ze op sterk water te kunnen bewaren. Zaken die niet geschikt waren om in zijn bagage mee te voeren of naar huis te zenden schilderde hij ter plekke na.²¹ Zo legde hij in Rusland landschappen, stadsgezichten, volkeren en tal van zaken die hem interessant leken voor geleerden en verzamelaars op het linnen vast.

Per schip reisde De Bruijn naar de havenstad Archangel in Rusland. Daar sloot hij zich op 21 december 1701 aan bij een konvooi sleden dat onderweg was naar Moskou. Hij bleef tot april 1703 in de hoofdstad en voer vervolgens naar Perzië. Daar reisde hij te paard met een handelskaravaan mee naar Isfahan, de hoofdstad van het toenmalige Perzische rijk. Vlakbij de weg van Isfahan naar de havenstad Gamron bevonden

Titelprent uit *Reizen over Moskovie* (1711)

zich de ruïnes van Persepolis, waar hij veel belangstelling voor had. Nadat hij de paleisruïnes naar eigen tevredenheid had vastgelegd, trok hij verder zuidelijk naar Gamron. Als passagier voer hij mee met een VOC-schip dat via Ceylon koers zette naar Java. In Batavia, het bestuurlijk centrum van de VOC in Azië, verbleef hij bijna een half jaar.

Onveiligheid door de aanwezigheid van Franse oorlogsschepen bij de kust van Coromandel in India en de problemen die gerezen waren tussen de VOC en de Indiase mogul Aurangzeb deden De Bruijn afzien van zijn eerdere plan het mogolrijk te bezoeken. Misschien mede wegens zijn al maandenlang zwakke gezondheid wilde hij niet wachten tot de situatie daar veilig zou zijn. Half augustus 1706 ging hij aan boord van een VOC-schip dat hem naar Gamron terugbracht. Via Perzië en Rusland keerde De Bruijn per schip vanaf Archangel huiswaarts. Ook toen hij op de thuisreis weer door Rusland trok ontmoette hij tsaar Peter. De Bruijn keerde op 24 oktober 1708 in Den Haag terug. Hij was ruim zeven jaar van huis gebleven.

Tsaar Peter

Peter Alexejevitsj Romanov werd geboren uit het tweede huwelijk van tsaar Alexej (1629-1676). Zijn moeder, Natalja Narysjkina, was de dochter van een landeigenaar van Tataarse afkomst, die haar bij zijn vriend Artemon Matvejev en diens Schotse vrouw Mary Hamilton liet wonen. Daar werd in een culturele en vrije atmosfeer haar opvoeding voltooid. Op een van de soirees die haar pleegvader organiseerde leerde zij tsaar Alexej kennen. In februari 1671 trouwden ze. De komst van de met relatief moderne ideeën opgevoede Natalja aan het hof bracht grote veranderingen teweeg. De strenge sfeer van het Russisch-orthodoxe geloof werd verdrongen door een meer ontspannen houding tegenover westers amusement, westerse opvattingen en techniek.

Op 30 mei 1672 werd hun eerste kind, Peter, geboren.²² Hij was de derde zoon in de lijn van troonopvolging. De eerste was de ziekelijke Fjodor, elf jaar ouder dan Peter, de tweede zijn zes jaar oudere halfbroer Ivan. Peter was een intelligent en levendig kind. Zijn vader nam hem geregeld mee op jachtpartijen in de buurt van hun buitenhuis *Preobrazjenskoje*, door Cornelis de Bruijn meestal als *Probrosensko* gespeld. Samen met Ivan kreeg hij privéles. Tot Peter drieëneuhalf jaar oud was had hij een luxueus en gemakkelijk leven. Dat veranderde meteen toen zijn vader in februari 1676 aan de gevolgen van een verkoudheid overleed. Fjodor werd tsaar, maar overleed al in 1682. Zijn zwakbegaafde halfbroer Ivan was eigenlijk de volgende in de dynastieke lijn, maar zijn oudere zus, Sofia, greep de macht met hulp van de *strelitsen*, of *streltsy*, de elitetroepen. Veel familieleden van haar halfbroer Peter liet ze voor zijn ogen verminken en doden. Peter en Ivan werden samen tot tsaren gekroond. Omdat Ivan niet in staat was te regeren en Peter te jong was, werd Sofia regentes. Peter en zijn moeder verhuisden naar naar *Preobrazjenskoje*, dat dicht bij de woonplaats van de buitenlanders

**Lev Narysjkin is de broer van Natalja Narysjkina 1651-1694

Tsaar Peter omstreeks 1700

in Rusland lag. Door twee mislukte expedities die Sofia tegen de *Krimtataren* in het zuidoosten van Rusland ondernam, werd haar positie als regentes onhoudbaar. De op de Krim wonende Tataren, vazallen van de sultan van Turkije, trokken elk jaar plunderend Rusland in.

Peter volgde Sofia's verrichtingen met veel belangstelling. Het bekend worden van haar nederlagen deed zijn minachting voor de bevelvoerder van het Russische leger en voor zijn halfzuster Sofia toenemen. De weerstand tegen Sofia en haar partij nam ook toe bij veel Russische edelen, de *bojaren*. Bij de tweede mislukte aanval op de Tataren was voor Peter de tijd rijp om regerend tsaar te worden. In de zomer van 1689 werd Sofia door Peter gedwongen haar intrek in een klooster te nemen en de macht over te dragen aan de familie Narysjkin. De zeventienjarige tsaar Peter liet de eerste vijf jaar de meeste staatszaken nog over aan enkele ministers, want hij hield zich liever bezig met zeilen en schepen bouwen. Ook bracht hij graag visites aan zijn vrien-

den in de Moskouse voorstad voor buitenlanders, de *Nemetskaja Sloboda*, of zoals Cornelis de Bruijn vertaalde, de *Duitse Slabode* of *Vrijheid*. Tsaar Peter spelevarde en kwam tot de dood van zijn moeder in 1694 alleen voor ceremoniële taken naar Moskou.

Intussen bleven de Krimtataren doorgaan met hun strooptochten. Peter, die al van jongs af met zijn speelregimenten had geoefend, zag zijn kans schoon eindelijk eens een echte oorlog te voeren. Hij koos Azov in zuidoost Rusland als doel. Ten koste van verschrikkelijke verliezen moest hij echter toegeven dat zijn militaire inzicht nog niet voldoende was. Zo werd tsaar Peter geconfronteerd met het feit dat er geen vloot was om de zee bij Azov onder controle te kunnen houden en zo de stad van de buitenwereld af te snijden. De mislukte aanval op Azov in 1691 was mogelijk één van de aanleidingen om een gezantschap naar het Westen te organiseren. Om de benodigde schepen voor een volgende aanval te bouwen koos tsaar Peter als vestigingsplaats voor nieuwe werven *Voronezj*, of *Veronis*, zoals de stad in De Bruijns beschrijving gespeld wordt. Deze stad aan de Don had een goede rivierverbinding met Azov en lag te midden van grote bossen die het timmerhout konden leveren. Vijf jaar later, in de zomer van 1696, lukte het wel de stad in te nemen. Bij de huldiging van de oorlogshelden wáandelde tsaar Peter Moskou binnen, bijna onherkenbaar temidden van andere zeekapiteins, onder een op westers voorbeeld gebaseerde triomfboog met mythologische figuren.

De overwinning op Azov was het begin van tsaar Peters ambitieuze plannen. Azov zou een soort bruggehoofd worden: als Russische militaire kolonie zou het toegang tot de Zwarte Zee moeten geven. De benodigde zeevloot zou wederom in Voronezj gebouwd worden, waartoe de scheepswerven vergroot moesten worden. In groten getale werd westers personeel aangetrokken en werden Russen naar Venetië, Holland en Engeland gestuurd om bij deze zeevarende grootmachten de zeevaartkunde te leren. Snel werd een volgende stap gezet: het zogenaamde Grote Gezantschap vertrok naar het Westen.

Het Grote Gezantschap 1697-1698

De aanleiding voor tsaar Peter om met een gezantschap naar het Westen te gaan was tweeledig: het vinden van bijstand voor een oorlog tegen de Tataren en Turken in het zuidoosten van zijn rijk en kennis opdoen over de westerse technologie en wetenschap. Ook wilde hij officieren, zeelieden, ingenieurs en scheepsbouwmeesters aantrekken ter verwezenlijking van zijn hervormingsplannen. Tegelijkertijd konden de Russen de westerse gebruiken uit de eerste hand leren kennen. Omdat de tsaar zich buiten het officiële programma wilde begeven - hij wilde eigenhandig vaardigheden leren - reisde hij incognito mee in zijn tweehonderdvijftigkoppige gezantschap, dat op 20 maart 1697 vertrok. De Russen bezochten de buurlanden Lijfland (ongeveer het huidige Letland) met de hoofdstad Riga, dat door de Zweden werd bezet, Koerland en het keurvorstendom Brandenburg met de hoofdstad Koningsberg.

Vervolgens wilde tsaar Peter direct naar Holland zeilen, maar de Oostzee werd geblokkeerd door vijandige Franse oorlogsschepen. In de buurt van Hannover in Brandenburg werd hij door Sophia Charlotte, de echtgenote van keurvorst Frederik III, en haar moeder, op een frivool feestje getrakteerd. De vijftwintigjarige tsaar, die de reputatie van een barbaarse lomperik had, viel de dames bijzonder mee. Hij was zelf ook aangenaam verrast over zijn intree in de wereld van deze fijnbesnaarde dames. De vorstinnen waren opgelucht dat de tsaar, die wat drankmisbruik betreft een reputatie had, niet dronken was geworden. Op zijn achttiende had hij een groep mannen om zich verzameld die de Dronken Synode, Nepsynode of het Vrolijke Gezelschap werd genoemd. De Bruijn noemt in *Reizen over Moskovie* deze groep neutraal het ‘gezelschap’ van de tsaar. Met gevoel voor detail beschrijft De Bruijn verscheidene partijen, feesten en ontvangsten die in de *Sloboda* plaatsvonden. Veel eten en drinken vormden de hoofdmoot van de vrolijkheid, afgewisseld met muziek en dans. De terugkerende beschrijving van welkomstceremoniën aan het hof maakt duidelijk dat Russische brandewijn (wodka) er een niet weg te denken plaats innam. De Bruijn verhult zijn verbazing nauwelijks over de hoeveelheden sterke drank die men, en de tsaar in het bijzonder, zonder problemen verdroeg. Zelf werd hij ziek na een met drank overgoten uitstapje met de tsaar. Hij zocht genezing in rust en een matiging van spijs en drank, waarmee tsaar Peter de spot dreef.

Het lag in de bedoeling van de tsaar enkele maanden incognito in Zaandam te gaan wonen en werken. Hij had van zijn in Rusland woonachtige Zaanse leermeesters fantastische verhalen gehoord over de Zaanse scheepsbouwkunst. Hij werd echter in zijn plannen gedwarsboomd. In 1697 bleek hij al een levende legende. In optocht kwamen de Amsterdammers naar Zaandam, waar tsaar Peter een eenvoudig huisje bewoonde. Het gerucht dat de Russische tsaar daar woonde had snel de ronde gedaan. Peter verhuisde daarop naar Amsterdam.

Het Grote Gezantschap was niet succesvol in het vergaren van steun in de oorlog tegen de Turken. De tsaar ging door naar Londen, om daar de theorie over de scheepsbouw te leren, terwijl de leden van het Grote Gezantschap in Holland wachtten op zijn terugkeer. In Holland maakte tsaar Peter uitstapjes naar rariteitenkabinetten, botanische tuinen en laboratoria. Hij bezocht anatomische lessen en kocht veel zaken op het gebied van techniek en wetenschap die zijn aandacht trokken. Ook nam hij veel bekwame ambachtslieden, kunstenaars, medici en militaire talenten mee terug naar zijn rijk. In Amsterdam was Peter vaak de gast van burgemeester Nicolaas Witsen, die van alles voor de leergierige tsaar regelde. Witsen had sinds zijn reis naar Moskou in 1664 contact onderhouden met invloedrijke Russen.

De anderhalf jaar durende reis van tsaar Peter had verstrekkende gevolgen voor zijn land. De tsaar had het Westen al van jongs af aanbeden, in tegenstelling tot het overgrote deel van het Russische volk. Hij was de eerste Russische tsaar die een reis naar

het buitenland waagde. Hij durfde zijn land alleen in het diepste geheim te verlaten uit angst voor binnenlandse onrust. Toen de tsaar de westerse maatschappij van dichtbij had bestudeerd, was hij volledig overtuigd geraakt van de noodzaak zijn eigen rijk naar westerse snit te hervormen. Het bestuur, het leger, het muntstelsel, de kleding, de architectuur en veel tradities vielen ten prooi aan zijn hervormingsdrift. De Bruijn beschrijft in *Reizen over Moskovie* tal van voorbeelden hiervan, zoals het verplichte afscheren van baarden. Het veranderen van de Russisch-orthodoxe godsdienst leek de tsaar een eerste voorwaarde. Bij thuiskomst liet hij direct zijn mannelijke onderdanen hun baarden - symbool van het orthodoxe geloof - afscheren. Alleen boeren en geestelijken mochten hun baard behouden. Het dragen van een baard en ontheffing van kledingvoorschriften was wel mogelijk, maar alleen na het betalen van een flinke som geld. De opbrengsten hiervan en van allerlei andere belastingen werden aangewend om de bouw van de vloot in Voronezj mede te financieren.

Overal waar het gezantschap kwam was de ontvangst uitstekend geweest, ondanks de protocollaire moeilijkheden die door het incognito reizen van de tsaar werden veroorzaakt. Overal, behalve in Riga, dat onder Zweeds bestuur stond. De ongestuurdere behandeling in Riga kwam de tsaar eigenlijk uitstekend uit. Hij vond er in 1700 een excuus in voor een aanval op Zweden. Polen en Denemarken waren zijn bondgenoten. De jarenlange strijd die daarop losbarstte is bekend geworden als de Grote Noordse Oorlog (1700-1721). Tsaar Peter wilde in feite toegang verkrijgen tot de Oostzee om een ijsvrije haven te kunnen bouwen. Dit werd Sint Petersburg, dat hij vanaf 1703 liet bouwen op de plek waar de Neva in de Oostzee uitmondt.

Cornelis de Bruijn ondervond in 1701 bij aankomst in Rusland hinder van de oorlog met Zweden, toen zijn schip toestemming moest vragen om verder te varen. Hij kon zich toen nog verre houden van het strijdgewoel, maar op zijn thuisreis eind 1707 kwam het gevaarlijk dichtbij. De Bruijn wilde via Polen terugreizen naar Holland, maar de oprukkende Zweedse soldaten die moordden en plunderden waar ze konden en de zich terugtrekkende en alles in brand stekende Russen dwongen hem terug naar Moskou te reizen. Uiteindelijk omzeilde hij de oorlog door in maart 1708 over zee huiswaarts te keren.

Cornelis de Bruijn ontmoet tsaar Peter

De Bruijn beschrijft in *Reizen over Moskovie* vele ontmoetingen die hij had met de tsaar. De eerste vond plaats in de *Nemetskaja Sloboda*²³, op één van de nieuwjaarsvisites die de tsaar bracht. In 1648 had er in Moskou een uitbarsting van vreemdelingenhaat plaatsgevonden. Naar aanleiding daarvan had tsaar Alexej in 1652 verordend dat buitenlanders zich niet meer binnen het heilige Moskou mochten vestigen. Aan de rivier de Jaoeza, vijf kilometer van het *Kremlin* of *het Slot*, zoals De Bruijn het noemt, kregen de buitenlanders in Russische dienst stukken grond toegewezen en mochten ze hun pro-

testantse kerken bouwen. Er woonden Duitsers, Hollanders, Schotten en Engelsen.²⁴ Zij behielden hun eigen cultuur en hielden contact met hun land van herkomst. De voorstad telde in De Bruijns tijd ongeveer drieduizend zielen. Dankzij de aanbevelingsbrieven van Nicolaas Witsen werd Cornelis de Bruijn gastvrij door Hollandse kooplui ontvangen. Ten huize van de Hollandse resident Hendrik van der Hulst stond De Bruijn ineens oog in oog met tsaar Peter. Hij herkende de tsaar onmiddellijk, naar zijn zeggen onder meer doordat hij in Londen het portret had gezien dat Sir Godfrey Kneller in 1698 van de tsaar had geschilderd.

In de periode tussen de winter van 1701 en die van 1703 heeft De Bruijn tsaar Peter vaak gezien. De tsaar toonde waardering voor zijn schilderkunst en liet hem zijn nichtjes portretteren, de drie dochters van de in 1696 overleden tsaar Ivan. Toen de schilderijen klaar waren, kreeg De Bruijn opdracht de meisjes nog eens te schilderen. Dit tot zijn ongenoegen, want hij wilde graag verder trekken. Weigeren zou echter niet gepast zijn. Daartegenover stond het unieke privilege dat De Bruijn kreeg om, soms zelfs vanuit een overheidsgebouw, alles te tekenen en schilderen wat hij maar de moeite waard achtte. Voor zover bekend heeft hij tsaar Peter echter niet afgebeeld.

Het is opvallend dat tsaar Peter Cornelis de Bruijn zo ter wille is geweest. Mogelijk wilde de tsaar zijn imago als wrede, onbeheerste barbaar teniet doen en zich van zijn beste kant laten zien. Een paar jaar eerder had de Oostenrijkse diplomaat Johann Georg Korb in zijn memoires een zeer ontluisterend beeld van de tsaar geschetst. Zo zou hij persoonlijk opstandige militairen hebben gefolterd en gedood. De tsaar was furieus over de publicatie en liet zo veel mogelijk exemplaren opkopen en vernietigen.²⁵ Tsaar Peter wilde wellicht niet het risico lopen van een tweede negatieve publicatie en was erbij gebaat Cornelis de Bruijn gunstig te stemmen. De Bruijn had tsaar Peter een exemplaar van *Klein Asia* cadeau gegeven, waarin hij meermalen zijn gastheren in de Levant in het zonnetje zette. Ongetwijfeld had De Bruijn de tsaar verteld van zijn voornemen ook een verslag van zijn Russische reisavonturen uit te geven. Als hij daarin beschreven zou worden als een vorst die alleen het beste voor zijn volk wil, zou dat hem uitstekend uitkomen. Misschien was dat de achterliggende reden van de persoonlijke uitnodigingen die De Bruijn van de tsaar ontving. Mogelijk heeft De Bruijn de vorst op zijn beurt tegemoet willen komen door nergens melding te maken van de opmerkelijke tics die de tsaar af en toe plaagden: het trekken met zijn gezicht en linkerarm.

Nadat De Bruijn via Perzië naar Azië was gereisd verbleef hij vanaf midden 1707 tot begin 1708 weer in Rusland. Daar ontmoette hij tsaar Peter weer enkele malen. Uiteindelijk ontstond er zelfs een goede verstandhouding tussen de mannen. Uiteraard beseft De Bruijn dat zijn omgang met de tsaar bijzonder genoeg was om er anderen in het Westen van op de hoogte te brengen. Hij zag in dat er belangstelling was voor het leven van één van de machtigste vorsten ter wereld. Want ondanks een lichte toenadering tot West-Europa onder tsaar Peters voorgangers - de tsaren Alexej en Fjo-

dor III - en het Grote Gezantschap in 1697 en 1698, vormde het uitgestrekte Russische rijk nog in zeer veel opzichten ‘terra incognita’ en was het daarom in trek bij westerse geleerden en andere nieuwsgierige geesten. De Bruijn sneed het onderwerp uitgebreid aan in zijn *Reizen over Moskovie*. Daarbij werd hij zeer waarschijnlijk mede door commerciële motieven geleid. De Bruijn had bij aanvang van zijn eerste reis door Italië en Klein-Azië wellicht niet de bedoeling zijn omzwervingen aan de wereld te openbaren, bij zijn tweede reis had hij die echter zeker wel. Hij had ervoor gezorgd dat hij goed op de hoogte was van wat het westerse publiek graag wilde lezen en zien.

Eindnoten:

- 1 *Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie, door Persie en Indie: verrykt met driehondert konstplaten, vertoonende de beroemste lantschappen en steden, ook de byzondere dragten, beesten, gewassen en planten, die daer gevonden worden: voor al derzelve oudheden, en wel voornamentlyk heel uitvoerig, die van het heerlyke en van oudts de geheele werrelt door befaemde Hof van Persepolis, by de Persianen Tchilminar genaemt. Alles door den Auteur zelf met groote naeukeurigheit na 't leven afgetekent, en noit voor dezen in 't ligt gebragt.* t'Amsterdam, gedrukt voor den Auteur, door Willem en David Goeree, 1711. In het vervolg afgekort als *Reizen over Moskovie*.
- 2 *Noord en Oost Tartarye, etc.* Amsterdam, 1692, tweede druk, Amsterdam, F. Halma, 1705.
- 3 *Driejaarige reize naar China, te lande gedaan door den Moskovischen Afgezant, E. Ysbrant Ides, van Moskou af, over Groot Ustiga, Siriana, Perzia, Sibirien, Duour, Groot Tartaryen tot in China etc.* Amsterdam, F. Halma, 1704 (in 1692 is een eerdere editie verschenen, terwijl het boek vanaf 1718 als bijvoegsel in Cornelis de Bruijns *Voyages* (Franstalige editie) werd opgenomen).
- 4 *Historisch verhael, of beschrijving van de voyagie, gedaen onder Suite van den Heere Koenraad van Klenk etc.* Amsterdam, Jan Claesz. ten Hoorn, 1677.
- 5 *Seer aenmercklijke land- en water-reys, onlanghs gedaen van 't gesantschap sijner tegen-woordigh-regeerende Czaarsche Majesteyt uyt Muscouw na China, etc.* Tiel, Jan van Leeuwen, 1699.
- 6 Wel zijn er brieven bewaard gebleven. Enkele berusten bij de Universiteitsbibliotheek in Amsterdam, andere bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Hierin zijn onder meer zijn verschillende verblijfplaatsen en gegevens over de vorderingen van zijn uitgaven te vinden.
- 7 In voorbereiding op zijn reis naar onder meer Moskou bepaalde Cornelis de Bruijn dat in het geval van zijn overlijden, de kinderen van wijlen zijn zuster Anna Maria, getrouwd geweest met Gabriël van Limmel, f1000 en goederen zouden erven, verder dat zijn zuster Johanna, getrouwd met Sirach Alderson f250 zou erven, en dat de derde zuster Cornelia, weduwe van de schilder Pieter Peuteman, zijn overige bezittingen zou erven (Gemeentearchief Amsterdam Not. Arch. 6455, 493-496).
- 8 Doopakte van Anna Maria de Bruijn, 7 juni 1651 gedoopt in de Evangelische Lutherse Kerk. De naam van de moeder van Anna Maria wordt niet genoemd. De Hond 1992, 10.
- 9 ‘il doit outant son goût extraordinaire pour voyager, à l'art de peindre qu'à l'étude du latin, auquel il consacra sa jeunesse.’ (Descamps 1753-1764, 3, 297). De Bruijn tolkte op zijn reis naar Rusland. Niemand aan boord bleek de Franse taal machtig te zijn en men wilde met de schipper van een Frans schip praten (*Reizen over Moskovie* 1711, 3).
- 10 *Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste deelen van Klein Asia, de eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchio, &c. Mitsgaders de voornaamste steden van Aegypten, Syrien en Palestina, verrijkt met meer als 200. kopere konstplaten, vertoonende de beroemdste*

- landschappen, steden, &c. Alles door den Autheur selfs na het leven afgetekend.* Delft, Hendrik van Krooneveld, 1698. In het vervolg *Klein Asia* genoemd.
- 11 In deze tijd werden namen op vrij willekeurige wijze gespeld. Zo is *Klein Asia* geschreven door Cornelis de Bruyn, *Reizen over Moskovie* door Cornelis de Bruin. Bij de vertalingen van zijn boeken in het Frans (1700, 1704, 1718) werden zijn voor- en achternaam verfranst tot Corneille le Brun, (1724), Le Brun, of le Bruyn (1725, 1732), en bij de Engelse vertalingen, op de Franse gebaseerd, (1702, 1720, 1722, 1737, 1759) vinden we ook geen De Bruijn maar Cornelius le Brun, Le Brun, of Le Bruyn. De Bruijn ondertekende zijn brieven met *C. De Bruijn*.
  - 12 *Klein Asia* 1698, 388-389.
  - 13 Karl Loth, of Carlotto, werd geboren in München op 8 augustus 1632, en stierf in Venetië op 6 oktober 1698. Loth schilderde veel portretten van vorsten.
  - 14 Obreen 1879-1890, 4, 166-173.
  - 15 De Bruijn 1698, inleiding.
  - 16 De Bruin, 1698.
  - 17 *Voyage au Levant* Delft 1700 en *Voyage to the Levant*, London, 1702.
  - 18 Zie bijvoorbeeld pag. 22 in *Reizen over Moskovie* 1711, waar De Bruijn schrijft over een aanbeveling die Witsen aan de tsaar had gedaan.
  - 19 Pott 1962, 41; Benezit 1966, 188; Van der Aa 1969, 458; Rietbergen 1986, 127; Bekius 1989, 35; Driessen 1989, 70.
  - 20 *Noord en Oost Tartarye, ofte Bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekend zyn geweest. Beneffens verscheide tot noch toe onbekende en meest noit voorheen beschreven Tartersche en nabuerige gewesten, lantstreken, steden, rivieren, en plaetzen, in de noorder en oosterlykste gedeelten van Asia en Europa, zo buiten en binnen de rivieren Tanais en Oby, als omtrent de Kaspische, Indische-Ooster, en Swarte Zee gelegen; gelyk de lantschappen Niuche, Dauria, Jesso, Moeglia, Kalmakkia, Tangut, Usbek, Noorder Persie, Georgia, Cirkajssia, Crim, Altin, enz. mitsgaders Tingoesia, Siberia, Samojeda, en andere aen Hare Zaerze Majesteiten kroon gehoorende heerschappyyen: Met der zelve Lant-Kaerten: Zedert nauwkeurigh onderzoek van veele jaren, en eigen ondervindige beschreven, getekent, en in't licht gegeven,* door Nicolaes Witsen. t'Amsterdam, int 't jaer MDCXCII [1692]
  - 21 De Bruijn 1711, 1.
  - 22 Massie 1992, 20-24.
  - 23 Nemets betekende in die tijd stom, in de betekenis van: niet kunnen praten (geen Russisch kunnen spreken). Later heeft het woord een betekenisverandering ondergaan: omdat de plaats waar westerse (vaak Duitse) kooplieden woonden zo genoemd werd kreeg 'nemets' de betekenis van 'Duitser'.
  - 24 Massie 1992, 100.
  - 25 J.G. Korb *Diarium itineris in Moscoviam*, Wenen 1700 (Buzzi 1973, z.p.).

Lijst van personen

In deze lijst zijn de namen opgenomen van alle Nederlandse personen die De Bruijn in Rusland ontmoet en van de Russische personen voor zover ze historisch gezien van enig belang zijn geweest.

Feodor Mashewits Apraxim:

Graaf Fjodor Matvejevitsj Apraksin (1661-1728); admiraal en hoofd van de Russische vloot. In 1693 werd hij benoemd tot gouverneur (wojewoda) van Archangel.

Brants:

Christoffel Brants (1664-1732); Amsterdams koopman die jarenlang in Moskou woonde en werkte. Toen hij in 1705 definitief in Amsterdam terug was gekeerd behartigde hij met een aantal collega's de zaken van tsaar Peter I in de Republiek. Tijdens het Grote Gezantschap onderhandelde Brants namens de Russische ambassadeur Graaf Koerakin met zeilmakers. De tsaar had deze ambachtslieden nodig voor de opbouw van zijn Russische vloot. Toen Peter de Grote in 1717 wederom Amsterdam bezocht, was hij vaak Brants' gast. In datzelfde jaar verhieft Peter I Brants in de adelstand en maakte hij hem hofraad. Vanaf dat moment werd zijn naam veranderd in Christoffel van Brants.

Adolf Bouwhuizen:

waarschijnlijk Adam Bouwhuizen; Hollands koopman te Archangel.

Pieter Coyet:

Hollands koopman te Archangel.

Gabriel Ivanowits Gollofkiem:

Graaf Gavriil Ivanovitsj Golovkin (1660-1734) volgde Graaf Golowin na diens dood in 1706 op als minister van Buitenlandse Zaken tot 1734. Golovkin was degene die tsaar Peter in 1721 tijdens een feestrede ter ere van de overwinning op Zweden 'de Grote' noemde, en hem uit naam van het volk vroeg de titel van keizer te voeren.

Fedder Alexewits Golowin:

Graaf Fjodor Aleksejevitsj Golovin (1650-1706); minister van Buitenlandse Zaken van 1699-1706. Ook was hij stadhouder van Siberië, commissaris van oorlog en tweede man in de leiding van het Grote Gezantschap.

La Fort:

François Lefort (1656-1699); afkomstig uit een familie van aanzienlijke Geneefse kooplieden. Tijdens zijn verblijf in Nederland leerde hij de taal en verdiepte hij zich in de koophandel. In 1675 werd hij secretaris van de Deense gezant in Moskou waar hij de Russische taal leerde. Hierna maakte hij carrière in de Russische krijgsmacht en was hij als admiraal medeverantwoordelijk voor de overwinning op Azov in 1696. In 1697 had hij de leiding over het Grote

Gezantschap. Lefort heeft de tsaar waarschijnlijk geïnspireerd om deze reis te maken en zich te verdiepen in moderne technieken.

La Fort:

Door De Bruijn 'de jonge Heer la Fort' genoemd. Peter Lefort; hofmeester van de tsaar. Hij zat in het gevolg van François Lefort, behalve naamgenoot ook familie, tijdens het Grote Gezantschap.

Resident vander Hulst:

Hendrik of Nicolaas van der Hulst; luitenant. Reisgenoot en tolk van de tsaar tijdens het Grote Gezantschap. In 1699 werd hij Nederlands resident aan het hof van Rusland om de goede betrekkingen tussen Nederland en Rusland in stand te houden.

Abraham Kinsius:

Voornaam Hollands koopman te Archangel. Correspondentievriend van Nicolaas Witsen.

Lups:

Jean of Johan Lups; voornaam koopman, eerst te Moskou en daarna te Amsterdam. Lups had een handelshuis te Archangel waar de vader van resident Nicolaas van der Hulst, en later ook de resident zelf, een aandeel in hadden.

Alexander Danielewits die Mensikof:

Alexander Danilovitsj Mensjikov (1673-1729). Was aanvankelijk stalknecht of pasteibakker. Wist bij tsaar Peter in de gunst te raken en werd diens jeugdvriend en vertrouweling. Hij beheerde tijdens het Gezantschap Peters persoonlijke uitgaven. De tsaar maakte hem vorst in 1705. In datzelfde jaar wordt hij de gouverneur van Alexej, de zoon van tsaar Peter. Na de dood van generaal François Lefort in 1699 volgt Mensjikov hem in veel functies op.

Iwan Alexewits Moesin Poeskin:

Vorst Ivan Aleksejevitsj Moesin Poesjkin (1661-1729). Was van 1710 tot 1717 hoofd van de kloosterkanselarij; de overheidsinstelling die de kloosters en kerken beheerde.

Gregori Grigoiewits Ronodanofskie:

Hier zal Fjodor Romodanovski (ca. 1640-1717) bedoeld zijn. Deze had gedurende de afwezigheid van de tsaar tijdens diens Grote Gezantschap de verantwoordelijkheid over het bestuur van het rijk. Grigori Grigorjevitsj Romodanovski was een generaal en stierf in 1682.

Bories Petrowits Seremotof:

Boris Sjeremetev (1652-1719). Nam deel aan het Grote Gezantschap. Onder zijn bevel vond in 1702 de beslissende overwinning op de Zweden in Lijfland plaats.

Patriarch Mekite Moysewits Sotof:

Graaf Nikita Moisevitsj Zotov (ca. 1644-1718); gouverneur van Peter. Gunsteling van tsaar Peter en lid van het Vrolijke Gezelschap.

Troubetskooy:

Vorst Joeri Joerevitsj Troebetskoj (1668-1739). Vertrok in 1696 in opdracht van de tsaar naar Venetië om daar de scheepsbouw, zeevaartkunde en navigatie

te bestuderen. Na zijn terugkomst werd hij senator en gouverneur van Novgorod. In 1700 was hij commandant van een regiment tijdens de slag bij Narva.

Nikolaes Witsen:

Nicolaas Witsen (1641-1717). Na de voltooiing van zijn academische opleiding ging hij in 1664 als 'edelman van Staat' met het gezantschap van Jacob Boreel mee naar Rusland. Met dit land onderhield zijn familie sinds lange tijd handelsbetrekkingen. Hij verbleef er een jaar en verzamelde gegevens voor zijn grote compilatiewerk over heel Moskovië: *Noord en Oost Tartarye* (1692). In 1671 verscheen Witsens eerste wetenschappelijke werk *Aeloude en hedendaegsche Scheepsbouw en Bestier*. Het boek had veel invloed op Peter de Grote en de scheepsbouw in Rusland. In 1682 werd Witsen voor de eerste maal burgemeester van Amsterdam; het ambt dat hij hierna nog 13 maal zou vervullen. Toen de tsaar in 1697 in Nederland verbleef zorgde Witsen er onder meer voor dat Peter kon werken op de scheepswerven van de VOC. De tweede druk van zijn werk over Moskovië droeg Witsen op aan de tsaar.

Het Russische rijk ten tijde van Peter de Grote (1682-1725).

Op de kaart worden de belangrijkste aardrijkskundige namen aangegeven die Cornelis de Bruijn in zijn tekst noemt.

Cornelis de Bruijns Reizen Over Moskovie

Ik hebbe in den aenvang myns werx allereerst te denken op schuldige dankzegginge aen de Goddelyke goetheit, op wiens geleide ik deze tweede reis gelukkig begonnen, en ten einde gebracht heb. Waer aen ik dagelyx met geen minder vermaek dan aen mynen eersten togt gedenke: waer van ik de beschryvinge¹ mynen lantgenoten heb medegedeelt, gelyk die ook daer na in de Fransche tael het licht gezien heeft, met zoo veel genoegten van allerhande soort van menschen, dat het spoedig vertieren* der Afdruyels my weder eenen trek heeft ingegeven, om ook deze Reize te boek te slaen, en den lezer geen minder vermaek en nuttigheit by te zetten, dan hy in de eerste genoten heeft.

Na dat ik dan mynen togt van negentien jaren geheel naer mynen wensch had afgelegd, was ik, in myn Vaderlant wedergekeert, zoo weinigh magtig my te ontslaen van den grooten lust tot het bezien van vremde Landen, Volkeren, en Zeden, dat ik wel haest een besluit nam van my te quytten van myne belofte, in de voorrede van myn eerste Werk aen den Lezer gedaen, en eene nieuwe reize over Moskovie* naer Persie en Indie aen te vangen. Een voornemen van zulk een gewicht kon niet anders dan mishagen aen myne voornaamste vrienden, die bekommert over den uitslag my voor oogen stelden alle de ongemakken en gevaren, die op zulke togten onvermydelyk zyn. Myn yver echter, gesterkt door de goede uitkomst van myn eerste omzwerven, zag licht hier over heen, en deed my de gevaren, hoe groot ze ook mogten zyn, kleen achten, en hope scheppen van een gelukkig einde. Hier by quam dat ik, nu tot ryper jaren gekomen, begreep wat ik in jonger tydt beter had kunnen aenleggen en aanmerken: gelyk ook myne ondervinding daar na, en het verkeeren met luiden van letteren, en minnaers van zeltzame zinlykheden, my gedachten deed scheppen van dingen te kunnen aen den dagh brengen, die grooter opmerking waerdigh waren. Want door den zelve trek aengezet, begaf ik my niet alleen tot het bezichtigen veeler Kabinetten*, maer leerde ook door myne eige drift en onderrechting van de bezit-

1 Hier verwijst Cornelis de Bruijn naar zijn eerste boek *Klein Asia* (1698).

* *vertieren*: verkopen

* *Moskovie*: Rusland

* *Kabinetten*: rariteitenverzamelingen

ters der zelve, veele fraeye dingen, alom geacht, zodanig opzetten, dat men ze konde voor bedervinge bewaren, of in krachtig nat, gemeenlyk *Spiritus* genoemd, ingelegt medevoeren, of overzenden. Dus trachtte ik te geraken aen veel gevogelte, beesten, en visschen, en die op dezelve wyze te behandelen en te bewaren. Dezelve lust strekte zich uit tot veelerhande zeegoet, ook bloemen, planten, kruiden, en vruchten met hunne bladeren, naer het leven met koleuren op doek, of met waterverw op papier te brengen. Dit alles echter was maer sieraet en bywerk: zynde myn voornaemste oogwit de overblyfselen der Outheden, door my te beschouwen, te onderzoeken, en de behoorlyke aanmerkingen daer over te maken: en ondertusschen myn gezicht en aendacht te laten gaen over de voornaemste dragten en kleedingen, zeden, Godsdienst, staetkunde, regering, aert, en eigenschap der volkeren, ook de manieren en gebruik ontrent de geboorte, trouw, en begravinge der menschen, in die vremde gewesten woonende, en landen en steden met zulk eene naeukeurigheit te doorreizen, dat ik, als voorheen, eene beschryvinge daer van, met de waerheit geheel en al overeenkomende, konde maken, en, als het spreekwoord zegt, door myne eige oogen zien.

Ik vertrok dan wel gemoet wederom uit 's Gravenhage, myne geboorteplaets, in den jare 1701. op den 28. van July des avonts naer Amsterdam. In welke stadt vertoeft hebbende tot den 30sten der zelve maent, vertrok ik met de gemeene kaeg* naer Texel, daer ik den laetsten der maent ten vier uren na den middagh aenquam.

Na een voorspoedige reis om Scandinavië kwam De Bruijn in september in Russische wateren. Hij verliet het schip en probeerde in een roeischiut aan land te komen.

De dageraet aengekomen zynde roeiden wy weder voort, en bragten het ten zes uren tot Nove Dwinko*, gelegen drie uren van de Stadt. Verder op te roejen stont ons niet vry, eer wy daer toe verlot verkregen hadden van den Bevelhebber, die in de plaets gebod. Zy bestaet in weinig huizen, hoewel men daer nu bezigh is met opwerpen eener schanse tegen alle vyandelyke aenvallen*. Waer toe ook dient het vervaerdigen van drie Branders*, nevens een zware groote keten, hebbende de dikte van eenen arm, die dienen zal om den toegang, die 90 vademmen breed* is, af te sluiten. Tot welk wapenen en weeren de Zweeden sedert hunnen aenval gelegenheit gegeven hebben. Terwijl ik te wachten had naer het gezeide verlot, hadt ik tydt om het gezicht dezer plaetse af te tekenen, gelyk hier nevens te zien is, en te bespeuren, dat alle de huizen wat van de rivier afleggen. De Bevelhebber quam eindelyk te voorschyn, beschonk ons

* *gemeene kaeg*: veerboot

* *Nove Dwinko*: Novo Dvinko; fort en voorstadje van Archangel

* *vyandelyke aenvallen*: verdedigingsaanvallen van de Zweden (zie inleiding: 'Het Grote Gezantschap 1697-1698')

* *Branders*: schepen volgeladen met brandbare materialen om vijandige schepen mee in brand te steken

* *90 vademmen breed*: ca. 160 m breed

met een schaeltje brandewyns, en gaf ons het begeerde verlof. Dus weder voortroejende quamen wy den 3^{den} der maent, 3 uren voor den middagh, t'Archangel. Aen lant getreden nam ik myn verblyf ten huize van eenen Nederlander, genaemt Adolf Bouwhuizen, en verstont uit hem dat de Zweeden daer onlangs waren geweest met drie Oorlogschepen, een Fluit*, twee Galjooten*, en een Snaeu*, met voornemen om het dorp Moetjega, tien uren van hier gelegen, te verwoesten. En het ware gelukt, zoo niet zeker Rus, genaemt Koereptien, dien zy voor Stierman gebruikten, hun zulx ontraden had, bybrengende, dat, indienze het bestonden, hun aenslagh op Archangel zou verydelt worden. Zy luisterden naer dezen raedt, en van gedachten verandert quamen nu, als vrienden, met Engelsche vlaggen ten anker voor de rivier, die zy, na het innemen van nogh eenen anderen Rus, die hun voor tolk zou dienen, met twee Galjooten, en een Snaeu opzeilden, en den 15 van Juny 1701. na den middagh ontrent 7 uren onder Nove Dwinko quamen. Maer niet kleen was hun verbaestheit, alsze zich aenstonts voelden begroeten met kanon, datze daer niet gemeent hadden te zullen vinden. Waerom zy gedwongen waren het eene Galjoot en de Snaeu te verlaten, en met de Sloepen de vlucht te nemen naer het ander Galjoot, dat eerst aen den gront vast gezeten hebbende nu weder vlot geraekt was. Hier mede begaven zy zich naer hunne schepen, die voor de rivier lagen, zynde het reeds middernagt, toenze van Nove Dwinko

- * *Fluit*: driemaster; vrachtschip met groot laadruim en smal dek, veel gebruikt op de route naar de Oostzee waar de oppervlakte van het dek de hoogte van de tol bepaalde
- * *Galjooten*: galjoten; twee- of driemasters met platte bodem, breed van boeg en achterschip
- * *Snaeu*: snauw; lang en laag klein schip voor binnen- en kustvaart

vertrokken, maer by dezen tydt des jaers zoo licht, of het helder dagh ware geweest. Toen koelden zy hunnen moedt aen den Viertoorn*: dien zy nevens twee dorpen in brant staken: waer van het eene genoemt wort *Koeja*, zeven uren van de Stadt, en aen dezelve zyde gelegen: het ander *Pellietse*, leggende aen d'andere zyde der witte zee. Eenige dagen daer ontrent gekruist hebbende vertrokken zy eindelyk. Waer over de Russen verheugt zich vergrepen aen den wyn, waer van zy eenen goeden voorraedt vonden, en door onvoorzichtig schieten van vreugde over hunne verwinning, den brant joegen in een ton met buspoeder, dat het schip voor een gedeelte deed opspringen: zoodat'er vier Russen gedoot, en twintig gequetst werden. De Zweden, voor zoo veel men heeft kunnen weten te komen, verloren'er maer een eenigh man, die doot geschoten van 't Schip in de rivier, en dus in handen der Russen viel.

Op den vierden der maent quamen verscheide van onze Schepen voor de Stadt ten anker, en het laetste op den zesten daer aen: nadat voor af onderzocht was, ofze eenige verbode waren in hadden. Het Engelsch Schip, daer we van gesproken hebben, dat geenen Loots in hebbende voor de rivier bleef leggen, en nu mede binnen wilde zeilen, raekte vast aen den gront, daer het bleef zitten. Den volgenden dagh stak de wint zoo heftig op, dat'er geene vaertuigen konden bykomen, om het goedt daer uit te lichten. Dit weder duurde met zulk eene hevigheid, dat het schip op den 6 der maent, na den middagh schielyk quam te barsten, zoodat'er binnen een half uur tydts meer dan zeven voet* waters in stont, en het volk genoegh te doen had, om hun lyf en goedt met eenig touwerk en andere kleenigheden door middel van een vaertuig dat'er by quam, te bergen: blyvende evenwel alle de Koopmanschap, die meest in tabak bestont, daer in. Dit Schip was zoo schoon, als hier oit was gezien, 300 lasten* groot, en bequaem tot voeren van 40 stukken kanon, schoon het'er nu maer 18 op had, en bemant was met 30 personen. Door dit ongeval raekte het in korten tyt zodanig onder water, dat'er de zee over heen spoelde. Het was genaemt de *Resolution*, en gevoert by Kapitein Brains. Deze ramp trof dit kostelyk schip: en geen minder ongeluk zou het Hamburger gehad hebben, dat den laetsten van Augustus op den gront zeilde, zoo het niet door het aenhouden van het goedt weder, waer door men gelegenheit had van het meeste goet daer uit te lichten, was vlot geraekt. Andersins hadden wy het voor onze oogen zien vergaen. Want het zat vast op een gevaerlyker plaets dan het Engelsche. Van zulk gevaer waren wy bevryt, die, nadat wy zagen dat het nu vlot was, gelukkig naer binnen zeilden.

Het was de elfde der maent, toen my zeker vriend met zich de rivier deed oproejen, om te geraken op zyn lustplaets, 2 of 3 uren van de Stadt afgelegen. Eer wy daer aen quamen, traden wy aen den waterkant uit, om in het Bosch te gaen bezichtigen

* *Viertoorn*: vuurtoren
 * *zeven voet*: ca. 2,20 m
 * *300 lasten*: 600 ton

een volk, dat den naem draegt van Samojuden², dat in de tale der Russen zoo veel betekent als *Menscheneters*, of *zichzelfeters*. Dit is een slagh van menschen byna geheel wilt, die in deze gewesten langs de zee in groote menigte worden gezien, en zich uitstrekken tot heel in Siberie, of Sibirie, als anderen zeggen. Dit volk, een gezelschap van zeven of agt mannen, en ontrent zoo veele vrouwen, onthielt zich in 5 verscheide tenten, hebbende by zich 6 of 7 honden, die yder aen een paeltje byzonder vastgebonden, op onze aenkomst een groot geraes maekten. De bezigheden dezer menschen bestonden in het maken van riemen, gieters, stoeltjes, en andere diergelyke dingen, die ze gemeenlyk in de Stadt, en aen de Schepen te koop brengen. Het hout, daer toe noodigh, halenze naer hun welgevallen uit de bosschen, arbeidende hier aen de vrouwen zoo wel als de mannen. Wat hun gestalte aengaet, zy zyn gemeenlyk kleen van persoon, inzonderheit de vrouwen, die ook zeer kleene voeten hebben. Alle zynze bruin en geel van koleur, onaengenaem van wezen, hebbende de oogen meest langwerpigh, en de wangen uitpuilende. Zy hebben hun eige tael, dogh gebruiken ook die der Russen. De kleeding der mannen en vrouwen is al op eene manier, gemaekt van Reevellen. De bovenrok komt van den hals tot aen de knie. Het haer of bont dragenze buiten, dat de vrouwen van verscheide koleuren dragen: die daer nogh tot sieraet aenhechten eenige reepen van root en blaeu laken. Andere versieren het nogh wel met lapjes van de gemelde stoffen. Het haer hangt hun alle wilt om 't hooft, en is geheel zwart. Zy snyden het nu en dan met vlokken af. De vrouwen hebben eenige vlechten haers, waer aen ze tot sieraet ronde stukken van koper hangen, nevens een reepje van root laken, dragende een bonte muts op het hooft, die van binnen wit, en van buiten zwart is. Zommige hebben het haer wilt om 't hooft hangen, gelyk de mannen, zoodat men haer naeulyx daer van kan onderscheiden, te meer ook omdat de mannen zelden baerden hebben: eenige maer alleen een weinigh boven den mont, en de meeste niets, dat misschien bykomt door het eten hunner misselyke spyze. Zy dragen alle mede een onderkleet, gemaekt als een borstrok, en broeken van de zelve stoffe. Aen de beenen hebbenze laerzen, meest al wit, behalven dat die der vrouwen met zwarte reepjes zyn. Het garen, datze gebruiken, makenze van zenuwen der beesten. In de plaets van neusdoeken bedienenze zich van het schrapsel van Berkenhout, dat heel in malkander krult. Dit hebbenze altyt by zich, niet alleen om hun zweet af te vagen, maer ook zich daer mede te reinigen, alsze hun gevoeg³ gedaen hebben, zoodat onder hen nog eenige plaets voor de zinlykheit schynt overgelaten. Hunne ten-

2 De naam Samojuden wordt gebruikt voor verschillende volkeren die het Samojeeds als moedertaal hebben. Tot deze groep behoren o.a. de Joerak Samojuden of Nentsi. De Russen hebben de naam Samojuden, oorspronkelijk de benaming voor de Lappen, overgenomen, en gebruikt voor de Nentsi en aan hen verwante volkeren. De Bruijn beschrijft hier waarschijnlijk de Nentsi, een volk dat in het noorden van Europees Rusland leeft. Tegenwoordig is hun belangrijkste middel van bestaan nog steeds de rendierteelt, met daarnaast visvangst en jacht.

* *gevoeg*: behoefte

ten zyn gemaekt van basten van boomen, met lange reepen aen een genaeit, die tot onder op den gront komen, en alle tocht buiten sluiten, zoodat'er geen wint in spelen kan. Boven zynze open voor het uitgaen van den rook, en ontrent die opening geheel zwart, daer ze anders geel en rosagtigh van verwe zyn. Zy ondersteunenze met stokken, die boven uitsteken. Voor den ingang, die ontrent vier voeten hoogh is, hangt een groote lap van dezelve basten, die ze oplichten, wanneerze in-, en uitgaen. In het midden dezer tenten stokenze vier. Zy houden het lyf meest al by gestorve beesten, als Ossen, Schapen, Paerden, en andere doode krenge^{*}, die zy op de wegen vinden, of van anderen tot een gift ontfangen, nevens het gedarmte en verdere ingewanden van alle zoodanige beesten. Dit alles koken zy, en nuttigen het zonder zout of broot. Terwyl ik daer was, hing'er een groote ketel, geladen met deze lekkernyen, over 't vier, zonder dat iemand zich roerde om het schuim, dat onder 't koken dik en bol wert opgeworpen, daer af te scheppen. In de tent lag aen alle kanten een gedeelte van raeu paerde vleesch, een afzichtige voorraedt. Alles bezichtig hebbende, maekte ik'er een ontwerp van, gelyk hier op N°. 4 te zien is. Terwyl ik daer mede bezigh was, quamen mannen en vrouwen daer een gezicht af nemen^{*} met redelyk goet oordeel: en het scheen of ze'er gevallen in hadden. In eene der tenten lag een kint van agt weken in een wieg of krebbe, zwemende wel naer^{*} het dexel van een doos, van geelagtigh hout. Boven het hoofteinde was een halve hoep, hangende aen twee touwen; die boven aen een der houten vast waren. Rondom was een graeuwe doek tentswyze boven met een opening. Van ter zyden slaenze de wieg op, om het kint daer uit te nemen, en weder in te leggen. Het is mede in dezelve soort van doeken gewonden, die op drie plaetzen met een toutje vast gebonden worden, by de borst, by de mid-

* *dooode krenge*: dierenlijken

* *een gezicht af nemen*: een kijkje nemen

* *zwemende ... naer*: lijkend ... op

del, en by de voeten. 't Hoofd en een weinig van den hals latenze bloot. Hoe afschuwelyk deze menschen waren, zoo was nogtans dit jonge wicht niet onaengenaem van wezen, en tamelyk blank. Myn ontwerp hier geheel te voltrekken leedt de tydt niet, nochte de gelegenheit, te meer om dat eenige vrouwen met hare kinderen in het bos geweken waren. Waerom ik besloot het opmaken uit te stellen, tot dat ik wedergekeert zoude zyn. Wy vorderden dan onzen wegh, en quamen op de lustplaets, daer wy wezen mosten, aen. [...]

Den 13 der maent begaf ik my weder naer de Samojuden, die ik verlaten had. Daer gekomen tekende ik eene hunner tenten van binnen, die aen beide de zyden open geslagen was, om des te beter daer in te kunnen zien. Dus nedergezeten had ik eenen myner vrienden ter slinker, en drie vrouwen ter rechter zyde nevens my, waer van eene het wiegje naer myn behagen vast hielt, in tegenwoordigheit van eenen der mannen, gelyk wy dat op N°.6. vertoonen.

In deze tenten leggen aen beide de zyden gemeenlyk eenige Reevellen, waer op zy zitten en slapen, zoodat uit dit broejen, gevoegt by het ongehavent handelen* der spyze, die gemeenlyk al bedorven is, een geweldige stank ontstaet. Waer door zeker vrient, die benevens my zat, toen ik het kint in de wieg tekende, zoo misslyk en ontstelt werd, dat het bloet hem uit de neuze sprongh, en hy van benaetheit de tent ruimen most; hoewel wy ons hier tegen al gewapent hadden, en met voordacht den tabak en brandewyn daer toe gebruikten. Het was evenwel geen wonder: want de menschen zelfs hebben alle een zeer stinkenden reuk over zich: dat men, als men tot hen nadert, aenstonds gewaar wort. Waer van ik voor het naeste denk, dat hun dagelyxe spys, zoo slordig toebereit, en ingeslokt, de oorzaak is.

Ik bereidde my zelf om uit zulk een onaengename verblyfplaets te scheiden, en verzogt op hen, dat ze met eene der voornaemste vrouwen, die op het sierlyxt naer hunne wyze gekleet was, wilden by my komen t'Archangel, om zich te laten schilderen. Zy beloofden my dat, en volvoerden hunne belofte, na weinigh dagen tyds. Ik voltrok ook de schildery, en geef u hier de verbeelding daer af op N°.7. Daer in ziet men hoe hunne kleederen van Reevellen gemaekt zyn, vertoonende het bont daer van doorgaens gesiert met breede witte, graeuwe, en zwarte streepen. Dit vroukje was niet anders opgetoit, dan of het een bruit ware geweest. Van het hoofd tot de voeten was alles even keurlyk en net, om op het behaegelyxte in de schildery voor te komen. Zy lette ook stip op myn wenken, en stont gestadigh uit zich zelve in dusdanig een fatsoen, hebbende zulk een gevallen in het werk, dat een ander, daer by zynde jalouzy, hier uit opvatte, en klaegde dat ik haer weigerde te schilderen. Maer ik vergenoegde my met de moeite tot deze aangewend, en gericht om ze in myne herberge te krygen, daer ik van voornemen was den man ook af te beelden. Ik deed dit paer volx hier toe

* *ongehavent handelen*: slordig bereiden

eenige dagen by my blyven. Om de schildery bevalligst uit te werken, dacht my dat zyne winterkleederen best dienen zouden. Waerom ik hem dezen dos* liefst deed aentrekken. De opperrok was geheel van bont, vereenigt met den muts, dien hy op 't hoofd had, en op de wyze van een hemt most aen- en uittrekken, zoodat men van zyn lichaem niets kon zien, dan alleen de trony. Want hantschoenen van gelyke stoffe waren al mede aen de mouwen van den rok vast. Waerom hy, als het gezicht ook ware bedekt geweest, veel eer de gelykenis van eenen beer dan mensch zou gehad hebben. De laerzen waren met een reepje onder de knie vast gegespt. Dit gewaedt is zoo warm, dat hy, om dat de stoof in myn kamer tamelyk heet gestookt was, meer dan eens zynen rok most uittrekken, en buiten gaen om zich wat te verkoelen.

* dos: kleding

Hy staet hier afgetekent op N°. 8. met eenen darm in de hant, ten teken dat zy zulk voedsel gebruiken. Eenige andere darmen ziet men nevens hem leggen by een gevilt paertshoofd. Want juist op dien dagh was hem een paert, dat op sterven lagh, vereert, daer hy vol blyschap mede naer zyn woonplaets in 't bosch gereden was, na dat hy het gedoot en gevilt, en my den kop om af te schilderen gelaten had: dat hy noode genoegh deed, dewyl zulke paerdekoppen by dit volk meer in waerde gehouden worden, dan by ons de beste kalfskoppen. Dit paert was ontrent 30 jaren out, dogh vry vet. En hy sprak daer zoo smakelyk van, als men in 't Vaderlant van eenen schoonen Os doet. Ik schilderde daer by een van zyn Rheebeesten, en onder op den gront zyn boogh en pylon, die naer 's lants wyze met het scherp uit den koker steken, die gehecht aen een reepje, waer aen een plat beentje is, dat voor een gesp verstrekt, hun nevens den boogh op den rug hangt, komende het reepje over de linker schouder voor over 't lyf. Voor op den gront ziet men de spys leggen van deze Rheedieren, die witte mos is; waer van wy in het vervolg spreken zullen. Ik tekende ook zyn troni in't byzonder, en grooter dan al het andere, om des te beter de wezentlyke hoedanigheid af te beelden, gelyk hier nevens te zien is.

Dewyl ik myn kamer beneden op den gront hadt, deed ik den geschilderden met zyne rendieren en slede binnen ryden, en tekende voorts alles af, om te vertoon, op welk eene wyze de beesten daer voor gespannen en gement worden.

Deze sleden zyn gemeenlyk 8 Rynlantsche voeten lang, breet 3 en 4 duim*, gaende na voren opwaerts, even als onze schaetsen. Hy zat achter op de sleede met de beenen onder zich, of liet het eene buiten de slede afhangen. Voor zich had hy een plankje, dat boven ront of ovael liep: ook achter zich een diergelyk, maer wat hooger, houdende in zyne slinkerhant eenen langen stok met een knop voor aen, dienende om de beesten daer mede voort te stooten. Aen beide de zyden waren voor aen de sleede twee houtjes, die gelyk een katrol draaiden, waer over de riem of toom liep, die tusschen de pooten der beesten komt, tot onder aen den hals, daer die aen een breeder riem om den hals loopende vast is. Hier mede wort de sleede voortgetrokken, hebbende de beesten nogh een riem boven om 't hoofd, daer nogh een andere, die tot den toom dient, aen vast is, dien de voerman in zyn rechte hant heeft. Maer om dit gespan en het loopen der dieren beter te begrypen, deed ik de Samojuden 2 sleden inspannen, en voor elke sleede 2 dieren zetten. Dus reed ik met hun de rivier over en weder over, daer ik toen met voordacht uitstapte om alles naeukeuriger aen te merken. Toen maekte ik ook een kleene schets hier af, en bevont, dat het geen in myn kamer gemaekt was, door de Samojuden niet naer behooren was gestelt. Deze verbeelding wort u vertoont op N°. 9.

* 8 Rynlantsche voeten lang, breet 3 en 4 duim: ca. 2,50 m lang en 1,15 m breed

Alle paerden, gelyk ik op de rivier bemerkte, het zyze voor sleden loopen, of niet, begeven zich schichtigh op de vlucht, zoodra ze deze rendieren met de Samojuden in 't gezicht krygen, dat meenigmael zelf in de Stadt gebeurt: zoodat hier uit blykt dat de paerden een afschrik hebben van deze dieren en menschen. Deze rendieren loopen zoo gezwind, datze de paerden in snelheit overtreffen. Noit zienze naer gebaende wegen, loopende overal maer recht toe, naer de streek, daer hun voerman begeert te wezen; en stekende, wanneerze eenen snellen vaert hebben, het hoofd zoo voor uit, dat de horens hun op het bovenlyf komen. Van zweeten wetenze niet: maer moede wordende hangt hun de tong ter zyden uit den mont; en verder verhit zynde hygenze als de honden. Tot het vangen van deze dieren gebruikt dit volk drie soorten van pylon. De eerste is gemaekt op de gemeene wyze voor met een punt: de tweede heeft twee punten: en de derde is voor scherp, hebbende de gedaente van een beitel, gelyk

aen de verbeeldingen te zien is. Deze pylen noemenze als de Russen, *Streli*; gelyk ze een pyl *Sterla*, en eenen boogh *Loeck* noemen.

Alle deze dingen vernam ik uit de huisvrouw van den Samojeed, die haren man vergezelschapte, terwyl ik bezig was met hem te schilderen. Zy was eene der fraeiste en aerdigste, die onder dit volk te vinden waren. Ik zocht ook haer gunst te winnen, om te gemakkelyker te vernemen naer al wat ik van deze natie weten wilde. Hier toe deed my grooten dienst een goede bak, gevult met brandewyn, drank, waer aen de vrouwen hier te lande zich zoo wel als de mannen zoo vol zuipen, datze in 't gaen waggelen en overhoop tuimelen. Dit gebeurde deze vrou ook, dewyl geen schaemte haer dat verbiet, dat den man geweldigh tot lachen verwekte. Zy rees egter weder op, en begon toen bitterlyk te weenen, en eenen vloedt van tranen te storten. Teweten in deze dronkenschap, (want dat verhaelde my de Juffrouw in 't huis, daer ik schilder-

de) quam haer te binnen dat ze kinderloos was, hebbende vier kinderen, die ze ter werrelt gebragt had, verloren; gelyk dronke luiden dikwyls op het een of ander voorwerp vallen, daarze op blyven malen. Met haer op zekeren dagh in gesprek geraekt zynde, verhaeldeze my de gewoonte van de kinderen te begraven, dat zeltsaem toe gaet. Als kinderen, die nogh geen vleesch geproeft hebben (want dat gevenze hun niet, voordat ze een jaer out zyn, maer voeden hen zoo lang met de borst,) komen te sterven, windenze hen in doeken, en hangen hen in 't bosch aen een boom. Hunne zeden zyn voorts zeer vreemt en verschillende van die van andere volkeren, waerom ik alle moeite aenwendde om'er zoo veel bericht van te krygen, als my mogelyk was. Als'er een kint geboren is, gevenze het aenstonts eenen naem naer den eersten, die by geval in hun tent komt, mensch of beest. Of gaenze uit, ze vernoemen het kint naer het eerste dat hun buiten de tent ontmoet, mensch, beest, of vogel: ook wel naer het geenze eerst in 't oogh krygen, een rivier, een boom, of iets anders, daer het gezicht op valt. De kinderen, die sterven, nadatze den ouderdom van een jaer bereikt hebben, leggenze tusschen eenige planken, en begraven hen zoo in d'aerde.

Indien deze menschen zich willen begeven in 't huwelyk, zienze naer eene vrou om, en handelen by maniere van koop met haer naeste bloetverwanten niet anders, dan wy gewoon zyn te doen, als wy een paert of os koopen. Dus geven zy voor een vrou twee, drie, of vier Rheen: welke beesten in 't gemeen geschat worden op 15 of 20 gulden*. Zy betalen deze somme ook wel in gelt naer de voorwaerden, waer op de koop gesloten is. Op deze wyze nemenze zoo veele vrouwen, als zy onderhouden kunnen, hoewel men'er vint, die maer eene vrou begeren. Gebeurt het dat de aengenomen vrou hun niet behaegt, ze brengenze den vrienden, van wien ze gekogt is, weder t'huis, die ook gehouden zyn haer weder naer zich te nemen, mits dat de man alleenlyk mist de waerde, die hy daer voor betaelt heeft. Maer andere Samoeden, die zich langs de zee en in Sibirie* onthouden, trouwen wel op gelyke wyze, maer verkoopen, als men my verhaelt heeft, hunne vrouwen, als ze hun niet langer aenstaen. Sterft onder hen de Vader of Moeder, zy begraven hen niet, maer houden hun gebeente altydt by zich. Ook heb ik uit ooggetuigen, dat ze hen tot hooge jaren gekomen, en uit dien hoofde onbequaem geworden tot den arbeit, in 't water verdrinken. Zyn'er mannen gestorven, zy graven een kuil in d'aerde, en leggen hen daer in, in hunne volle kleeding, zoo als zy die by hun leven gedragen hebben, en stoppen den kuil met aerde toe. Benevens hen hangenze aen eenen boom den boog, en pylkoker, ook een byl, een ketel, en al wat de overledenen in hun leven mogen gebruikt hebben. Op die wyze begravenze ook de vrouwen, zonder iet verder daer by te doen.

* 15 of 20 gulden: ongeveer het maandloon van een Hollandse ambachtsman of matroos in die tijd

* Sibirie: Siberië

Aldus kennisse gekregen hebbende van deze zeden en gewoonte, werd ik begerig te weten hoe het met hunnen godsdienst stondt. Waerom ik verzelt van myne vrienden aen eenen Samojeed op zekeren dagh een goeden teug brandewyns gaf om hem met wat meerder openhartigheid te doen praten. Want dit volk is anderzins ingetogen en spaerzaam van woorden. My quam te binnen dat de heilige schrift getuigt, dat de heidenen, schoon de wet niet kennende, echter door de natuur de dingen der wet deden; en ik besloot hier uit dat deze menschen ook eenige verlichtinge in hun geweten hadden. Hier over dan gevraegt, antwoordde hy, dat hy nevens zyne lantsluiden geloofde dat'er een Hemel en Godt was, by hen genoemt *Heyha*, dat zoo veel is als Godtheit: datze vast stelden dat'er niets grooter nochte magtiger dan Godt was, en dat alles van hem afhing: Dat Adam de gemeene vader aller menschen is, van Godt geschapen of afkomstigh: dat Adam in den hemel is, maer zyn nazaet noch in den hemel noch in de helle: dat alle die goet zullen gedaen hebben komen zullen in eene plaets verhevener dan de hel, nochte van pynen weten, en in tegendeel eene hemelsche vreugde genieten. Zy dienen ook hunnen afgoden, bewyzen eerbiedigheid aen de Zon en Maen, en andere hemeltekenen, ook aen het een of ander beest, ofte vogel, na het hun in den zin komt, op hope van eenigen zegen daer door te ontfangen. Voor hunne afgoden stellen ze ook zeker yzer, waer aen ze verscheide stokjes hangen, ontrent zoo dik als het hecht van een mes, en een vinger lang, wezende puntigh aen het eene einde: waermede zy een menschen hoofd willen verbeelden. Want ze steken daer eenige putjes in, die quansuis voor oogen, neus, en mont verstrekken. Deze houtjes bewindenze met een reepje Rheel, en hangen daer een beere- of wolvetant, of andere snuistery, aen. Onder hen is iemant, dienze den naem geven van *Sjaman* of *Koediesnick*, houdende hem voor hunnen Priester, of liever Toveraer, en geloovende dat hy hun alle geluk en ongeluk kan voorzeggen: of zy uitgaende met een goeden vangst zullen wederkeeren: of iemant ziek zynde zal sterven of weder gezont worden, of wat des meer van dien aert is. Alsze uit hem begeeren te verstaen wat hun nakende is, komt hy by hen. Gekomen bindenze hem een strik van touw om den hals, en verstikken hem zoodanigh dat hy als doot ter aerde valt. Een goede wyl dus gelegen hebbende, begint hy zich weder te bewegen, en eindelyk geheel te bekomen. Wanneer hy zyne voorzeggingen in't werk stelt, loopt hem het bloet uit de wangen, dat ophout, als hy van hun scheidt, en weder loopt, als hy by anderen komt, dien hy wat voorzeggen wil; gelyk my bevestigt is van luiden, die dat dikwyls gezien hebben. Deze toveraers hebben op hunne kleederen veele platte stukken yzer, ook ringen van dezelve stoffe, waer mede zy in het aenkomen een groot geraes verwekken. Die hier ontrent wonen hebben zulx niet, maer dragen voor hun aengezicht een net van yzerdraet, waer aen allerhande tanden van beesten hangen. Als zulk een *Koediesnick* gestorven is, bouwENZE eene stellaedje van balken, die boven en rondom gesloten is,

om bevryt te zyn van de wilde dieren. Hier leggen zy hem op gekleedt in zyn beste kleederen, en benevens hem zynen boogh, pylkoker, byl, en wat des meer is, bindende daerenboven aen de stellaedje een of twee Rheedieren, zoo hy die by zyn leven gehadt heeft, die ze dus van honger laten sterven, ten zy ze los raken: want dan zynze vry. De kennisse, die ik schepte uit luiden, die in deze streken bedreven waren, wert my nader bevestigd door een Russisch koopman, genaemt *Michael Ostatiof*, hierom in myne herberge door my verzogt: omdat ik wist dat hy by winter en zomer door Sibirie naer China gereist, en veertien jaren daer mede doorgebracht had. Hy was nu een man 60 jaren out, dogh gezont van kennis en oordeel. Dees verhaelde my dat de Samojuden zich wyt en zyt verspreiden tot aen de voornaemste rivieren in Sibirie, als Oby*, Jienese*, Leena*, en Amoer, die alle in den grooten Oceaan vloejen, zynde de laetst gemelde stroom de uiterste grens van den Czaer van Moskovie naer de zyde van China. Verder naer dien kant onthouden zy zich niet.

Op den 21 December drie uren na middernagt vertrok ik met den heer Abraham Kinsius uit Archangel. Deze heer had by zich twee soldaten, hem toegevoegt, verzien daerenboven van *Podwoden**, dat is vrygeleide van paerden, waer voor echter de voerluiden een zekere somme voor zich trekken. Hy had by zich zes sleeden, waar by ik de myne voegde, latende myn goedt opkomen onder de pakkaedje* van den heer Brants. Als men deze reize doen zal, moet men de Sleden daer toe t'Archangel koopen, dewyl de voerluiden maer hunne paerden leveren. Deze sleden zyn zodanigh gemaekt dat'er een mensch bequamelyk in leggen kan. Hier toe neemt men zyn eigen beddegoet mede, en verzorgt zich wel van bonte en andere dekens tot afkeeren der groote koude. Het agterste der slede wort overtrokken met matten, voorts bekleet met laken of jugt*. Dan spreit men nogh een pels of dekkleet over de geheele slede, dat ook met laken of jugt beldeet wort, om vry te zyn van sneeu en regen. In deze rusting legt men op zyn bedt zonder de minste koude te gevoelen. Aldus gingen wy dagh en nacht voort, wordende elke slede van twee paerden getrokken, die alle 15 wurst* (vyf wurst reket men in een uur) voor versche verwisselt worden. Als de Russen zeggen *Wersta*, heeft men een wurst, tegenwoordigh gerekent 100 vademmen lengte, zynde yder vadem drie Russische *Arsiene*, makende ruim drie Hollandse ellen* uit. Alle 24 uren

* *Oby*: Ob

* *Jienese*: Jenisej

* *Leena*: Lena

* *Podwoden*: postpaarden

* *pakkaedje*: bagage

* *jugt*: leer; oorspronkelijk Turko-Tataars woord voor leer van halfvolwassen runderen

* *15 wurst*: 15 werst; ca. 16 km. Een werst is ongeveer 1067 meter

* *drie Hollandse ellen*: ca. 2 m

quamen wy maar eens uit de slede, om wat te nuttigen, gelyk dat op deze reize gebruikelyk is.

Na het eten reden wy nogh 25 wurst tot Dwienitse, gelegen aan de rivier Dwienitse*. Hier verstonden wy dat weinigh dagen te voren drie Russische Koopluiden, mede van Archangel komende, door 26 roovers waren overvallen, die hun alles hadden afgenomen. Een der roovers ontnam den voornaamsten der drie, aan wien ik kennis had, een zilver kruis, dat hy naar gewoonte van dezen lantaart op de borst had hangen; schoon d'andere roovers dit tegenspraken, als hebbende alle groote agting voor het kruis. Zelf deze schelm droeg'er een, dat hy zich van den hals af, en om des Koopmans hals deed, daar by voegende: *Nu zyn wy broeders, hebbende onze kruissen met elkander verwisselt.* Dit hoorende werden wy geslingert door verscheide gedachten, en na veel overlegs besloten echter naar geen gezelschap, dat van Archangel komen mogt, te wachten, maar zonder toeven voort te reizen, houdende tegen allen aanval ons geweer gereet.

In december naderde De Bruijn Moskou zonder moeilijkheden.

Wy quamen daer eindelyk des morgens ten 8 uren op den 4 der maent, en begaven ons in de Duitsche *Slabode** of Duitsche Vryheit, daer de meeste Koopluiden hunne wooningen hebben, schoon 'er ook eenigen in de stadt Moskou hun verblyf hebben. Ik begaf my aenstonts ten huize van Signr. Willem Gurtsen, tot wien my de voornoemde heer Brants den wegh van toegangh gebaent had. Deze woonde mede op deze plaets, zoodat hy ook dezen avont van Archangel gekomen zich in zyne gewoone

* *Dwienitse*: Dvina

* *Duitsche Slabode*: vreemdelingenwijk een aantal kilometers buiten Moskou gelegen (zie inleiding: 'Cornelis de Bruijn ontmoet tsaar Peter')

woonstede ter ruste begaf. Des morgens daer aen wert hy bezogt van zyne Czaarse Majesteit, bestuwt van * eenigen der voornaemste Ryxheeren, daer aengekomen met agt sleden, waer onder die van zyn Majesteit de slechtste in 't uiterlyk aenzien was. Het bezoek duurde twee volle uren, en gaf my dus goede gelegenheit van dien grooten Monarch voor d'eerste mael te zien.

Sedert het jaer 1649 heeft de Czaar van Moskovie zich aangewent kort voor het feest van drie Koningen, binnen de Stadt Moskow, en in de Duitsche Slabode een bezoek te geven aen zyne voornaemste vrienden, zoo wel luiden van overzee afkomstigh, als Heeren van Russie, en hen te vergasten onder de benaminge van te gaen slawaeien *: op dien tydt verzelt van eenige Kneesen of Prinsen, en andere Grooten, zyne gunstelingen. Hier van wert nu in den jare 1702. een begin gemaekt op den 3 January, ouden styl *. De eerste aankomst was by den heer Brants, waer na toe zich vervoegden des morgens ten 9 uren wel ontrent 300 personen, ten deele daer door sleden, ten deele te paert gevoert. Hier toe waren de tafels te voren al in goede orde bereit, en vooraf gevult met veele lekkernyen, en koude spyzen, die kort daer na voor warme verwisselt werden. Men was vrolyk, en dronk lustigh om: tot dat zyn Majesteit ten 2 uren weder met al haer gezelschap vertrok, en zich begaf naer het huis van den heer Lups, daer het onthael niet minder was, en dien zelve avond noch eenige andere heeren ging begroeten. Vervolgens schikte men zich tot de rust, waer toe verscheide huizen in tydts vervaerdigt waren. Den volgenden dag kreeg na verscheide bezoeken de Heer Resident vander Hulst ook zyn beurt. Deze Heer had reedts bestelt dat ik ten zynen huize komen zoude, en alreede met zyn Majesteit over my gesproken, volgens de aanbeveling aen hem gedaen door den Edelen Grootagtbaren Heere Nikolaes Witsen, Burgermeester en Raedt der Stadt Amsterdam. Ik werd geplaatst in een byzonder vertrek, of de gelegenheit zoo gunstigh mogt zyn, dat ik voor den Vorst quame te verschynen. Midd'lerwyl trad by geval Knees Troebetskooy in myn vertrek, die my niet kennende, en voor eenen vremdeling nemende, my in de Italiaensche tale toesprak, vragende of ik die verstond. Op het zeggen van ja scheen hy verheugt te zyn, en onderhielt my een wyl tydts met veel genoegen over het gewest van Italie, daer hy mede geweest was, en andere landen by my doorwandelt. Eindelyk van my scheidende begaf hy zich naer zyne Majesteit, die hy van myne tegenwoordigheit aenstonts

* *bestuwt van*: omringd door

* *slawaeien*: een nieuwjaarsvisite brengen; de onkosten van de gastheren voor de nieuwjaarsbezoeken van tsaar Peter werden volledig vergoed door de Russische regering.

* *3 January, ouden styl*: 3 januari oude stijl; de Russische kalender liep enkele dagen achter ten opzichte van de Nederlandse. Tsaar Peter had de Russische tijdrekening al wel aangepast aan het westen, maar daarbij die van Engeland aangehouden. Dit systeem liep echter ook achter bij de Nederlandse tijdrekening.

kennisse gaf. Zonder toeven quam de Vorst hier op met zyn gezelschap aen myn kamerdeur kloppen, en trat vervolgens binnen. Ik hier van niet verwittigt was eenighzins ontzet, maer hernam den moedt, en sprak zyn Majesteit met vrymoedige eerbiedenissen aen, dat haer vreemt scheen voor te komen, vragende in't Hollantsch³: *Hoe weet gy wie ik ben? en hoe komt gy my te kennen?* Ik antwoordde dat ik te Londen gezien had eene Schildery zyner Majesteit naer het leven gedaen door den Ridder Godfrey Kneller⁴, welke beeltenis my nogh zeer wel in myn geheugen lagh. Het scheen of dit antwoord maer tamelyk wiert aengenomen: waerom ik daer by voegde dat ik het geluk hadde gehad van zyne Majesteit te zien voorbygaen over het Hof naer den heer Brants. Welk zeggen meer ingang scheen te nemen by den Vorst, die hier op my vragde wat Stadt myn geboorteplaets was, wie myne ouders, en ofze nogh in 't leven waren, en of ik nogh broeders en zusters in de werrelt had. Toen ik hier op geantwoort had, sprak zyn Majesteit van de eerste reize, door my gedaen, in wat jaer ik die begonnen, en wanneer geeindigt had, en op welk een wys ik heen en weder te rug gereist had. Voorts redeneerde hy in 't byzonder over Egipten, en de rivier den Nyl, ook over de Stadt Cayro, haere grootte, hoedanigh zy gebout was, en hoe het gelegen was met de meenigte der afgeslotene wyken van out Cayro, met Alexandrie, en andere plaetsen, voegende daer by dat hy wel wist dat'er nogh een plaets was genaemt Alexandrette: daer ik op antwoordde dat de laetst genoemde plaets als een haven was van Aleppo, en hoe verre zy daer van afgelegen was. Dit sprak de Vorst altemael uit in 't Hollantsch, en begeerde dat ik die tael met hem zou blyven spreken, betuigende my zeer wel te kunnen verstaen. Waer van hy ook goet bewys gaf, dewyl hy al wat ik gezegt had met zulle eene naeukeurigheid weder vertelde aen de Russische Heeren, die in zyn gevolg waren, dat de Resident en andere Hollantsche Heeren daer tegenwoordigh zich des niet genoegh konden verwonderen. Toen geboot hy my eenigh gesprek te houden in de Italiaensche tale met den voornoemden Knees of Prins Troebetskooy, die dezelve tamelyk wel verstondt. Waer op hy met zyn gezelschap weder naer binnen tradt. Drie goede uren by den heer Resident met het uiterste genoegh gebleven zynde vertrok hy weder met zyn gansche gezelschap, om de overige van zyn toegedane vrienden in de Slabode een bezoek te geven, dat dezen avont een einde nam.

3 In zijn jeugd kwam de tsaar regelmatig bij Hollanders die in de Sloboda woonden. Door zijn contacten met onder andere Karsten Brant, van wie hij het zeilen en de basisbeginselen van het scheepsbouwen leerde, stak hij wat Nederlands op. Vaak ondertekende tsaar Peter brieven aan vertrouwelingen met 'skiper Piter' of 'Piter'.

4 Godfried Kneller (1646-1723) schilderde tsaar Peter in opdracht van Willem III. Deze Duitse leerling van Rembrandt was diens hofschilder in Londen. Rond 1700 verbleef Cornelis de Bruijn voor zaken in Engeland. Zijn vriend en studiegenoot Robert Duval, die in dienst was bij Willem III, bracht hem mogelijk met Kneller in contact. Kneller schilderde het portret van De Bruijn. Naar dit schilderij is een gravure gemaakt die in zowel *Klein Asia als Reizen over Moskovie* werd opgenomen (zie afbeelding op p. 6).

Den 11 daer aen volgende was'er groote vreugde over de verwinning door zyn Majesteits Wapenen op de Zweden behaelt⁵, daer wy zoo even van gesproken hebben. Daer wert een Vierwerk verthoont benevens het Slot op de basaer⁶, die byzonder laeg en tamelyk breed is: in welker midden het Vierwerk staende zich uitstreckte van het eene einde der plaets tot het ander. Naer de zyde van het Slot was opgeslagen een lange houten logie met glaze vensteren, waer in zyn Majesteit een maelyt gaf aen de voornaemste Heeren van het Hof, en de buitenlantsche Gezanten daer tegenwoordigh, als den Heer Afgezant van Deenemarken, den Heer Resident, en verscheide Officieren, nevens eenigen van onze en andere overzeesche Koopluiden. Voor de Logie waren drie ryen takken als jonge boomen in den gront gezet tot beschaduwing ofte sieraedt. De maelyt begon ten twee uren na den middagh, en 't Vierwerk ontrent ten 6 uren aangesteken, en ten 9 uren verteert. De verbeelding bestont uit drie groote hooge en breede schotten van planken, daer verscheide beeltenissen op stonden, die tegens de planken waren aengespykert, en met een bruine koleur overschildert. De tekening of omtrek van het Vierwerk was van eenen nieuwen vond, noit van my dus gezien. Op het middelste zag men ter rechter zyde den Tydt, wel tweemaal zoo groot als 't leven, houdende in de rechterhand eenen zantlooper, in de slinke eenen palmtak, die van de Fortuin aen d'andere zyde staende ook met de hand wert gevat, met dit byschrift in Russische letteren: GODT ZY DAER VOOR GEDANKT. Op het ander ter slinke zyde naer de logie zyn Majesteit was afgebeeld de stam van eenen Boom, daer een Bever aen stont te byten met deze woorden: AENHOUDENDE ZAL HY HEM UITROEJEN. Op het derde ter andere zyde zag men den stam van eenen boom, waer uit een nieuwe tak voortquam: en daer benevens een stille zee, waer agter boven een halve zon te voorschyn quam, die aangesteken zynde rosagtigh van koleur was, waer boven deze spreuk stont: DE HOOP VERNIEUT.

Den 19 der maent stont 'er binnen Moskow een openbare straf te geschieden over zekere vrouwe van in de 50 jaren, die haren eigen man om 't leven gebragt had. Hier over wertze verwezen om levende in de aerde gedolven te worden tot aen de schouders toe. Ik begaf 'er my na toe, en vond haer dus half begraven staen, maer zeer fris

- 5 De overwinning op de Zweden was behaald 'in Lyflant [...] in welken slag [...] 4000 Zweden op de plaets gebleven waren, en eenige honderden gevangen.' (*Reizen over Moskovie* 1711, 23). Het vond plaats na één van de eerste Russische successen: het afwenden van de Zweedse vloot bij Archangel, waar De Bruijn in het begin van zijn boek verslag van doet. Veldmaarschalk graaf Boris Sjeremetev was hiervoor verantwoordelijk. Volgens Zweedse bronnen verloren de Zweden 1000 van de 7000 man. De Russen zouden evenveel mannen verloren hebben op een leger van 8000 man.
- 6 Er werd een vuurwerk afgestoken naast het Kremlin op het huidige Rode Plein. De Tijd werd meestal afgebeeld als een oude, naakte man met een zandloper en een staf. Fortuin was vrouwe Fortuna, een Romeinse godin. Zij symboliseerde het gelukkige toeval.

en wel gedaen. Zy had om het hoofd en hals gewonden eenen witten doek, dien zy wat deed los maken, omdat hy'er wat te benaeut viel. Drie of vier soldaten bewaekten haer, die van wegen het gerecht gelast waren wel zorge te dragen, dat van niemant haer eenige spys of drank wierde toegebracht tot verlenging van haer leven. Die wilden, worpen op den gront voor den kuil, waer in zy bedolven stont, eenige kopykkes* of stuivers. Waer voor zy met het buigen van 't hoofd telkens dankbaerheit bewees. Zulk gelt wort gemeenlyk besteedt tot het koopen van eenige waskaersjes, aen te steken ter eere van den eenen of anderen heiligh, dien zy aenroepen, ten deele ook tot een kist voor hare begraving. Ik weet niet of de wachters zulke misdadigen niet somtyts onder de hant toelaten spyze te nuttigen, en een gedeelte der gegeve penningen naer zich stryken, dewyl zommige lang in 't leven blyven. Wat deze belangt, zy sterf den tweeden dagh nadat ik haer gezien had. Op den zelve dagh was nogh zeker man, ik weet niet om welk een misdaet, levendigh verbrant. Maer van de rechtsplegingen, hier te lande in gebruik, zullen wy hier na breeder spreken. Nu vervolg ik myn verhael naer orde des tydts.

Op den 26 stont de troustaetsie te geschieden van zekeren gunsteling des Czaers, genaemt Fielael Prienewits Souskie, een Russischen edelman, en Kneesna Maria Surjovena Schorkofskaja, welker broeder in even groote waerdigheit als de bruidegom by den Czaer leefde, genaemt Knees Fedder Surewits Schorkofskaja. Tot deze bruiloft werden door last zyner Majesteit genoodigt de voornaemste Heeren en Mevrouwen van het Ryk, nevens de vremde Gezanten, en de meeste van onze en andere overzeesche Heeren en Vrouwen. Men gaf last aen alle de bruiloftsgasten, zoo wel vrouwen als mannen, dat ze zich in deze staetsie zouden hebben te kleeden volgens de oude manier van dit lant, d'een kostelyker dan d'ander, naer het bevel gegeven wert. Men hielt de bruiloft binnen de Duitsche Slabode, in het paleis van den heer Generael la Fort, onlangs overleden. Dit hof is een groot gebou van steen, daer men om zyne breette langs eenen wederzydschen trap ingaet. Het is geheel op zyn Italiaensch gesticht, verzien van deftige vertrekken, en een overschoone zael met fraeje tapyten behangen, waer in de bruiloft gehouden wert. Tot het vermeerderen der pragt was daer vooraf gebragt een meenigte van zilverwerk, en op een daer toe geschikte plaets ten toon gestelt. Men zag'er twee groote Luipaerts van enkel zilver, yder met een zilvere keten om den hals, waer aen ze bonden waren, houdende de voorste pooten op een zilver schilt. Nogh was'er een werreltkloot van de zelve stoffe vry groot, staende op de schouderen van eenen zilveren Atlas⁷, nevens groote zilvere kruiken, en ande-

* *kopykkes*: kopeken

7 Figuur uit de Griekse mythologie, die als straf voor het bestormen van de hemel de wereldbol moet dragen. Het is mogelijk dat het hier een gedeeltelijk verguld zilveren sierwijnvat betreft, omstreeks 1625 in het Duitse Augsburg door Emanuel Widemann gemaakt. Het is 75 cm hoog en maakte sinds 1651 deel uit van het bezit van tsaar Alexej, de vader van Peter.

re vaten, waer van een gedeelte behoorde tot de schatkamer zyner Majesteit. De plaets om by een te komen tot het plegen der staetsie was geschikt binnen Moskow dicht by het Slot in twee voorname gebouwen, die tegens elkander overstonden. Met den morgenstont begaven zich de Czaer en alle de genoodigden daer na toe. In het eene gebou traden de mannen, in het andere de vrouwen. Het was ontrent tien uren, toen men van daer trok naer het Slot, in welx midden ik my geplaetst had om den trein* te zien, en al den toestel* te beschouwen, die om het schoone weder van dien dagh te aenzienelyker was. Vooraen reedt de Czaer, gezeten op een schoon zwart paert, en gekleet in kostelyke goude stof. De opperrok was met eenige figuren van verscheide koleuren doorwerkt. Op het hoofd had hy een hooge ronde bonte muts, aen de beenen geele laerzen. Het paert was uittermaten kostelyk gemonteert, zynde het achterlyf bedekt met een zware goude schabrak*. Onder aen beide de voorste pooten had het eenen zilveren ring vier vingeren breed. De deftigheit van zyn Majesteits persoon, die byzonder wel te paert zit, deed niet weinigh tot de heerlykheit van dit schouspel. En men zou inderdaet niets grooter noch koninglyker kunnen bezichtigen.

Zyn Majesteit dus in het slot gekomen zynde zette zich daer om de volgenden in goede orde af te wachten, waer mede het vierde deel van een uur gespilt wert; terwyl hy zyn paert in 't wachten eenige karbetten* deed maken. Hy was hier dicht by de poort Ewarits of Hofpoort, daer de vertrekkamers zyner Majesteit zyn. Boven welke zich in een groote opening onthielden de Princesse zuster zyner Majesteit*, en de Czarietse of Keizerin met hare drie jonge Princessen, nagelatene kinderen van de laetst overleden Czaer*, broeder zyner tegenwoordige Majesteit. Wanneer de Vorst die poort stont door te ryden, groetten hem alle de Princessen met groote eerbiedenis, waer op de Monarch met gelyken eerbiet antwoorde. Toen de heeren dus paer aen paer aengereden quamen, zagmen eenige brandende lichten naderen, waer by vele dienaers te voet gingen. Hier op volgden nogh 60 paren te paert, op dezelve wyze gekleedt, alle voorname personen. Toen volgden de Goosten*, onze Resident, en de overzeesche kooplieden, welker kleedinge en mutsen geheel van de vorige verschilden. Alle evenwel haddenze geele laerzen aen, maer gemeene platte mutsen. In 't gemeen waren ze zoo kostelyk niet uitgerust. Zy besloegen 17 paren: zoo dat de gemelde personen samen uitmaecten een getal van 204 menschen, waervan het grootste gedeelte heerlyk in den

* *den trein*: het verloop

* *den toestel*: de toebereidselen

* *schabrak*: zadelkleed; in het Russisch: sjabrak

* *karbetten*: capriolen

* *de Princesse zuster zyner Majesteit*: Natalja Alexejevna (1673-1716)

* *de Czarietse ... overleden Czaer*: Praskovaja Saltykova (1664-1723), met haar dochters Catharina (1691-1733), Anna (1693-1740) en Praskovaja (1694-1731), tsaar Ivan V (1666-1696)

* *Goosten*: geprivilegieerde Russische kooplieden

dos was. Veele paerden hadden zilvere toomen, eenige ook zilvere ketens, ontrent twee vingers breed, en tamelyk dik, die van boven het hoofd tot beneden den toom afhingen, zynde voor aen den zadel vast. Welke tuigen een aengenaem geluit voor d'ooren maekten. Andere weder hadden 'er van blek^{*}, plat, en als een keten geschakelt. Vervolgens quamen 5 sleden. [...]

Men reed dusdanigh voort door het slot, en een gedeelte der stadt tot aen de kerk Bogojastinja, of Christus verklaring, daer de trouw geschiedde, die door zyne Majesteit zelve, en velen van dit statigh gezelschap wert bygewoont. Myn gezicht in alles voldaan hebbende reed ik naer myn herbergh om my te spyzigen. Waerna ik my weder vervoegde op eene goede plaets in de Slabode, om al den sleep te zien ryden naer het huis daer de bruiloft stont gehouden te worden. Het was 3 uren na den middagh, eer het gantsche gezelschap gekomen was op de bestemde plaets, makende ontrent uit een getal van 500 personen, zoo mannen als vrouwen yder in een byzonder vertrek; daer d'een den ander niet zien kon. De Princes zuster zyner Majesteit en de Czarietse met hare drie jonge Princessen zaten benevens eenige Mevrouwen van 't Hof, aen eene byzondere tafel: ook de bruit met verscheide Mevrouwen. De zoo genoemde Keizerin^{*} zat alleen op een plaets, die met eenen verheven trap opging. Alle de andere vrouwen, zoo Russische als Duitsche, in een ander vertrek. De Musikanten werden gezet op een verhevene plaets, en lieten zich onder de vreugt hooren. Nadat men met den maelydt, die Koninglyk was, eenige uren in alle vrolykheit had doorgebracht, werden de nieu gehuwde naer hunnen legerplaets geleit, die eenige schreden achter het huis op de rivier de Jouse^{*} was. Dit was een opgeslagen houtte speelhuysje, waer in men tot dien einde een soort van een ledekant simpel en slegt^{*} genoegh bestelt hadt. [...]

Nu kan ik niet voorbygaen een voorval, dat veel tot de vreugt deed. De bruidegom was gezeten op eene zeer schoonen hengst: een der andere Grooten op een deftige merry, die beide hier toe bestelt waren, omdat men wist dat ze togtigh waren. De hengst besprong wel haest de merry, waer van de ruiters zich schielyk ontsloeg, dogh de bruidegom bleef in zyn volle postuur op den bespringer zitten, totdat die zyn werk gedaen had met gewenschte uitkomst. Waer op onder ons alle een geweldigh lacchen ontstont. [...]

Op den laetsten, dat is derden dagh, was vastgesteld dat elk zou verschynen in Duitsche kleederen. Waer op dan alle mannen en vrouwen van gewaed veranderden, uitgezeit eenige weinige Russische Mevrouwen, die haer gewaed behielden. Hier op ging elk in 't byzonder in het Bruiloftshuis, zonder daer weder, als op den vorigen dagh, uit te gaen. Toen werden ook de mannen en vrouwen te gelyk aengezet aen

* *blek*: blik

* *zoo genoemde Keizerin*: Marta Apraxina, de weduwe van tsaar Fjodor III

* *Jouse*: Jaoeza

* *slegt*: eenvoudig, onopgesmukt

eene en zelve tafel, evenals in ons lant de wyze is, en na den maeltydt lustigh gedanst en gesprongen tot veel genoegen zyner Majesteit, en van alle de genoodigden. Dus nam deze Bruiloft, die ik, om de ongewoonheit der zake, wel in het breede heb willen beschryven, met groot genoegen een einde ontrent middernacht. [...]

Op den vierden der maent wert ik met een slede afgehaelt om te komen by zyne Majesteit in het hof van den Heer Alexander Danielewits die Mensikof, groot gunsteling van den Vorst; voerende dit hof den naem van Semeunostkie* naer het dorp daer dicht by gelegen, ontrent een half uur van de Slabode. Hier komende vonde ik zyne Majesteit bezig met het beproeven eeniger brantspuiten⁸, nu eerst uit Hollant aengekomen, die goedt bevonden werden. De Vorst hier op binnen willende treden deed my tot hem naderen. En my aensprekende, *Gy hebt*, zeide hy, *veel in de werrelt gezien. Maer of gy oit hebt gezien, dat ik u vertoonen zal, weet ik niet.* Hier op gebood hy zekeren armen Rus, hier toe ontboden, zynen rok te openen. Ik schrikte op het gezicht. Want aen zyn lichaem zag men een uitwas in de gedaente van eenen darm, ontrent een hant breed lang, en vier vingeren in de rondte dik, staende drie vingers breed recht boven den navel. Deze elendige loost hier uit alle spyzen, die hy nuttigt, dat nu reets 9 jaren geduurt heeft. Dit ongeval had hy gekregen door de quetsuur van een mes, waer door de weg, dien de spys nemen moet, zodanigh geraekt was, dat daer noit sedert heelen aen geweest is. Het was een man van 35 jaren. Ik betuigde den Vorst myne verwondering, en dat ik iets diergelyks wel noit gezien had, maer eenen man kende, die alle de spyze, als die verteert was, weder door den mont loozen most. De Vorst hoorde ook dit exempel met verwondering aen, en om my dit ongeval des armen mans nader te ontdekken, deed met de hant de verteerde spyze daer uit drukken: Hier na werd ik met drank ververscht: en na een gesprek van twee uren vertrok zyn Majesteit. Toen naderde my de Heer Alexander, en gaf my te kennen dat zyn Vorst, wetende dat ik bedreven was in de schilderkunst, begeerde dat ik de drie jonge Princessen zoude schilderen, nagelate dogters van zynen Broeder Czaer Ivan Alexewits, die, zoo lang hy in 't leven was, met den tegenwoordigen Czaer regeerde, en in den jare 1696 den 29 January der werrelt overleed. Dit was, zeide hy, wel de voornaemste reden, waerom ik te hove gehaelt was. Hier toe wel genegen zynde reed ik met den gemelden heer, om de Princessen voor af eens te gaen bezien, naer het hof der Keizerinne, hare moeder, een uur van Moskou gelegen, een vermakelyke lustplaets zyner Majesteit, ge-

* *Semeunostkie*: Semjonovskoje

8 Tijdens zijn gezantschapsreis had tsaar Peter de brandspuit, een uitvinding van Jan van der Heyden, in werking gezien. Hij was er zo enthousiast over, dat hij er tien bestelde. Branden kwamen in Moskou, met zijn vele houten gebouwen en huizen, veel voor. Tsaar Peter had enkele mannen in dienst die hem moesten waarschuwen wanneer er brand was. De tsaar hielp dan zelf mee de brand te blussen.

naemt Ismeilhoff*. Voor de Keizerinne gebragt wert ik aenstonts van hare Majesteit gevraegt of ik de Russische tael verstont. Waer op de Heer Alexander het woort nemende haer te kennen gaf, dat ik daer in onbedreven was, en verder eenigh gesprek met haer hielt. Hier op deed de Vorstin een zilver schaeltje met brandewyn vullen, nam het in haer hand, en gaf het voort den heer Alexander over. Hy ledigde het, en gaf het weder aen de staetjuffer. Het wert ten tweeden mael gevult, en my op de zelve wyze door de Keizerin toegereikt. Ik ledigde het op myn beurt. Waer op wy elk uit de hant der Keizerin een glas wyns ontvingen, en na weinig tyts ook van elke der drie jonge Princessen daer tegenwoordigh. Hier op wert 'er een groot glas met bier gevult en der Vorstinne weder overgegeven, die het den heer Alexander in handen gaf. Hy dronk daer een weinigh uit, en reikte het aen de staetjuffer weder over. Deze schonk het weder vol, en gaf het aen de Vorstinne, uit welcher handen ik het weder ontving, en daer even den mont aen gezet hebbende, de schenkster weder overgaf. Want naer de zeden van dit hof zou het uitdrinken van een bierglas, dat op het laetst gegeven wort, luttel hoffelyk zyn. Toen voerde ik met den heer Alexander eenige redenen wegens het maken der schilderyen, dewyl hy de Hollantse tael redelyk wel verstont, en maekte my gereedt om afscheit te nemen. Hier op gaf ons de Keizerin hare rechterhant te kussen, en na haer ook alle drie de Princessen, dat de grootste eerbewyzing is, die men hier kan ontfangen. Van daer vertrokken keerde ik den zelve avond in myne herberg. Na eenige dagen wert in het gemelde hof van den heer Alexander de bruiloft gehouden van zekeren bedienden van den Czaer, die zelf tegenwoordig was, nevens den Czaersen Prins, oom zyner Majesteit*, met veele voorname Russische Heeren en vrouwen, ook veele Engelsche en Hollantse Koopluiden, en Duitse Jufferen. De tafel was gestelt in de groote zael, loopende met eenen krommen elleboogh. Aen de eene zyde zat zyne Majesteit met de Russische Heeren: alle de Mevrouwen tegen elkander over. In het midden der zale zaten aen eene ronde tafel de Czaerse Prins, de Heer Alexander, de Engelsche en Hollantsche Koopluiden, waer onder ik ook gerekent wert. Na dat wy deftigh onthaelt waeren, werden de tafels wechgenomen, en lustigh op de Poolsche wyze gedanst, zittende de speelluiden aen een zyde, die zich zeer vermakelyk lieten hooren. [...]

Op den 5 van Maert had ik het geluk van ter maelydt te zyn by zyne Majesteit op Probrosensko*, de gewoone verblyfplaats van dien vorst. Hy voerde my na den middagh met zich naer het Hof der Keizerinne, om de Afbeeldingen der drie Princessen,

* *Ismeilhoff*: Izmajlov, een paleis bestaande uit diverse gebouwen, met vijvers, waar tsaar Peter het zeilen leerde van Frans Timmerman en Karsten Brant. Het houten woongedeelte bestaat niet meer.

* *den Czaersen Prins oom zyner Majesteit*: Lev Narysjkin

* *Probrosensko*: Preobrazjenskoje; houten paleis aan de rivier de Jazoeza dat de vader van Peter, tsaar Alexej, in 1657 had laten bouwen. Hier speelde Peter met zijn regimenten oorlogje. Tegenwoordig bestaat het paleis niet meer.

door my middlerwyl begonnen, te bezichtigen. Ondertusschen had hy veel gesprek met de Keizerinne over de reizen door my gedaen. Den 11 der maent begaf hy zich met eenigen grooten naer het huis van den heer Brants, en bezagh daer in myn kamer de schilderyen, die ik t'Archangel gemaekt had, waer over hy zeer veel genoegen nam. Onder het praten geviel dat zyne Majesteit sprak van eenige stukken kanon, waer op men meende dat het wapen stont der Republyk van Genua, verbeeldende, als dat van Venetie, eenen leeu, die met den voorsten poot een boek hout. Maer deze stukken door ouderdom gesleten zynde, was het wapen daer op zoo verduistert dat men twyffelen mogt of het een leeu of eenigh ander dier ware. Den Vorst beving hier op een lust om'er een gezicht af te gaen nemen, en daer toe het gantsche gezelschap met zich te voeren. Waer toe de byeenkomst bestelt wert op het Hof van den heer Alexander. Zoodra zyne Majesteit daer verscheenen was, wert yder van het gezelschap, bestaende meest in eenige voornamen overzeesche kooplieden, daer hy veel van hiel, door zynen last, van den heer Alexander beschonken met eenen gouden gedenkpenning⁹, waer op de Vorst verbeelt was, dragende eenen lauwerkrans op 't hoofd: staende in den rand, in Russische Karakters getekent: PETER ALEXEWITS, GROOT CZAER VAN GEHEEL RUSLANT. Aen de andere zyden stonden twee Arenden met het jaergetal 1702 den 1 February.

Nadat wy hier alle prachtig waren onthaelt, reden wy naer het hof zyner Majesteit te Probrosensko: schoon het zoo zeer niet wort gerekent voor een hof, als wel de woonplaets van den Kapitein, die nogh van zynen Majesteit geen hooger Karakter gekregen had: gelyk zyne Majesteit zelve hier ontrent geen hoger titel voeren wil.

Het legt een groot half uur van de stadt, niet wyt van 't hof van den heer Alexander. Hier was dan de Artilleryplaets van het lyfregement zyner Majesteit; daer wy de drie stukken, daer van gesproken is, bezagen, en hoe afgesleten zy waren, genoeg bemerkten dat'er een leeu op stondt. Zy waren kort en naer het fatsoen van mortieren gemaekt. Dogh ik kon, wat moeite ik ook aenwendde, niet recht te weten komen, hoe de Russen in vorige tijden daer aen gekomen waren.

Terwyl wy de gezeide stukken geschut bezichtigden, was'er orde gestelt tot ryden naer buiten, naer een dorp van den heer Alexander, genaemt Alexcejeskie*, by Lemuenefskie*, 12 wurst van Moskow gelegen, daer de gemelde heer een deftigh lusthuis by de rivier Jouse had doen bouwen. Het is een zeer vermakelyke oort, verzien van overschoone Vyvers, krielende van de voornaemste visschen. Onder al het gene my ver-

9 Op de ene kant van de penning staat tsaar Peter in profiel afgebeeld, op de andere kant een adelaar met twee koppen. Deze penning is geslagen naar aanleiding van de overwinning van Rusland, in 1702, op Zweden in Lijfland. Hij werd in zilver uitgereikt aan alle manschappen, de gouden waren bestemd voor de officieren.

* *Alexcejeskie*: Alexejeskie

* *Lemuenefskie*: mogelijk Semeunevskie

wonderens waerdigh voorquam, was de Stal wel voornamentlyk, deftig en ruim, van hout, even als het huis, opgebout. Ik telde daer in ontrent vyftigh paerden, van welke eenige by uitnemenheit schoon waren. Op onze aenkomst vonden wy hier reets een gezelschap van Duitsche Jufferen, die op zyn Majesteits begeren zich hier naer toe begeven hadden, om het genot eeniger vrolyke maelyden te hebben. Het gezelschap der mannen bestont in den Heer Resident, drie Engelsche Heeren, en andere luiden van onze Natie, die tien sterk waren, behalven dat'er eenige weinige Russische Heeren by waren. De vrouwen waren 13. in getal, en onder haer maer eene jonge Russische Jonkvrou, die de zuster was van den heer Alexander. Wy werden daer wel ontfangen, en dien avont zeer deftigh met vleesch en vis gespyst. Hier toe waren in een ruime Zael twee tafels aengerecht, eene lange, gestelt aen de zyde der Zael, waer aen zyn Majesteit zat met verscheide Heeren, en aen de overzyde al de Jufferschap benevens elkander, en eene ronde, die in 't midden gestelt was. Hier aen zaten de Engelsche, en meeste Duitsche, of liever Hollantse Heeren. Den avont doorgebracht hebbende begaf zich elk naer zyn rustplaets; uitgezeit dat de overzeesche vrienden alle binnen een en zelve vertrek nogh eenige uren vrolyk waren, zynde de Russische Heeren, gelyk ook de Juffrouwen, in andere vertrekken. Den volgenden dagh was het onthael weder Koninglyk, en vloiede over van alle vleesch- en vischgerechten. Om de vreugt te wekken waren de Speelluiden geplaetst aen de eene zyde der Zael, die zich ondertusschen vermakelyk lieten hooren met Violen, Bassen, Trompetten, Schuiftrumpetten, Kornetten, Fluiten, en wat meer gebruikelyk is, even als in onze landen. De maelydt geeindigt, en de tafels wechgenomen zynde, wert'er lustigh gedanst op de Poolsche wyze tot groot genoegen zyner Majesteit, die lustig vrolyk was; dat aenleiding gaf tot aenrechten van verscheide aerdigheden en kluchten, waer by de drank niet vergeten wert, totdat het eindelyk laet geworden zynde, yder zich ter ruste begaf, om den volgenden dagh de vreugt te hervatten. Het geschiedde ook met het zelve vermaek en genoegen, zonder dat ik weet dat'er iemand overloden van den drank was. Weinigh uren daarna reden wy wel vernoegt van daer, en yder begaf zich naer zyne eige woonstede.

Middlerwylten wert my vergunt de afbeeldingen der drie Princessen, die ik zoo groot als het leven op doek gebragt had, in myn herberg te voeren, en die verder op te maken. Ook had de Czaer my verscheide malen bevolen die op het spoedigste ten einde te brengen, dewyl ze mosten verzonden worden, zonder dat ik evenwel wist waer heen. Ik ruste dan niet voor dat de Schilderyen voltrokken waren, zynde de Princessen volgens den gegeven last geschildert in Duitsche kleeding, dieze, alsze in het openbaer te voorschyn komen, gewoon zyn te dragen, uitgezeit dat het hooftsieraedt aen myne keure gelaten wert, dat ik dan op zyn antyks afmaelde.

Om nu eene afbeeldinge te geven van de Czarietse of Keizerinne, genaemt Paraskowya Feodorofna, zy is wat zwaerlyvigh, dat haer echter niet misstaet om de goede

talie* des lichaems. Men magh zeggen datze fraei is, goedaerdigh van inborst en vriendelyk van wezen, waer mede ook haer bedryf overeenkomt. Zy is ontrent dertig jaren out, en in blakende gunst by zyne Majesteit, wiens zoon de Prins Alexey Petrowitz meenigmael by haer komt om eenig vermaek te nemen met de jonge Princessen. De oudste van deze is genaemt Katharina Iwanoffna, zynde 12 jaren out. De tweede Anna Iwanoffna, 10; en de jongste Paraskowya Iwanoffna, 8 jaren. Alle zynze zeer wel gemaekt. De middelste is blond, schoon en blank van verwe. De andere twee fraeie bruinetten. Inzonderheit munt de jongste uit in vrolykheit van wezen en inborst, beleeftheit en minzaamheit; met welke twee deugden de andere ook rykelyk begaeft zyn. De heusheden*, die ik hier zynde om myn werk ten einde te brengen genoot, waren ongemeen. Des morgens wert my dagh op dagh drank nevens andere ververschingen aangeboden. Des middags werd ik'er veelyts ter tafel genoodigt, wordende niet tegenstaende de vastendagen altydt zoo wel vleesch als visch opgedist, dat my vreemt voorquam. Door den dagh ook volop van Wyn en Bier, als my des gelustte. Zoodat ik niet kan gelooven dat een byzonder persoon in eenige Landen, byzonder in Hoven van zoo groote Personaedjen, dergelyke beleeftheden zoude ontmoeten. Waerom ik my aen dit Hof hier voor in alle deelen verplicht vind. Dien tydt nam ik

* *talie*: taille

* *heusheden*: vriendelikheden

daerom te meer waer om aen zyne Majesteit aen te bieden een exemplaer myner Reisbeschryvinge, dat ik tot dien einde fraei gebonden met my genomen had¹⁰: hebbende reeds zoo veel berichts ontfangen, dat my geen twyffel overschoot, of het zoude den Vorst aengenaem zyn, die het van my op Probrosensko ontfing.

Den 29. Maert nam hy zyn vermaek met eenige sloepen op de Moskowse beek, varende tegen stroom tot 3. of 4. wurst van de brug af by het Slot. Van waer hy wederkerende door de gemelde brug met byzondere snelheit den stroom quam afzakken, tot 3. of 4. wurst naer beneden. Toen keerde hy weder naer de brug: daer hy door den heer Alexander ontfangen, en nevens eenige Engelsche Heeren en luden van onze Natie onthaelt wert. Hier wert weder boven Vasten boven al Vleesch en Visch aengedist ter keure der gasten, dien volkome vryheit vergunt wert van te kiezen wat hun beliefd. Maer de Vorst zelf en alle die by hem aenzaten namen het Vleesch voor hun spys.

Nu ging de maent April in met zulk een dooiend weder, dat men in weinig dagen geen ys meer vernam: wassende het water door deze schielyke ontlating, die dagh en nagt duurde, tot zulk een hoogte, als by menschen geheugen noit was gezien. Dit was oirzaak dat eenige molens aen de rivier Jouse gelegen veel schade leden, en verscheide Vyvers en Landeryen achter de huizen in de laegte door het water overstroomt werden. De wegen ook, gelyk gemeenlyk na het Wintersaizoen de sneeu aen 't smelten rakende dit ongemak veroirzaekt, waren zoo gestelt, ingezonderheit in de Duitsche Slabode, dat de Paerden tot den buik toe door 't slyk gingen. Het welk de Vorst vernemende liet hy de Slabode zuiveren, en middelen in 't werk stellen, waer door al het slyk en vuiligheit wert wechgeweert.

Den 5 dezer maent ontrent 6 uren in den morgenstont ontstont'er brant in de Slabode in een huis van eenen onzer lantsluden. De Vorst was zonder toeven daer aenstonts in persoon tegenwoordigh, en gaf de noodige orde om het vier te doen blussen: gelyk zyne Majesteit voor gewoonte heeft altyt tegenwoordigh te zyn ter plaetse daer brant ontstaet: waerom altydt gestadige wacht by de hant is, om alle uren van den nagt, als zulk onheil voorkomt, daer van kennisse te geven.

Op dezen dagh wert hier geviert het Feest van Pascha niet zonder groote vreugde der Russen, niet alleen om den gewenschten tydt van Christus opstandinge, maer ook

10 De Bruijn had zijn *Klein Asia* prachtig laten inbinden met de bedoeling het aan de tsaar te geven. In die tijd werden veel boeken zonder band verkocht. De koper van het boek liet de katernen bij een binder tot een boek inbinden. Een goedkope manier was een perkamenten rug en papier op de platten van het boek. De hele band van perkament kostte wat meer geld. Wie een prachtband wilde, kon kiezen uit diverse soorten leer, en dat laten bestempelen met gouden stempels. Het papier werd op de snede verguld, soms geciseleerd, en de schutbladen van sierpapier voorzien. Als het boek prenten bevatte, dan werden die wel eens ingekleurd. De Bruijn wist dat verschillende kopers van zijn *Klein Asia* de prenten hadden laten inkleuren.

omdat de lange vastentydt dan een einde neemt. In den nagt, die voor dit Feest gaet, hoort men gestadigh het luiden der klokken: gelyk ook op den Feestdag zelf, en ook den dagh die daer aen volgt. Dan beginnende aen elkander Paescheiers uit te deelen, en houden dat wel veertien dagen aen een gaende. Dit is algemeen by grooten en kleenen, ouden en jongen: dragende yder geverfde eiers by zich om ze anderen te geven. Men ziet ook op de straten en wegen veele Eierkramers zitten, die dezelve gekookt en beschildert verkoopen. Gemeenlyk zynze als een blaauwe pruim: eenige ook sierlyk van groene en witte verwe verheven opgemaekt. Men vint'er ook zoo fraei gemaekt en beschildert, dat'er wel twee of drie Ryxdalers voor worden betaelt. Op eenige staen deze woorden: CHRISTOS WOS CHREST; dat betekent, CHRISTUS IS OPGESTAEN. Deze eiers worden by voornaeme luiden in hunne huizen met voordagt gereet gehouden, om die over te geven aen die hen komen begroeten. Zy kussen elkander voor den mont, en die het ei overgeeft, voegt'er deze woorden by: CHRISTOS WOS CHREST: CHRISTUS IS OPGESTAEN. Waer op hy, die het ei ontfangt, antwoordt: WOISTINO WOS CHREST. dat is: HY IS WAERLYK OPGESTAEN. Luiden van minderen rang geven op de straten, als zy elkander ontmoeten, deze eiers over op de wyze als gezegt is: en niemand weigert oit die aen te nemen, of hy hoogh of laeg van staet, man of vrou is. Ook brengen alle de dienstboden van het huis zoodanige eiers in de kamer, daer hun volk is, om hier door een praesnik of feestpenning te erlangen: gelyk men my gemeenlyk twaelf of veertien daer van bragt, en daer onder eenige, die van het vrouvolk sierlyk toegemaekt waren. In vorige tyden maekte men vry veel werk van deze eiergiften: maer tegenwoordigh, gelyk het met vele dingen gaet, heeft het zoo veel aenziens niet meer. Hoewel by het leven van dezen Czaer nogh in gebruik is geweest dat de voornaemste Russische Heeren, en overzeesche Koopluiden, hem een gelukkig Paeschfeest gingen toewenschen. Waer voor yder dan zulk een geverft ei uit handen zyner Majesteit ontfing. Nu is dat geheel in onbruik.

Den negenden dezer maent nam de Vorst weder zyn vermaek in zich op de Moskowse rivier* te laten roejen, waer toe eenige sloepen vervaerdigt waren. Alle de roeijers zoo van zyne Majesteit, als van zyne zuster de Princesse, waren bekleet met een wit hemde, naer onze wyze gemaekt, en van voren met kant bezet: hebbende alle de overzeesche Koopluiden des daegs te voren bevel ontfangen van een paer dezer hemden te bezorgen. Op elke sloep stonden twee kleene masten, waer aen de zeilen, als de wint diende, eenige malen werden opgehaelt. Nu geschiedde dit in 't afkomen van de rivier, te weten van de Lustplaets van den Generael Veltmaerschalk Bories Petrowits Seremetof, gelegen een weinig buiten Moskow, aen de gemelde rivier, tegen over de beroemde plaets zyner Majesteit, die den naem voert van *Worobjowegoro**. Deze Velto-

* *Moskowse rivier*: Moskva

* *Worobjowegoro*: Mussenberg of later Leninheuvels

verste had zyne Majesteit en het aenwezende gezelschap den vorigen dagh reets ontfangen en onthaelt: de Vorst ook daer eene nachtruste genomen. Het gezelschap bestont uit den Czaersen Prins, de zuster zyner Majesteit, verzelt van drie of vier Russische Mevrouwen, veele voorname Grooten van het Ryk, Staetdienaren en anderen; den heer Resident en eenige overzeesche Koopluiden. Waer by nogh quamen vyftien of zestien Duitsche Jonkvrouwen. Voor dit Lusthuis lagen alle sloepen gereet, die ontrent veertigh in getal waren, elk bemant met tien of twaelf roeijers. Zyne Majesteit met al het gezelschap daer in getreden zynde quam met uitnemende snelheit de rivier afzakken, en de brug voorby varen. Van daer voer men voort naer Kolomnensko*, een groote Lustplaets zyner Majesteit, te water 20, dogh te lant maer 7 wurst van Moskow afgelegten. Men quam daer aen des avonts ontrent 7 uren, en vont'er een avontmael koninglyk aengerecht: gelyk ook de volgende dagh het onthael hervat wert, niet zonder het gespeel der muzikanten. Dog men scheidde ten drie uren na den middagh, en reet in Karossen en Kalessen*, ook te paert, weder te rugh. Den dagh daer aen onthaelde de Heer Brants den Vorst in gezelschap van den Hollantsen Resident, en andere Hollandse en Engelsche Heeren. De vreugde was daer overvloedigh: zoo dat zyne Majesteit eerst ten 11, en de laetste vrienden ten 2 uren na middernagt van daer gingen.

Den 19 der maent ontving ik last van zyne Majesteit om de drie afbeeldingen, nu voltrokken, te brengen op het Hof by de Keizerinne, om van haer bezichtigt te worden. Ik ging dan derwaert met den zwager van den heer Alexander*. De Vorstin was wat onpasselyk, en hielt het bedde, zoodat ik voor het ledekant de stukken vertoonde. Zy haer genoegten daer aen gezien hebbende gaf my met dankzegging met eige hant een vereering van gout, en gunde my de eere van haer de hant te kussen. Zy vragde my of ik nogh eenigen tydt dagt te blyven, op dat de Princessen nogh eens door my mogten geschildert worden. Waer op als ik geantwoort had, gaf eene der Princessen ons een gulden schaeltie met brandewyn over. Toen een glas wyns: en daer mede kregen wy ons afscheit. De Schilderyen bragt ik toen naer het Hof van den heer Alexander, daer ik ze oprolde, om te kunnen verzonden worden*. Dezen nagt vertrok zyn Majesteit naer Archangel*, verzelt van de navolgende personen: den heer Alexan-

* *Kolomnensko*: Kolomenskoje; een landgoed waar tsaar Alexej een paleis had laten bouwen. De eerste drie en een half jaar van zijn leven bracht Peter hier door. Het houten paleis bestaat niet meer.

* *Karossen en Kalessen*: rijtuigen; een karos is een rijtuig, met een vaste leren kap. Een kalessen of calèche is een vierwielige koets, met of zonder kap.

* *den zwager van den heer Alexander*: vermoedelijk Alexej Golovin

* *oprolde, om te kunnen verzonden worden*: oprolde, zodat ze verzonden konden worden; deze portretten werden verstuurd naar mogelijke huwelijkskandidaten, waarschijnlijk naar Duitse hoven.

* *vertrok zyn Majesteit naer Archangel*: vertrok tsaar Peter naar Archangel; de Zweden wilden in de zomer van 1702 een grote aanval op Archangel ondernemen, maar de informatie omtrent hun plannen werd onderschept. Tsaar Peter besloot zelf naar Archangel te gaan om er zeker van te zijn dat zijn enige haven behouden bleef. De reis duurde dertig dagen. Behalve bovengenoemde heren nam de tsaar zijn zoon Alexej en 4000 soldaten mee. De Zweedse vloot liet op zich wachten, en kwam uiteindelijk helemaal niet naar Archangel.

der: den Patriarch Mekite Moysewits Sotof, groot Zegelbewaerder: den heer Fedder Alexewits Golowin, eersten Minister van Staet: den heer Gabriel Ivanowits Gollofkien: Knees Gregori Grigoiewits Ronodanofskie: Bojaer: Knees Juerje Juerjewits Troebetskoy: en den Stolnik, of tafeldienaer zyner Majesteit.

Ondertussen werden alle toebereidselen gemaekt om de wegen in de Slabode te zuiveren, waer aen men den 26 der maent begon te arbeiden. Het slyk wert vast aen de zyden der straten gelegd, om naderhant wech gevoert te worden. Waer toe twee mannen van de Duitse natien tot opzieners werden verkoren: die het werk zoodanig bevorderen, dat het grootste gedeelte deze week zoo verre gezuivert was, dat men de straten betreden kon.

Den 3 mei verstont men door brieven van Archangel dat daer met den ysgang zulk hoogh water geweest was, als by geene geheugenisse van menschen gezien was: waer door veel schade veroirzaekt was. De meeste huizen by het Fort Novo Dwinke werden wechgespoelt. De werf van zyn Majesteits Scheepsbouwery liep zoodanigh onder, dat al het hout vlot wert, en wechdreef. Een Schip op stapel staende wert rontom gedraeit. Ook eenige vaertuigen voor de Stadt leggende raekten tot op de brug voor de Palaet* der Koopluiden. Daerenboven nam het water zynen gang tot op eenige Hoven binnen de Stadt.

Den volgenden dagh begon men de aerde van de Slabode wech te voeren, hebbende een yder vryheit van die op zyne eige kosten van daer te halen, en naer zyne hoven te brengen, om het lant te hoogen, of elders aen te leggen. Om het werk dezer zuivering ook nogh meer aen te zetten wert een byeenkomst aengelegt by de Duitse natie in de Slabode op het Heerenlogement, een huis zeer vermakelyk om zyn uitzicht, en den fraeien tuin, die daer achter is. Hier verkoor men nogh twee andere personen by de twee voorgaende, om mede tot opzieners te strekken van het begonnen werk, en het bewint te hebben over alles dat hier ontrent gedaen diende. Deze verkiezing geschiedde met meerderheit van stemmen, zynde op een byzonder briefje geschreven de naem van den persoon, dien yder daer toe verkiezen wilde. By deze werden nogh verkoren agt personen, die tot bystanders zouden strekken, en des noodt zynde, de anderen de helpende hant bieden, met volmagt van alles uit te voeren, dat hun oorbaer zoude toeschynen.

Op den 9 der maent, feestdagh van S. Nikolaes, verstonden wy uit brieven van den 28 der voorlede maent uit het vaderlant afgezonden, de doot van den doorluchtigen Vorst Willem den derden, Koning van Engelant*, na eene ziekte van vier dagen der werrelt overleden: een tyding, die groote ontsteltenisse baerde onder de overzeesche

* *palaet*: paleis, uit het Russische palaty

* *de doot ... Koning van Engelant*: de dood van Willem van Oranje; hij overleed op 19 maart 1702

luiden, byzonderlyk onze lantgenooten, die de deugden des weergaloozen Konings kenden en waerdeerden. Waerom zy ook alle den rou voor den tydt van zes weken hier over aennamen.

Den 19 der maent kregen wy weder brieven uit het vaderlant, en daer mede bericht, hoe daer een groote watervloet was geweest, waer door eenige plaetsen ondergelopen, en veel menschen verdronken waren. Met eenen, hoe Keizersweert door de Bontgenooten¹¹ belegert was.

Den 21 wert hier geviert de feestdagh Wolla-diemerskaia Bogarodiessa: aen welke Stadt men hier vertelt dat de beeltenis der maegt Maria zou verthoont zyn. Welke gedachtenis daerom hier geviert wert op elke plaets, in een daer toe gestelde Kerk. Dit geschiet altyt op donderdagh voor Pinxteren, by de Russen genaemt Secmick. Op dien dagh vervoegen zich zekere Priesterlyke personen naer den kuil of put, waer in de menschen geworpen zyn, die op de wegen of elders vermoort zyn: ook die door het Gerecht zyn ter doot gebracht, waer van wy te voren reets iets gezegt hebben. Deze putten (want daer zyn'er ontrent Moskow 3 of 4) worden alle jaren met aerde gevult, en weder nieuwe toegestelt; dat nu om den feestdagh den vorigen dagh geschiet was. Op dezen dagh wert de moeder der Keizerinne, die des daegs te voren gestorven was, begraven. Want hier te lande laet men de afgestorvene maer luttel tydts boven aerde staen, waer van wy hier na breeder spreken zullen¹². Deze begraeffenis geschiedde geheel simpel en zonder eenige staetsie. Dezen morgen ontstont'er weder brant binnen Moskow, en duurde tot tien uren; gelyk ook den derden Juny brant ontstont in een dorp buiten de stadt, den 14 ook weder binnen Moskow. Ondertusschen vertrokken eenige Koopluiden van hier naer Archangel.

In 't ende dezer maent kregen wy tyding van een nieuwe verwinning, door de troepen zyner Majesteit op nieu op de Zweden behaelt¹³. Kort hier na ontbood my de Keizerin, om andermael de drie Princessen, waer van wy gemelt hebben, af te schilderen in haar volle grootte en het zelve gewaedt. Van dezen last had ik gaerne bevryt geweest, waarom ik met veel beleeftheit bad hier van ontslagen te mogen zyn, onder voorwending van het voorzetten myner aengevange reise. Dogh merkende dat dit weigeren onaengenaem was, vond ik my uit verscheide inzichten bewogen om der Vorstinne dit in te willigen, en zette my vervolgens tot het werk.

11 Een in 1701 in Den Haag gesloten verbond tussen Engeland, de Republiek der Verenigde Nederlanden en de Duitse keizer, gericht tegen Frankrijk en Spanje.

12 Het gedeelte dat De Bruijn hier bedoelt is in deze selectie niet opgenomen. In de oorspronkelijke tekst is het te vinden op p. 54 kolom 2 en p. 55.

13 Bevelhebber Sjeremetev had in Lijfland opnieuw de Zweden verslagen. Tsaar Peter vertrok uit Archangel en liet Sjeremetev en bevelhebber Apraxim naar de Zweedse vesting Noteborg aan de Finse Golf gaan, met als doel de vesting te veroveren en zo toegang tot de Oostzee te verkrijgen.

Nu is het tyd dat ik eenige nadere aftekeningen en beschryvingen van het gebied zyner Czaersche Majesteit in het licht breng. Zeker deze Vorst heeft my (dat noit anderen vergunt is) begenadigt met de gunst van hier in alle vryheit te mogen gebruiken, hebbende my met eigen monde gezegt, dat ik al wat ik in zyn Ryk mogt beschouwen, dat naer waerheit mogte beschryven, en der gedenkenisse bevelen.

Hier op maek ik een aenvang van de Stadt Moskow, die ik in deze dagen ging aftekenen op een byzonder groot gebou zyner Majesteit, genaemt Worobjowa, groots en onbekrompen opgetimmert van hout, met twee verdiepingen, hebbende onder: 124 vertrekken, en even zoo veel, meen ik, boven, in het ronde bezet met eenen houten muur. Het legt op eenen bergh tegen over het *Dewitse Monastir*, of Jufferenklooster, aen ginse zyde der rivier Mosqua, ontrent 3 wurst ten westen van de Stadt Moskow. Hier was ik eenige dagen te voren wel onthaelt geweest in het gezelschap veeler Heeren en Jufferen, door den zwager van den heer Alexander, hier boven genoemt. Zyne Majesteit zelve had my aanbevolen deze plaets tot het uitvoeren van myn voornemen te verkiesen, als oordeelende die de beste te zyn, die bedacht konde worden: het welk ik ook na het bezichtigen van andere oorden zoodanigh bevonden heb. In dezen zomer onthielt zich juist de zuster zyner Majesteit op dit huis, om het vermaak van 't lant te genieten. Waerom ik de hulpe van doen had van den zwager van den heer Alexander, die my derwaert voerde om zulx volgens last zyner Majesteit aen de Princesse bekend te maken. Zy gaf tot antwoord dat ik komen konde, als ik het zoude goet vinden, mits dat ik maer een eenigh persoon tot mynen dienst medebragt. Ik reed dan eenige dagen achter een daer heen, en volbracht de afbeeldinge uit een der bovenste vertrekken in waterverf op papier: gelyk deze N°. 12 vertoont wort. Van deze hoogte deed zich een fraei gezicht op, dewyl men alles bescheidenlyk, zoo dat binnen als buiten de Stadt was, kon beschouwen. Ik heb alles onderscheidenlyk met het syffergetal aangewezen. N°. 1 is het *Nove Dewitsche Monastir*, of het Nieuwe Jufferen Klooster. N°. 2. behelst een plaets, van een regement Soldaten bezet. 3. *Worotruks*, of de Portiers plaets. 4. De plaets genaemt *Suschowa*. 5. Het Klooster genaemt, *Nowinskoy Monastir*. 6. *Sawinskoy Monastir*, een Klooster genaemt naer St. Sawin. 7. De Kerk *Nicolay-na Khipach*, toegewyd aen St. Nicolaes, en daerom zoo genoemt. 8. De Kerk van *Blagoweischenja*, of Verkondiging van Maria. 9. *Dewits Monastir Strathuoi*, of het lydende Jufferklooster. 10. *Ultretenkoia Bachna*, de toren der Ustretense poort. 11. *Potrosschey Monastir*, of St. Pieters Klooster. 12. Het Slot of Kasteel. 13. *Troitska Baschna*. Dus wort de Toren genaemt van de Kerk buiten het Slot. 14. De Kerk *Saboor**; dat zoo veel zeggen wil als, de Voornaemste Kerk van de Stadt, waer in de meeste Reliquien besloten zyn. 15. *Iwan Welick*, of de hooge Toren in het Slot. 16. *Tzerkof Philatowa*, of de schoone Kerk, door Philatowa gebout. 17. De

* *De Kerk Saboor*: de kathedraal; (in het Russisch: sobor) De Bruijn bedoelde waarschijnlijk de Basiliuskathedraal. De meeste van de hier genoemde gebouwen waren van steen en hebben de vele branden en opstanden door de eeuwen heen doorstaan.

Kerk genaemt *Wassoasinja Boroschak*. 18. *Kodaschewa*, de plaets der Linnewevers harer Majesteit, nevens de Kerk. 19. De St. Nicolaes Kerk. 20. *Glym-Borock*, of de Elias Kerk. 21. *Tuganni*, een Kerk genaemt naer de plaets. 22. *Anduonof Monastir*, of het Klooster toegewydt aen Andronius. 23. Het schoone Klooster genaemt *Spas-novoy*, of de Nieuwe Heilant. 24. De Kloosterhof van het Krutitsche Klooster. 25. *Donske Monastir*, of het Klooster van de Donsche Moeder Godts. 26. *Spasa-novoi Monastir*, of het Nieuwe Klooster, onzen Heilant toegewydt. 27. Het Klooster van Andreas. 28. Daniels Klooster, dat ze noemen *Danilofski Monastir*. 29. De rivier Mosqua. 30. *Worobjowa Gora**, of Musschenbergh.

Men heeft van deze Stadt Moskow voorheen te boek gestelt datze wel eens zoo groot zou geweest zyn als nu. Maer ik heb na veel onderzoek het tegendeel verstaen, ja dat ze noit zoo groot als nu geweest is, noch zoodanige gebouwen van steen gehad heeft, die nog dagelyks in getal toenemen. Zy legt op 55 ½ graden Noorder breette, of Pools hoogte. Men noemt haer ook *Mosko*, ook wel *Muskow*, en *Moscua*. Zy legt in 't zuiderdeel, en binnen in Ruslant of Moskovie, aen het riviertje *Moscua*, waer van zy haren naem ontleent. De grootte der Stadt heb ik bevonden te zyn drie goede uren gaens, te verstaen buiten om den aerden wal. [...]

Dezen omtrek genomen hebbende begaf ik my den volgenden dagh om den muur der Stadt, genaemt *Beloy Gorod*, en bevond den omkring anderhalf uur gaens. Tusschen de reedsgemelde poorten der Stadt heeft men aen den muur gebout twee torens, en tusschen eenige der poorten drie, die vierkant zyn, dogh gemaekt zonder sterkten om geschut daer in te gebruiken: staende vier hondert schreden van elkander af, uitgenomen op eene plaets, daer deze muur met geene torens is bezet; dat tusschen twee poorten is. Ook heeft zyn Majesteit eenen tuin gemaekt ter plaetse, daer men den muur niet kan omgaen. Waerom men aen die zyde de Stadt moet ingaen, te weten aen 't Noorden. Moskow wort dus gedeelt in vier deelen, waer van het eerste is het Slot of Kasteel, genaemd *Kremlgorod*. Het legt aen de rivier *Moscua*; die ten westen van het Slot loopt, en in de rivier *Occa** valt by de Stadt *Colomna**, gerekent 36 uren van Moskow: vallende de *Occa* in de rivier *Wolga*, by de Stadt *Nisen Novogorod**, 100 uren van Moskow. Het Slot is omtrokken met eenen hoogen sterken steenen muur, en met veele torens verzien: gelyk wy het aengename gezicht daer van, van de zyde der rivier ontrent de groote Brug getekent hier nevens verbeelden. Het heeft vyf poorten, als de *Spakae*, waer aen de Uurwyzer wort gezien: de *Nikolske Demkamennon Morlu*: de *Triswatske*, en de *Taynuski*; loopende daer om heen een drooge gracht, tot aen de rivier. In het Slot is geen geschut. Zoodat, als'er vreugdetekenen met schieten zullen gedaen

* *Worobjowa Gora*: Mussenberg of later Leninheuvels

* *Occa*: Oka

* *Colomna*: Kolomna

* *Nisen Novogorod*: Nizjnij Novgorod

worden, het geschut uit de magazynen moet gehaelt worden. Dan zet men dat op de *Basaar* of markt voor het Slot*, waer op het Hof van den Czaer is, groot en van zware steenen opgebout, dogh ten deele vry donker. Dogh zyne Majesteit onthout zich daer noit. In het zelve is ook de woonplaets van den Patriarch, ook alle de Kanselaryen* of Rechthuizen, by de Russen genaemt *Prikaes*: nevens eenige, dogh weinige voorname Heerenhuizen: die de Vorst tegenwoordigh aen zich zelve heeft begonnen te nemen, zoodat'er maer een overgebleven is. Ontrent op het midden der plaets, die ruim, en in 't ronde met gebouwen bezet is, staet een Toorn genaemt *Ivan Welike*, zoo veel als *Groot Jan*, waer op die groote klok staet, die in 't jaer 1701. door den brant is nedergestort en gebarsten. [...] Van dezen toren beschout men de Stadt in eene schoone gedaente, nevens vele steene Kerken, die zich in groote meenigte vertoonen. De koepels en spitsen der toornen van eenige zyn vergult, waer op de Zon schynende eenen schoonen glans verwekt. Boven alle munt de Kerk Saboor uit. Veele groote steene gebouwen zyn'er. Tegenwoordigh wort ook binnen het Slot een nieu Arsenael gemaekt, en voor de Nikoolse poort een groote houtse logie opgeslagen, om Toneelspelen daer in te vertoonen: tot welk een einde in dit jaer eenige Toneelspelers reeds van Dantzik* zyn aengekomen, die in dezen winter al eenige proeven hunner kunst gegeven hebben in het Paleis van den overleden Generael la Fort. Nu zien ook de Russen dit volk die kunst af, om ook in hunne tael spelen te vertoonen; waer van ze reeds een klein begin gemaekt hebben; dat evenwel, als men denken magh, niet veel om 't lyf heeft. Maer deze lantaert is redelyk goedt van begrip, en begerig om, als de apen, na te doen het geen hun voorgedaen wort, hoe gebrekkelyk het ook wezen magh. Wyst men hun een goede manier aen, die veel van de hunne verschilt, bekennen zy wel dat die beter, maer met een dat hun doen ook goedt is.

Dus afgehandelt hebbende het eerste gedeelte der Stadt, staet ons te spreken van het tweede, het welk het slot bedekt ontrent een vierde deel naer de zyde van de Stadt. Het wort genoemt *Kietay Gorod*†, en legt wel meest in het midden der algemeene Stadt, omtrokken met eenen hoogen steenen muur, dien ze noemen *Krasnajastenna*, of Rooden muur, om dat hy wel eer van zulk eene koleur geweest is; zynde naderhant, toen de Vorstin Sofia Alexefna nevens hare minderjarige broederen het Ryk beheerschte, wit gemaekt, zoo als men hem nu nogh ziet. Binnen dezen muur staet recht voor het Slot de voornaemste Kerk, te weten die van *St. Troytsa*, of de Heilige Drieenigheit, gebout door een Italiaensch boumeester. Hier by is de voornaemste markt of handelplaets,

* *de Basaar of markt voor het Slot*: het huidige Rode Plein voor het Kremlin

* *Kanselaryen*: overheidskantoren, departementen (in het Russisch: prikaz). Het Posolski Prikaz was een soort Departement van Buitenlandse Zaken. Ook vond er rechtspraak over de buitenlanders plaats.

* *Dantzik*: Gdansk, Dantzig

* *Kietay Gorod*: Kitaj Gorod

die dagelykx van menschen krielt. In den zelven omkring zyn ook meest alle de voornaemste Heerenhuizen, ook de Gasthoven, waer in de goederen der koopliiden zyn, gelyk ook de voornaemste winkels, die in de straten hunne bestelde plaetsen hebben, elk in zyn soort, zynde ook eenige gestelt onder overdekte plaetsen, als die der lakenen stoffenhandelaers, goutwerkers, zydekoopers, bontwerkers, en andere diergelyke. Men vint'er ook het Gasthof der overzeesche koopliiden, die daer magazynen hebben tot berging hunner goederen, daerze dagelyx heen ryden om hunnen handel te dryven. Op dezelve wyze onthouden zich de hantwerkers, en verkoopers van allerhande waren in byzondere straten daer toe geschikt.

Het derde gedeelte der Stadt voert den naem van *Beloy Gorod*, of witten muur. Deze en de *Kitay Gorod* bedekken geheel het Slot tot aen de rivier Moscua, zynde met even gelyken muur omringt. Hier door loopt het riviertje Neglina*, aen welk eene zyde het geschuthuis staet, aen d'andere de grootste kabak, of Brandewynshuis.

Het vierde deel begrepen in den aerden wal heet *Skorodum*, dat zoo veel zeggen wil als, *Haest bedagt*. Welke naem hier uit ontstaen is, omdat deze wal binnen zeer korten tydt haestigh wert opgeworpen, byzonderlyk over de rivieren Moscua en Negliene, om zich te verzetten tegen den inval der Tartaren* ten tyde van Czaer Fedor Ivanowits, die in den jare 1584. de regering van dit Ryk aenvaerdde. Hy was een zoon van Czaer Ivan Wessielewits¹⁴, die met den titel van Czaer begeerde vereert te zyn, toen hy de Koningryken Kasiernof*, Castan*, Astrakan*, en Sibirie onder zyn geweld gebragt had. Het woort van *Czaer* nu betekent in de Slavonische sprake eigentlyk *Koning*: zoo dat veelen hier in missen, die meenen dat het *Keizer* betekent. Want de Slavonische tael drukt het woort *Keizer* uit door *Zesar*, of *Kezar*, en het woort *Koning* door *Karolie*. De Duitschen vooral begaen dezen misslagh, die door het woort *Czarietse* verstaan *Keizerin*, daer het niet anders betekent dan *Koningin*.

In dit laetste begrip dan leggen de meeste Slaboden, of woningen der soldaten, te weten der *Strelsen**; waer van eenige voor dezen woonden binnen den rooden en witten muur, die de Vorst sedert eenigen tydt daer van daen gedreven en verplaetst heeft om hunne meenigvuldige opstanden en wederspannigheden.

* *Neglina*: Neglinnaja

* Tartaren: Krimtataren; de laatste groep der Tataren die nog niet ingelijfd was bij het Russische rijk. Regelmatig plunderden zij gebieden om de Russen eraan te herinneren dat zij een mate van politieke onafhankelijkheid bezaten. Tot 1783 bleven zij autonoom.

14 Ivan IV Vasiljevitsj (1538-1584), beter bekend als Ivan de Verschrikkelijke, had de gebieden Kazan (in 1552) en Astrachan (in 1556) die tot het Tataarse rijk behoorden, ingelijfd bij het Russische rijk.

* *Kasiernof*: Kasimov

* *Castan*: Kazan

* *Astrakan*: Astrachan

* *Strelsen*: strelitsen; keurtroepen van de tsaar

Terwyl wy hier van woningen spreken, moet ik zeggen dat my in deze Stadt vreemt voorquam het maexel van huizen, die geheel voltoit hier op de markt te koop gebragt worden. Niet alleen ook geheele huizen, maer ook byzondere kamers en vertrekken, die van balken of halve boomen los aen een gezet zyn, en uit een genomen en vervoert kunnen worden ter plaetse, daer menze begeert te hebben: wanneerze binnen eenen korten tydt weder samen gevoegt worden. Zulke huizen komen, nadat ze groot of kleen zyn, te staen op 100, ook wel op 200 roebels, elke roebel gerekent op vyf gulden Hollantsch gelt. Zoo ook byzondere kamers, elke naer gelang, op minder prys.

Wat verder buiten den aerden wal is, bestaet in meenigte van dorpen, voorsteden, en kloosters, die rondom de Stadt leggen, waer van eenige zeer dicht betimmert en volkryk zyn. Verscheide zyn'er ook dicht aen den wal begrepen. Een half uur daer van daen is de Duitsche Slabode, en wat verder veelerhande dorpen.[...]

De Stadt zelve is doorgaens al meest met balken, of bruggen van balken belegt, omdat de wegen in den zomertydt by nat weder niet te gebruiken zyn door den zwaren modder. De winkelhouders, omdat zy zoo veel in getal zyn, moeten zich behelpen met een kleene plaets, die zy des avonts sluiten, wanneerze zich naer hunne wooningen begeben. De Stadt is verzien van vele lange en tamelyk breede straten. In dezelve zyn vele *Prikaesen*, of Kanseleryen waer van de voornaemste is de Possolse waer in alle de vremde Staetdienaers zyn aengetekent. Hier aen volgt de Rosred, waer in opgetekent zyn al de Russische Adel, Gouverneurs, en andere Ministers.

En sedert zyn Majesteit uit de Nederlanden weder in zyn Ryk gekeert is, heeft zy aengesteld de Ridderschap van St. Andries¹⁵, den Apostel, en tot dezen tydt toe vier heeren met die orde beschonken, te weten Feudor Alexewits Golowin Bojaer, eersten Staetdienaer en Amirael: Stetman, opperveltheer der Kosakken: den heer van Prinsen, buitengewoonen Gezant des Konings van Pruisen; en den Generael Veltmaerschalk Boris Petrowits Seremetof. Welke alle beschonken zyn met een St. Andries kruis, daer zyn beelt op staet, rykelyk met edele gesteenten bezet. Ontrent al de pracht van dit Hof staet wel aen te merken, dat deze vorst zoo volstrekt een Monarch is van zyne landen, dat ik niet weet of zyns gelyk gevonden wort, voerende alles uit naer zyn welbehagen en goetdunken, hebbende het leven en dood van alle zyne onderdanen, van den minsten tot den meesten, in zyne handen¹⁶, en, dat meest te verwonderen is, magt om de

15 Traditioneel werd als beloning voor grote verdiensten land uitgereikt. Dit werd te duur, en daarom stichtte tsaar Peter in 1698 in navolging van Europese landen een ridderorde. Op het St. Andreaskruis staat een geëmailleerd portretje van de tsaar, met diamanten bezet. Men droeg het op de borst op een blauw Andreas-lint. Peter schonk de onderscheiding alleen aan politieke vertrouwelingen en veldheren die een schitterende overwinning hadden behaald en daarmee hadden bijgedragen aan de uitbreiding van de macht van Rusland.

16 Voorzichtig levert De Bruijn hier enige kritiek. De verhalen over het eigenhandig martelen en doden van politieke tegenstanders door de tsaar zullen hem niet ontgaan zijn, maar uit voorzichtigheid - de hand van de tsaar reikte ver - liet hij zich hierover niet uit.

zaken van den Godsdienst te regelen, en daer eenige verandering in te brengen; een zaak, daer gekroonde hoofden zich ontzien in te steken, wetende hoe gevaerlyk het is aen den geestelyken staf te blaffen¹⁷.

Gelyk wy daer even hebben aengeroert op welk eene wyze de deugden en verdiensten van luiden, die zich in oorlogh en vrede, of ontrent de zaken des Ryx, wel gequeten hebben, beloont worden: zoo zal niet qualyk voegen hier aen te hechten de straffen, die de ondeugden volgen. Die zware misdaden bedreven hebben worden levendigh verbrant. Hier toe stellingen een vierkant huisje, van hout opgetimmert, op de plaets daer het recht staet te geschieden, en beleggen het van binnen en buiten in het ronde met stroo. Het vonnis gelezen zynde wort de misdadige daer in gezet, en het stroo aengesteken, zoo dat hy door den opkomenden damp aenstonts verstikt, en voorts verbrant wort. Het onthoofden geschiedt op den gront, wordende de schuldige met het hoofd op eenen balk gelegd, en dus met de byl onthalt. Anderen worden gehangen aen galgen: anderen levendigh in d'aerde begraven. Deze zettende tot de schouders in eenen kuil, dienze vast toestoppen met aerde, en laten hen dus staen tot datze sterven; waer van we hier voor een voorbeeld hebben aengeroert, en meer zouden kunnen bybrengen, dewyl 'er in myn verblyf in dat gewest meer zyn voorgevallen. Dogh deze uitvoeringen der straffen geschieden hier met zoo weinigh omslagh, dat men, als aen d'eene zyde der Stadt recht gedaen wort, het aen d'andere zyde niet eens weet. Die de doot niet hebben verdient, worden gestraft met de *Knoet*, zynde een lange zweep, of ledere riem, die zeer hart is. Hier mede worden zy fel op den naekten rugh geslagen met zulk een geweld, dat ze van weinigh slagen kunnen sterven. Het gaet gemeenlyk dus toe. Als iemand deze straf ontvangen zal, neemt de scherprechter eenen der toezieners, dien hy oordeelt bequaem en sterk genoegh te zyn. Dezen doet hy den schuldigen op zynen rug nemen met de armen over zyn schouders, zoodat de handen op zyn borst komen. Middlerwylen worden hem de voeten met een tou vast gebonden. Dan vat een der dienaers van den beul hem by het haer, en geeft hem zoo veel slagen, als 'er toe gestelt zyn. Sterk slaende ontbloot hy aenstonts het vleesch van de huid. De minste straf is, het slaen met stokken. Dien dit te beurt valt, wort nedergelegt op den gront. Dan gaet hem een man op het hoofd, en een ander op de voeten

17 De tsaar probeerde de Kerk aan de staat te onderwerpen. De macht van de kloosters werd beknot en het beheer werd overgedragen aan een overheidsinstelling met Ivan Moesin Poesjkin aan het hoofd. Deze instelling hief ook de kerkelijke belastinggelden, die in de nationale schatkist vloeiden. Het aantal nieuwe monniken werd streng beperkt en iedereen die priester wilde worden moest van de tsaar schriftelijke toestemming krijgen. Kleine kloosters werden gesloten. Toen het hoofd van de Russische kerk, patriarch Adrian, in 1700 stierf, liet tsaar Peter deze functie vacant. Hij benoemde een curator, die geen feitelijke macht kon uitoefenen.

zitten, tot dat de straf is doorgestaen. Met het pynigen levenze als wy met het wippen*. Maer de lyder dus hangende wort geslagen met de Knoet: ook wel met een gloeient yzer gestreken over de striemen der slagen. Als de pyniging zwaer zal zyn, scheren zy hem de kruin, en laten koude druppelen waters daer op vallen. Onmagtige of quatwillige Schuldnaers stellenze voor de Prikaes, en slaen hen eenige reizen driemaal met een stokje aen de zyde van het been. Die 100 roebels of 500 gulden schuldigh is, moet alle dagen deze slagen uitstaen, een geheele maent lang. Die meer of minder schuldigh is, wort naer de grootheit of kleinheit der schult gestraft. Als hy na verloop van dezen tydt nogh niet betaelt, dan wort alles wat hy heeft geschat, en aen de Schulteisscheren overgegeven. Dogh zoo zy hier niet mede te vrede zyn, wort de Schuldnaer aen den Schulteisscher als lyfeigen met vrou en kinderen, zoo hy die heeft, overgegeven, om dus met dienen zyne schult te minderen. Voor dezen dienst worden alle jaren afgerekent 5 roebels voor eenen man: en de helft minder voor eene vrou, dewyl men hen spyzen en kleeden moet. En dit blyft duren tot dat de schult geheel voldaan is.

Men hout hier voor dat de Stadt Moskow zoude leggen in het midden, en als in den schoot des lants, en allerwegen ontrent 120 Duitse mylen van de grenzen. Dus wort zy gerekent te leggen 86 mylen van de Poolse grenzen, en van het Ryk van Persie, of de Stadt Tarku, die onder het gebied van den Czaer is, en aen geene zyde der Caspische zee* legt, ontrent 460 mylen, elke myl gerekent voor een goet uur. Van Moskow tot de uiterste grensplaets zyner Czaerse Majesteit in Sibirie, of aen de rivier Argoem*, die het gebied van de Czaer, en dat van den Cham in China van een scheidt, wort gemeenlyk gerekent te zyn een lengte van 7600 wurst, uitmakende 1320 mylen; gelyk van daer tot de Hooftstadt Peking in China 2500 wurst; het welk ik hebbe uit den mont en de aentekeningen van den Heer Everhart Ysbrants*, die als Gezant zyner Czaerse Majesteit derwaert getogen is.

De Krygsmagt, die de Czaer gemeenlyk onderhout, bestaet in 46 of 50 duizent Soldaten, en eenige Regementen Ruiters en Lansiers, die uit den Vorstelyken schat betaelt

* *het wippen*: het straffen aan de wipgalg; vaak als militaire tuchtstraf gebruikt. De wipgalg is een martelinstrument waarop de veroordeelde met op de rug gebonden handen werd opgehangen om hem dan een of meer keren plotseling te laten vallen, of op en neer te bewegen boven vuur.

* *Caspische zee*: Kaspische Zee

* *Argoem*: Argoen

* *Everhart Ysbrants*: Evert Ysbrant Ides was in dienst van de tsaar naar China gereisd als gezant. Zijn verslag *Driejarige reize naar China, te lande gedaan door den Moskovischen Afgezant, E. Ysbrants Ides, van Moskou af, Over Groot Ustiga, Siriana, Permia, Sibirien, Daour, Groot Tartaryen Tot in China. Waar in, behalven de gemelde Landstreeken, de Zeden dier woeste Volken, ten aanzien van hunnen Godtsdienst, Regeeringen, Huwelyken, dagelykschen Handel, Kleedinge, Woningen, Onderhoud, Dood en Begraafnissen naaukeuriglyk beschreven worden. [...]* werd in 1704 en 1710 in Amsterdam gedrukt. Vanaf 1718 werd het, vertaald in het Frans, als een bijvoegsel bij De Bruijns Franse vertaling van *Reizen over Moskovie* gevoegd.

worden, genietende jaerlyx hunne soldye in gelt, koorn, en verdere nootlykheden. By 't opkomen van oorlogh wort de gansche Adel van Ruslant opontboden, die een aenmerkelyke Krygsmagt uitmaekt. Want men schat deze meenigte wel op twee hondert duizent man, dewyl zommige dezer Edelluiden wel tien, andere wel twintig personen met zich brengen, andere ook van minder vermogen ten minsten twee of drie.

De voornaemste inkomsten van geheel Ruslant, die wy ten deele hebben aengeroert, bestaen in Pelteryen*, Koorn, Jugten, Potas*, Wydas*, Hennip, Matten, Borstels, Teer, Talk, en zoo voort. Daerenboven heeft het groote inkomsten uit de Kabakken*, dat huizen zyn, die den Vorst toebehooren. Hier in wort verkogt Brandewyn, Bier, en Mede*. De tollen geven ook veel. Nogh wort over Archangel ingescheept, en naer andere landen verzonden Kavejaer en Karloek: welk laetste de blaes is van Steur, die in groote meenigte t'Astrakan, en andere plaetsen, in de rivier Wolga wort gevangen. Zy dient meest tot zuivering van den wyn, is ook een schoone lym, en wort veel gebruikt in verweryen.

Allengs heeft de tydt veele veranderingen in dit Ryk ingevoert, die ook vermenigvuldigt zyn sedert de Czaer uit onze landen is wedergekeert. Welker manieren hem schynen byzonder wel gevallen te hebben. Want aenstonts maekte hy eene hervorming in de dragten der kleederen, zoo wel mannelyke, als vrouwelyke: byzonder voor zoo veel betreft de genen, die van het Hof afhangen, en daer eenige bedieningen waarnemen, zonder dat iemand daer van uitgezondert is der voorname heeren, of hunne kinderen. In der daet de Russische Koopluiden, en anderen, die eenigh aenzien hebben, zyn op zulk een wyze uitgedost, dat men hen naeulyx van onze lantsluiden kan onderscheiden. Ook quam in dit jaer een gebodt uit, dat geen Russen de stadts poorten zouden hebben door te gaen, ten zyze aengedaen waren met eenen Poolschen rok, of met een kleedt en koussen en schoenen naer onze wyze uitgestreken. En dit hadden vooral waer te nemen de bedienden der overzeesche natien, zooze van de wacht niet wilden genomen zyn van de sleden, daerze agter op stonden. Welk gebeurende raektenze niet vry zonder betalen van losgelt, hoewel dit de boeren of lantluiden niet aenging. Deze verandering dus ingevoert zal allengs uitwisschen het geheugen der oude dragten. Waerom ik hier in willende voorzien de oude Jufferlyke dragt van dit lant op doek in perfiel heb afgeschildert, om des te gemakkelyker te kunnen toonen het sieraedt aen het agterhoofd; waer van de verbeelding op N°. 13 wort aangewezen; gelyk de gansche figuur op N°. 14.

* *Pelteryen*: bontwerk

* *Potas*: kaliumcarbonaat; 'Moskovische as', werd gebruikt als grondstof voor verfstoffen en als ontsmettingsmiddel bij kiespijn en zweertjes.

* *Wydas*: weedas, blauwe verfstof

* *Kabakken*: kroegen; op brandewijn, of wodka, berustte een staatsmonopolie

* *Mede*: sterke alcoholische honingdrank

Men moet aenmerken, dat het haer hier bloot leggende een jonge dochter verbeelt, dewyl de getroude vrouwen dat bedekt dragen, omdat het schande zou zyn, zoo ze het lieten zien. Deze hebben een bonte muts op het hoofd, die boven plat is, onder rond, en rondom puntagtig kroonswyze, heel bezet met juweelen, gelyk ook boven. Achter isze wat langer met twee spitse punten. Zy noemenze *Tryoegh*.

Het hooftsieraet van de maegt, die wy hier verbeelden, is kroonswyze, bezet met paerlen en edele gesteenten, genaemt *Perewaske*. Hier voor nemen eenige een lint, genoemt *Sweetske*. Datze om den hals hebben noemenze *Osarelje*, en de oorringen *Sergi*. Onder aen de vlechten van 't haer hangenze groote quasten, en boven aen tot siersel een fraei lint, gelyk hier ten deele vertoont wort; waerom ik het beelt in perfiel of op zyde geschildert heb. Den bovenrok met bont gevoedert noemense *Soebe*. Den onderrok *Telagrea*, of *Serrataen*: het hemde *Roebachi*. Hier van zyn de mouwen zoo wyt en vol ploien, dat daer 16 of 17 ellen linnen toe behooren. De armsiersels, die tot aen de hant komen, worden *Sarokavie* genaemt: de koussen 't *Zoelki*, die gemeenlyk los en ongebonden hangen. De muilen, genoemt *Basmakje*, zyn gemeenlyk root of geel van kolour, en hebben byzonder hooge en smalle hielen.

De Russen genootzaekt deze verandering van gewaedt te ondergaen zyn nogh daerenboven gehouden hunne baerden te laten afscheren, behalven de knevels, hoe-

wel alle Hofbedienden, en veel anderen die ook laten wechnemen. Om dit te doen stant grypen zyn in dit jaer verscheide personen aengesteld, die gelast zyn alle de Russen, die ze met baerden vinden, aen te grypen, en hun zonder onderscheit die aenstonts af te snyden. Deze zaek viel zommigen van hun zoo hart, dat ze den wagers de oogen uitstaken, en het verlies hunner baerden met gelt afkochten. Maer deze uitvlucht was ydel: dewyl zy niet langer vry waren, dan tot dat ze weder in de handen van anderen vielen, die met den zelven last verzien waren. Dit gebeurde aen de voornaemste heeren van hooger hant, zoo door den Vorst zelf, als hy by iemand ter maelydt was, als by andere dergelyke toevallen. Het is met geen woorden te zeggen wat smart dit veroirzaekte aen veelen van dezen lantaert, die niet dan met droefheit scheidden van hunnen baert, dien ze zoo veele jaren gedragen hadden, als een zeker merkteken van aenzien en eerwaardigheid. Ja veele zouden sommen gelts gespilt hebben, had het hun vry gestaen dit verlies af te koopen.

By de vrouwen is de verandering zoo groot niet, als men de luiden van aenzien uitzondert. Want onder die ziet men de Juffrouwen gesiert met fontanjes*, en voorts op onze wyze gekleedt.

Om deze verwisseling van dragten uit te werken heeft men in den beginne over zee moeten halen hoeden, schoenen en wat des meer noodigh was. Maer dewyl dit van veel moeite en omslag was, vielen de Russen zelfs aen 't werk, en maekten hoeden op onze wyze, in 't eerst wel slecht, maer naderhant beter, toen uit onze landen hoedemakers ontboden waren om het hen te leeren. Want dat deze lantaert leerzaam is, en gaue in na te doen wat hun voorgedaen wort, hebben wy al voor dezen gemelt. [...]

De veranderingen, waer van we gesproken hebben, betreffen ook de Kanseleryen, waer in alle de geschriften nu op onze wyze ingestelt worden. Hier aen laet zich de Vorst veel gelegen leggen, gelyk aen alle andere dingen. Want niets geschiet buiten zyn bestier of kennis, wordende alle Ryxzaken, van wat natuur die ook mogen zyn, voor hem gebragt. Tegenwoordigh is door zyn vlyt versterkt Novogorod*, nevens Plescow*, Asof*, Smolenske, Kieof*, en Archangel. Hier toe is veel gelt gespilt: dogh des niet tegenstaende wort door de goede orde en voorzorge in de schatkist des Ryx gevonden een schat van ontrent drie hondert duizent Roebels, zoo als zyn Majesteit met eigen monde my verklaert heeft, dat naderhant anderen my ook bevestigt hebben: zynde dit zoo net bevonden na dat alle kosten betaelt waren, die gehangen zyn aen sterkten van oorloge, Scheepsbouweryen, en wat des meer is. Waer ontrent egter

* *fontanjes*: linten die het haar bijeenhouden en over het voorhoofd in strikken neervallen

* *Novogorod*: Novgorod

* *Plescow*: Pskov

* *Asof*: Azov

* *Kieof*: Kiev

dient aangemerkt dat de onkosten behoorende tot de Scheepsbouwerij vervallen zyn uit het gemeen*, hebbende elke tien duizent boeren de onkosten moeten opbrengen, die tot het maken van een Schip met alle zyn toebehooren vereischt worden. Deze boeren staen ten deele onder zyne Majesteit, ten deele onder byzondere Heeren, Edellieden, en Kloosters, waer van 'er eenige een groote meenigte hebben, waer onder het Trooytse Klooster uitsteekt, als reets gezegt is.

Hier uit is genoeg te bemerken dat de onderdanen van dezen Vorst bidden mogen om zyn lang leven en gelukkige regeringe, op dat ze door hem meer en meer begrip mogen krygen van veele goede zaken. Alles zeker laet zich in dezen wel aenzien, te meer om dat de Ryxprins*, nu omtrent 14 jaren out, het voorbeeld zyns Vaders volgt, toonende reets in deze jeugt een goet oordeel, zynde voorts opmerkende, vraegende, en van goeden inborst. De Vorst draegt ook goede zorge voor hem, en laet hem in de Latynsche en Duitsche tale wel onderregten.

Op den 14 der maent September werden hier binnen gebragt ontrent 800 Zweedse gevangens, bestaende in mannen, vrouwen, en kinderen. Eenige van deze werden als Slaven voor 3 of 4 gulden verkogt, dogh sloegen na weinigh dagen op tot 25 of 30 gulden: het geen veele der overzeesche natie bewoog tot het koopen van eenige mannen, vrouwen, en kinderen: zeker tot hun geluk, dewyl het wel meest geschiedde om deze arme menschen te verlossen, en in dienst te houden tot den tydt van vrede, en hen dan weder in vryheit te stellen. Veele werden ook gekocht door de Russen, en de allerongelukkigste door de Tartaren, die hen verder wechvoerden, dat waerlyk droevig om te zien was.

Den 20 der zelve maent quam hier tyding dat zyn Majesteit den 13 na drie stormen de sterkte Notenburgh* met verdragh had ingenomen: waer over den 23 hier het *Te Deum* in de Kerken gezongen wert.

In het einde der maent viel hier de eerste sneeu, en met het begin van October begon het te vriezen, maer kort daer aen viel'er weder regen, gelyk 'er te voren overvloedt van water gevallen was.

In dit jaer quamen zoo veele schepen t'Archangel*, dat men het getal daer van berekende op 154 Koopvaerdyschepen, te weten van de Engelschen 66, nevens vier Convoijers*: ook even zoo veel van de Hollanders, nevens drie Convoijers. Hoewel onder de Engelschen veele kleene scheepjes waren van geen groot belang. De rest bestont in 16 Hamburgers, 4 Deenen en twee Bremers.

* *het gemeen*: het volk

* *Ryxprins*: kroonprins

* *de sterkte Notenburgh*: de vesting Noteburg; door tsaar Peter na de verovering omgedoopt in Sleutelenburg (Schlüsselburg), omdat de stad de sleutel vormde tot de Oostzee die 's winters niet bevroor.

* *zoo veele schepen t'Archangel*: zo veel schepen naar Archangel; de schepen weken uit van de Oostzee, waar het door de oorlog onveilig was, naar Archangel aan de Witte Zee.

* *Convoijers*: escortevaartuigen

In het midden van November was de rivier de Jouse achter onze wooning met ys bezet, zoodat eenigen van de Duitse natie, ook verscheide Russen op schaetsen daer over reeden, dewyl'er geen sneeu gevallen was. Ik nam ook deze gelegenheit waer, liet een hantsleetje op de wyze van ons lant vervaerdigen, zette een jonge Juffrou daer in, en reed daer mede over de rivier; het welk men hier nogh noit gezien had. Dit was de tweede reize in den tydt van 32 jaren, dat ik schaetsen aen myn voeten gehad had. Maer ik bevond dat men eens een ding wel geleert hebbende dat zoo licht niet vergeet. Dogh dit vermaek duurde niet lang, dewyl het den volgenden nacht weder sneeude.

Het gebeurde in dezen tydt dat den 24 der maent binnen het Slot de Polsolske Prikaes of Kanselery afbrandde, dat veel verlegenheit maekte.

December ging nu in: en men kreeg bericht dat zyn Majesteit was aengekomen tot de Stadt Peschik*, gelegen 90 wurst van Moskow, daer hy eenige dagen bleef. Van daer trok hy naer het lanthuis van den Heere Lofkreilis, zynen oom; het welk 30 wurst gerekent wort te leggen van Moskow. Men noemt het Salnikof. Van daer naderde de Vorst tot op 7 wurst van Moskow. Dit is de plaets van Knees Mighalo Sakoliets Serkaskie, Gouverneur van Sibirie, die haer den naem heeft gegeven van Nikoolskie.

Nu begon men orde te stellen tot den mars voor de bestemde Intrede zyner Majesteit, en alles wert daer toe vervaerdigt. De meeste Koopluiden der overzeesche natie ontgingen last tot het beschikken van een grooter getal paerden, en daer by eenen dienaar op de Duitse wyze gekleedt. Deze paerden waren geschikt om het geschut van de Zweden veroverd binnen te slepen. Nu vertrokken den volgenden dagh de Gezanten, onze Resident, de Engelsche Consul en eenige weinige Koopluiden, om zyne Majesteit te gaen verwelkomen op de laetst genoemde plaets, en quamen den vierden der maent des morgens weder hier. Wy verstonden dat dezen dagh de triomfante intrede zoude geschieden. Ondertusschen waren er kleederen, gemaakt op de Duitse wyze, vervaerdigt voor ontrent 800 man. Men zag twee eerpoorten van hout binnen de stadt opgereggt in de Meesnietse straet: de eerste binnen den rooden muur regt tegen over het Griexe klooster ontrent het Drukhof, daer ook het hof is van den Veltmaerschalk Seremeetof; de tweede binnen den witten muur by de Kanselary der Amiraliteit, ontrent 400 schreden van de andere. Om dezen toestel te bezichtigen was'er een groote meenigte van menschen op de been, zoo wel binnen, als buiten de stadt. Ik reed'er eerst door heen, ook een goet stuk wegs naer buiten, om het begin te kunnen gadeslaen. Hier gekomen, zag ik dat de meenigte eenigen tydt stant hielt, om alles in goede orde te stellen, en dat dit meest door zyn Majesteit zelve gedaen wert. Wy vonden den Vorst van het paert afgestegen, en toetredende verwelkomden hem vrymoediglyk. Hy bedankte ons, en omarmde en kuste my voorts, wel in zynen schik zynde, naer het

* *Peschik*: mogelijk Peski

scheen, dat ik nogh in zyn lant, en hier ter plaetse gekomen was om deze staetsie te beschouwen. Vervolgens vatte hy my by de hant, zeggende, *Kom, ik zal u ook eenige zeevlaggen doen zien.* Het welk geschiet zynde, *Ga nu verder heen,* zeide hy, *en teken alles aen naer uw begeerte.* Terwyl ik hier mede bezigh was, quam zeker Russisch heer met eenige dienaren aengereden, die my ziende een papier in handen hebben, toetradt, en zich daer meester van maekte, roepende met eenen een der Duitsche officieren, om uit hem te verstaen, wat ik hier mede uitrechtte. Dezen antwoordde ik, dat ik'er mee deed het geen my behaegde, en de orde volgde van zyne Majesteit. Op welk zeggen hy my aenstonts het papier weder overgaf. Waer op ik myne nieuwsgierigheid voldeed, 't geen buiten de gunst zyner Majesteit my niet mogelyk ware geweest. [...]

Terwyl men dus voorttrok, wert het een uur na den middagh, als al de trein binnen de Stadt quam. Als men door de Twerskie poort aen de Noortzyde der Stadt voortgetrokken was tot aen de eerste triomfpoort, trok het eerste regement daer door. Dogh zyn Majesteit hielt daer een groot vierde deel van een uur stil, als wordende daer van de Geestelykheit, tot dien einde daer gekomen, met een verversching van drank onthaelt. Deze poort was, vermits de straet tamelyk breed is, met drie bogen, de grootste in 't midden, en de kleinste ter wederzyden aen de huizen vastgehecht. De gansche poort was met tapisseryen zodanigh behangen, dat men geen houtwerk zien kon. Van voren boven aen de poort op een Balkon stonden 8 kleene jongens, twee aen twee verdeelt, in sierlyk gewaedt, die hunne stemmen in muzyk lieten hooren. De poort was met vele Schilderyen behangen, waer onder eenige zinnebeelden waren, nevens geschrift, dat daer toe behoorde. Boven de poort stondt een groote Arent, en een meenigte vaendels. Aen beide de zyden der straet voor de poort was het ook al met tapyten en schilderyen op dezelve wyze behangen. Daer boven ook waren balkonnen, en daer op veel speelluiden met een orgel en allerhande speeltuig, die een aangenaem geluit verwekten. Veele vaendels sierden ook beide de zyden. Ontrent deze poort was de gront met veele groene takken wederzyds bezet, ook de straet met groente bestroet. Aen de achterzyde zaten verscheide heeren. Een stuk wegs door deze poort zynde getrokken, zag men de Princesse, zuster zyner Majesteit, de Czarietse met de drie jonge Princessen nevens eenige Russische en Duitsche Juffrouwen, die zich daer onthielden in de woninge van den heer Jakof Wassieliof Feuderof, om te beter alles te kunnen bezichtigen. Zyn Majesteit groette de Vorstinnen al voorttrekkende door de tweede poort, die op dezelve wyze gesiert en verzien was. De stad dus door getrokken, en de Meesnietse poort doorgedaen zynde, trok men voort door de Duitse Slabode. Als men gekomen was tot voor het hof van den Hollantsen Resident, bood die zyne Majesteit wyn aen, die dit afslaende stant hielt, en een dronk biers eischte. Het was by de hant, en my gebeurde d'eer dat ik het den Vorst zelf toereikte, die zeer weinigh gedronken hebbende, weder voorttrok naer Probrosensko. Nu gingh het reets naer den avont: en zyn Majesteit buiten de Slabode gekomen, zette zich te paerde. Dus nam deze staetsie een einde. Om welke te zien zulk een meenigte volx in de stad Moskow by een gevloeit was, dat het naeulyx te gelooven is; zynde alles toegegaen met

ongemeene blyfchap, en zonder dat 'er eenigh ongeluk, voor zoo veel ik heb kunnen gewaer worden, gebeurt is; daer nochtans de huizen en stallaedjen met menschen gepropt waren. [...]

Op den 12^{den} der maent quam de Vorst onverwagt des morgens ten tien uren ter maelydt by den heer Lups, die den vorigen dagh weder van Archangel hier was aengekomen. Ik quam op het hof, zonder dat ik ergens van wist, om den heer Lups te begroeten. Maer zyn Majesteit my vernemende, geboot my binnen te treden, alleen verzelt van twee Russische Heeren. Ik boodt zyne Majesteit een papier aen, my verschoonende over myne onbequaemheit in de Poëzy, maer echter betuigende dat ik niet had kunnen nalaten eenig bewys van vreugde in geschrift te stellen over de gelukkige overwinning van zyne Majesteit op de sterkte Notenburgh behaelt. De Vorst het minlyk aenvaerdende geboot my aen te zitten, en den Heer Lups te verhalen wat ik ontrent de inkomst gezien had. Dit naer zyn genoeg verricht zynde, gingen 'er eenige niet van de kleenste wynglazen om, die geledigt werden op de nieuylx verkrege zege, en het goedt vervolgd daer van. Waer op de Vorst ten twee uren weder vertrok.

Den 19^{den} kreeg ik last van de Keizerinne, om de drie afbeeltzels der jonge Princessen, die ik levens grootte geschildert had, even als te voren, des morgens te brengen op Ismeelhof. Daer komende reed de karos met zes paerden, van Moskow gekomen, dicht voor my, waer in de drie Princessen zaten, die aen de voorpoort uittraden. Hier stondt de broeder der Keizerinne met eenige Priesteren gereedt om de Princessen in processie te geleiden naer het hof, dat dezen zomer eerst nieu gemaakt was, dewyl het vorige door den tydt geheel vervallen was. Want het was bestemt dit hof dezen dagh in te wyden, en dan daer binnen te trekken. Ik my hebbende doen aenmelden, wert geboden in het eerste vertrek te vertoeven, waer in ik vele Juffers van het hof vond. De vloer was geheel bestroet met hooi. Aen de regte zyde stondt een groote lange tafel, geheel met groote en kleene brooden bedekt, op welker eenige een hant vol zout lagh: op andere een zilver zoutvat met zout gevult. Want in dit lant brengt het gebruik mede dat vrienden en bekenden van luiden, die in eene nieuwe woning trekken, het huis met dit zout als inwyden, en dat eenige dagen achter een vervolgen. Dat een teken wil zyn van overvloedt, dien ze hier mede wenschen: opdat de inwoners noit aen eenige nootwendigheden mogen gebrek hebben. Vertrekkenze ook uit een huis, zoo latenze wel hooi op den gront, en een broot in het zelve, tot eenen zegenwensch voor die'er staen in te trekken. Boven de deuren en vensters van dit vertrek, waren de wanden versiert met zeventien verscheide schilderyen, op de Griexe wyze gemaakt*, die alle hunne voorname Heiligen verbeeldden, die ze gemeenlyk in het eerste vertrek stellen, hoewel men in andere binnenkamers ook diergelyke schilderyen ziet opgehangen. In het tweede vertrek, dat open stondt, was

* *schilderyen, op de Griexe wyze gemaakt: ikonen*

de broeder der Keizerinne, en verscheide Heeren en Priesters, die alle voor eenige boeken staende zich door heilige gezangen lieten hooren. De Keizerin was met eenige edele vrouwen in een derde vertrek, gedurende deze godtsdienstigheid, daer een half uur rykelyk mede doorliep. Toen bragt men my door eenen anderen weg in een ruime zael, om de Keizerin daer af te wachten, die kort daer aen inkomende, van my met wenschen van veel geluk en zegen begroet wert: welke zegenwenschen de tolk, die gestadigh by my was, haer ontvoude. Hier op nam deze Vorstin my by de hant, zeggende: *Ik zal u eenige andere vertrekken laten zien*; dat zy voortbragt met eene minlykheid*, die men in zoo groot een personaedje niet wachten zoude. Toen gebodt zy eene der Staetjufferen een gouden schaeltje met brandewyn te vullen, en gaf my dat met haer eige hant over om te drinken, en deed my met een de genade van my hare hant te laten kussen, en die der Princessen daer tegenwoordigh. Toen gaf zy my myn afscheit, en last om na drie dagen weder te keeren. Waer op ik vertrok.

De Kersdagen waren ondertusschen op handen. Waerom ik goet vont een schildery van Christus geboorte, door myzelf gemaekt, met my te nemen, in plaets van broot en zout; ook eenige paternosters*, die ik van Jeruzalem gebragt had. Ik boodt deze dingen hare Majesteit aen, zeggende dat ik de vryheit nam van die als een offer te brengen in plaets van broot en zout. Ik leverde met een eenige paternosters over voor de Jonge Princessen. De Vorstin betuigde dat alles haer aengenaem was, bedankte my, en reikte my eene vereeringe toe; my vorders bevelende zelf by de Princessen te gaen, en haer de paternosters in eige handen over te geven. Welken last ik terstont nakomende de Princessen in een ander vertrek over maeltydt vond. Myne geschenken overgegeven hebbende, keerde ik weder naer de Keizerin: waer by eene der Princessen zich kort daer aen ook vervoegende my een schaeltje brandewyns, en kort daer na een groot glas wyns overgaf. Waer na ik met dankzegginge myn afscheit nam. Op den 25sten der maent hielden de Russen naer hunne gewoonte het Kersfeest: en van toen af aen maekte zyn Majesteit een begin van zyne genegene vrienden te gaen begroeten, gelyk ik daer van in het voorleden jaer gemelt heb.

Tot het einde van dit jaer bleef al het zelve weder, vermengt met veel regen, dat de wegen zoo slecht maekte, dat kooplieden en andere reizigers van Archangel en andere plaetsen herwaert aenkomende, vyf of zes dagen langer dan naer gewoonte mosten op wegh zyn; zoo dat men in veele jaren hier zulk eenen slappen winter niet gezien had. Maer dit veranderde in het begin van January des volgenden jaers: en de lucht ophelderende sloeg het met bittere koude aen 't vriezen. Den eersten van January in dit jaer 1703 was het hier druk met toereeden van een vreugdevier, dat men aensteken zou om d'overwinning van Notenburgh. Deze toestel wert gemaekt over de

* *minlykheid*: vriendeljkheid

* *paternosters*: rozenkransen, bidsnoeren

Moskouse rivier, even agter het Slot in een vlakke, genaemt zyn Majesteits hooivelt: waer van men het hooi gebruikt op zekeren dagh in 't jaer, volgens een out gebruik, om de Kerken te bestroien. Dit vuurwerk verschilde van het bovengemelde niet, als in het onderscheit der zinnebeelden.

Tsaar Peter gaf Cornelis De Bruijn de opdracht om naar Voronezj (Veronis) te gaan, om daar de vloot te bezichtigen. Hij werd begeleid door de Engelse kooplieden Henrik Steils, Thomas Heel en de Nederlandse koopman Abraham Kinsius. De tsaar volgde met een gezelschap voorname heren en gunstelingen.

Zyn Majesteit begeerde dan dat ik met deze drie Heeren vooraf zou vertrekken* op den laetsten dagh der maent January, zullende zelve den aenstaenden nacht met het ander gezelschap volgen. Hier toe hadden wy nu reets onze sleden overal onder met yzer laten beslaen om de schaersheit der sneeu op de wegen, om het ongemak der reize des te beter te verduren. Zyn Majesteit had ons Podwoden verschaft, te weten voor elke slede drie paerden, uitmakende 6 sleden met de bedienden, en die daer toe hooren. Ontrent drie uren na den middagh begaven we ons daer in, en vertrokken uit de Duitse Slabode, zynde op alle 20 wurst versche paerden voor ons gereedt. Deze wegh is tot Veronis* toe op yder wurst afbepaelt: zoodat op elke pael met Russische en Duitse letteren geteken staet het jaer, 1701, waer in ze gestelt zyn. Tusschen deze palen, die tamelyk hoogh, en root geverft zyn, zyn aen beide de zyde van den wegh 19 of 20 jonge boomen geplant, waer onder zommige 3 of 4 by een, staende als in schanskorven, gevlogten van takken van boomen, om hen voor ongemak te bevryden, en het uitgaen te beletten. Deze palen zyn 552 in getal, makende te samen 121 mylen, 5 wurst gerekent in een myl. Op alle dezelve kan men zien, hoe verre men van Moskow, Veronis, en andere oorden, die bezyden leggen, is. De jonge boomen, wilde men die tellen, zouden wel uitmaken een getal van twee hondert duizent. Dit werk is van groote nutbaerheit, dewyl de wegen anderzins bezwaerlyk zouden te onderkennen zyn, te meer dewyl ze des winters geheel met sneeu bedekt leggen, en de reizen langs die wegen zoo wel des nagts als des daegs voortgaen. Twee uren gereden hebbende, hadden we 25 wurst afgelegd, en waren gekomen tot Sgelina, van waerwe aenstonts met versche paerden voorttrokken op Kreefsof*, dat 20 wurst is, van daer op het vlek Oeljamina, weder 20 wurst, zynde het toen ontrent 8 uren. Daer gekomen, traden we in een huis, dat zyne Majesteit toebehoort, wel opgetimmert van hout, maer in verscheide vertrekken bestaende, hebbende ook voor den ingang een fraeie

* zou vertrekken: naar Veronis (Voronezj) zou gaan om de voortgang van het bouwen van de schepen te zien.

* Veronis: Voronezj

* Kreefsof: Krestovo

Savare of vyfkantigen trap, van vyf treden opwaerts. Hier kregen wy verversing van bier, en vonden de kamers warm gestookt, omdat men zyne Majesteit te gemoet zag, die tot gerief der reizigers den geheelen wegh over op alle 20 wurst dusdanige huizen heeft doen bouwen. Na twee uren vertoevens trokken wy weder voort onder het vallen van wat sneeu, hoewel het vogtigh weder bleef, vindende de paerden overal gereedt, en op alle de dorpjes vieren aengestoken, en de boeren voor hunne huizen staende met brandende stroobossen, tot bewys van vreugde over het verwachte doortrekken zyner majesteit; dat in den nagt geen onvermakelyk gezicht gaf. [...]

Hier is de plaets, daer in den jare 1702 hunne Czaerse Majesteiten hebben een aenvang doen maken eener aenmerkelyke doorgravinge*, om door middel van die uit de rivier den Don tot in de Oostzee te kunnen varen. De omstreek van dit gansche lant is toen, gelyk ook nu, van hunne Czaerse Majesteiten zelfs in persoon alom bezichtig en opgenomen. Deze doorgraving begint van den vliet Don, en staet te gaen door het kleene meer Ivan tot aen het riviertje Schata met een diep kanael: vallende deze rivier in den vliet Upa, die zich dan weder in den Occastroom uitstort, gelyk deze in de Wolga; zoo dat men het oogwit van uit deze rivier in de oostzee te komen zal kunnen bereiken. Deze werken worden door middel van schutsluizen, die 80 schreden in de lengte; en 14 in de breedte hebben, voltoit onder het oppergezagh en bewint van den Vorst Gagarin, eenen Heer wiens deugden en bequaemheden en yver voor den welstant van het Czaerse Hof alom bekend zyn. Zyn Czaerse Majesteit doende ons voeren op yssleden, die ons over de bevroze wateren der gegravene kanalen bragten, gaf ons een gezicht van het werk, dat nu voltrokken was, bestaende in zeven Schutsluizen, van graeuwen levendigen steen opgemaekt. Hier zag ik ook eenen Moddermolen naer de Hollantse wys gevormt, waer door, nadat zyn Majesteit het ys had doen opbreken, voor ons gezicht veengront wert opgehaelt. Dit veen laet de Vorst te lande brengen, en daer turf van maken, gelyk hy in Hollant gezien had. Hier toe zyn eenige schuren opgeslagen, en verscheide daer van reets met turf gevult. Wy beproefden dezen turf door aenleggen van een vier, en bevonden dat hy zeer goedt was.

Nadat wy hier van zyne Majesteit op het middaghmael wel onthaelt waren, vertrokken wy weder ten 3 uren van daer, om nog 30 wurst voort te trekken tot aen de plaets van den Heer la Fort. Waer van het dorp van den wegh afgelegende zynde, hielden drie onzer voerluiden, in de plaets van het voorrydende gezelschap te volgen, den rechten wegh: zoodat wy 5 wurst verder geraekt, aen een huis zyner Majesteit quamen, daer wy, ik en twee Fransche officiers, met den avont intraden. Hier bleven

* *doorgravinge*: bij de stad Taganrog, gelegen bij het meertje Ivan, werd een kanaal gegraven dat de Don met de Wolga moest verbinden, om zo van de Kaspische Zee in de Zwarte Zee uit te kunnen komen. Dit project kostte vele mensen het leven. Na enkele jaren werd de arbeid gestaakt, zonder dat het kanaal voltooid was. Tegenwoordig zijn de Don en de Wolga door het Leninkanaal met elkaar verbonden.

wy tot tien uren, om het gezelschap in te wachten. Maer dat niet vernemende, reden wy voort, meest al door step of woestyn, zynde daer niet als hier en daer wat krepelbosch. Den derden der maent des morgens ten 9 uren quamenwe op de plaets van den Heer Alexander Danielewits die Mensikof, gelegen 110 wurst van de plaets van den Heer la Fort. Dit is een zeer lustigh en sierlyk gebou, getimmert op de wyze van een lusthuis. Boven op het zelve is fanaels wyze* een fraei speelhuis met een ahangend dak daer boven. Van buiten is het sierlyk met verscheide koleuren beschildert. Het heeft vele goede en bequame vertrekken, die tamelyk hoogh van verdieping zyn. Om'er in te komen moet men gaen door de poort van het fort, dewyl het met eenen gemeenen aerden wal omtrokken, dogh kleen in zyn begrip is. Hier aen zyn verscheide contrescharpen*, wel gerangeert, en met geschut verzien. Aen d'eene zyde heeft men het gebergte, aen d'andere een moeras, of staende meer. Toen ik hier aenquam vraegde zyn Majesteit, waer ik geweest was. Ik antwoordde, daar my de Hemel en Voerman gebragt hadden, dewyl ik der sprake en wegen onkundigh was. Dit verwekte den Vorst tot lachen, die myn antwoord aen de Russische Heeren uitleidde, en my echter eenen kloeken beker vol wyn tot straffe deed ledigen, en ons alle vorder zeer wel onthaelde, wordende, onder het drinken der gezontheden, de stukken op den wal telkens los gebrant. Na den maelydt werden wy door den Vorst om den wal geleid, en op yder contrescharp met verscheiden drank beschonken. Toen werden de sleden vervaerdigt om ons te voeren over de bevroze moeras, om alles wel te bezichtigen. De Vorst deed my by zich in de slede zitten, zonder den drank te vergeten, die mede gevoert, en op verscheide plaetsen gebruikt wert. Dit verricht zynde, keerdenwe weder naer het Slot, daer de glazen op nieu rustig omgingen, zoodat de wyn zyn kracht begon te toonen. Middlerwylen wert aen deze plaets, die nogh geen naem had, door zyn Majesteit de naem van Oranjenburgh* gegeven. Het dorp van den Heer Alexander, daer by gelegen, heet *Slabootke**. Wy scheidten van deze vermakelyke plaets des avonts ten 9 uren. Den 4 der maent veel wegs afgelegd hebbende, namen wy het mael ontrent ten 10 uren. Toen spoelden wy langsaem, omdat'er gansch geen sneeu in die streken gevallen was. De Vorst echter reet door met veel gevolg, en hielt eerst stant in het dorp Stoepena*, daer 10 schepen gebout leggen. Des nagts zetten wy het weder door, en quamen de 5 der maent, ten een uur in den morgenstont aen de stad Veronis, zynde 190 wurst van dit nieuw Oranjenburg. Vermits het gezelschap dezen

* *fanaels wyze*: als een uitbouw; 'vaneel' is timmerliedjargon voor een soort uitbouw op het dak door middel van een balkenconstructie gemaakt rondom een opening.

* *contrescharpen*: beschermde wegen; contrescarpe is de bedekte weg langs de vestinggracht, waar men beschermd kan zijn tegen schoten en zelf kan schieten op de vijand.

* *Oranjenburgh*: Ranenburg in het gouvernement Rjasan

* *Slabootke*: Sloboda

* *Stoepena*: Stoepino

nacht van elkander was geraekt, quam het in vescheide partyen hier binnen. De jonge Heer la Fort en ik waren de eerste, en geene plaets gestelt zynde daer wy konden ingaen, besloten te ryden naer het Hof van den Schout by nacht Rees. Maer hier gekomen, verstonden wy dat hy nu al sedert drie weken het bedde had moeten houden wegens eenen zwaren val met zynen wagen, waer door hy inwendigh beschadigt was. Wy gingen hem zien vroegh in den morgenstondt, met betuiging van de smart, die wy in zyn ongeluk gevoelden. Hy ontving ons zeer beleefdelyk, te gelyk verzoekende dat wy zyn huis en tafel wilden voor lief nemen. Een uur na den middagh quam zyn Majesteit aen, waerop aenstonts meenigte stukken kanon, zoo in zyn Majesteits hof, als op de schepen, hoewelze in 't ys vast lagen, afgeschoten werden. Dit was naeulyx geschiet of zyn Majesteit quam regelrecht by den Schout by nacht, en beklaegde zyn ongeluk. Toen begaf hy zich naer het hof van den Heere Feudor Mafhewits Apraxim, die hier het ampt van Admiraliteitsheer bekleedt, en het oppergezagh heeft. Wy werden alle gelast te volgen. Wy volgden en werden op een groot mael onthaelt, terwyl het geschut verscheide malen los ging, en telkens 50 schoten slaekte. Dus quam deze dagh ten einde. Ondertusschen was in het hof of kasteel zyner Majesteit plaets vervaerdigt voor alle de Duitse Heeren, en last gegeven, om hen aldaer dagelyx naer hun believen met vleesch te onthalen. De drank wert ook rykelyk bestelt, en de tafel door den Envoye* Konigsegg bestiert. De Heeren Steils, Kinsius, en Heel onthielden zich in een afzonderlyke wooning by zekeren vrient, en de Heer la Fort en ik by den Schout by nacht, gaende evenwel, als het ons luste, in het hof ter maelydt. Zyn Majesteit onthielt zich in een byzonder huis, staende op de werf, met de Russische Heeren. Den zesten der maent bezagen wy de schepen, in welker eenige wy beschonken, en des middags weder van den Heer Feudor Mafhewits onthaelt werden, gelyk ook den volgenden dagh: waer mede alle deze gasteryen een einde namen, dewyl op den 8 der maent de groote vasten der Russen zyn begin had te nemen. Ik verzogt dan den 9 daer aen verlof van den Vorst tot bezichtigen en af te tekenen van al wat my noodigh dagt; dat hy my gewilligh toestondt, voegende daer by: *Wy hebben gegeten, gedronken, vrolyk geweest, en daarna wat uitgerust. Nu is het tydt aen den arbeit te gaen.*[...]

De Stadt Veronis legt op 52: graden, op de hoogte van het gebergte, zynde met eenen houten muur omringt, maer verdeelt in drie partyen. De muren zyn door ouderdom vry vervallen en verrot. In d'eene party der stadt wonen alle de voor-naemste Russische Koopluiden, welke plaets genaemt wort *Jakatof*. In de stadt heeft men een grooten lynbaen*, en een weinigh buiten dezelve de Kruitkelders onder d'aerde. In 'tafhangen van't gebergte ziet men veele huizen beneden langs de rivier gebout, makende een streek wel van 400 schreden. De voornaemste worden bewoont

* *Envoye*: gezant

* *lynbaen*: touwslagerij

van den Amirael Golowin: den Admiraliteitsheer Apraxim: den Bojaer Lofkrielowits: den Heer Alexander Danielowits, en andere voorname Russische Heeren. Deze huizen staen meest alle voor het Slot. Waer aen volgen de woningen van den Schout by nacht en andere Zeeofficieren. Achter dezelve zyn nogh straten van dezelve lengte, waer in zich onthouden de luiden, die aen den sloop arbeiden, en andere. De stadt legt ten westen van de rivier Veronis*, met wie ze in naem overeenkomt. Het Hof of Slot is aen gins zyde van de rivier, waer over een lange brug legt om daer in te komen; wordende het zelve rondom door de oude rivier bespoelt. Het gebou is vierkant, hebbende op elke hoek eenen toren, tamelyk groot en verzien van ruime vertrekken, doende zich van buiten zeer sierlyk op. De nieuwe rivier is door de afwatering der zantbergen zoodanig verstopt, dat ze onbevaerbaer is: zoodat de schepen weder de oude rivier moeten doorvaren. 'T voornaemste Magazyn (want zoo noemenze 't) is het Hof zelf, waer in men over de 150 stukken kanon* ziet: waer van'er veele op den gront leggen, dienende om verzonden te worden, daer het de noodzakelykheit vereischen zal. Het is met palissaden op vele plaetsen bezet, ook met soldaten tamelyk wel verzien, waer van'er ook een goetd getal om de stadt legt tegen den inval der Tartaren, daer men al vrees voor gehadt heeft. Nevens het Hof is de Scheepsbouwery: wordende nu niet meer op alle plaetsen, gelyk voordezen, maer alleen op de werf aen schepen gebout. Het Ammonitihuis legt aen d'andere zyde van 't Hof, een groot gebou met drie verdiepingen, de twee onderste van steen, de bovenste van hout. Het is verzien van vele vertrekken, daer alle nootlykheden tot de schepen in geborgen worden, maer zoo, dat alle de soorten in een byzonder vertrek zyn. Men vint'er ook kleederen, en wat het sloopvolk verder nodig heeft. Hier nevens staet ook een Zeilmakers huis. Men reket dat'er zoo binnen, als dicht om de stadt tien duizent menschen zyn. In de vlakte wort men twee of drie Dorpjes gewaer.

Op den 10 der maent ging ik afzien waer zich de stadt wel best zou voordoen om afgetekent te worden. De keur viel op het hoogste van 't gebergte aen de Z. westzyde, omtrent 2 wursten van de stadt. Hier begon ik een begin myner tekening te maken, maer most'er wel haest uitscheiden om de groote koude en harden wint, dewyl het op dien barren hoek niet te harden was. My luste des daegs daer aen het werk te hervatten. Des ging ik 's morgens met voordagt te voet daer heen, opdat ik warm zou zyn, als ik daer quam. Ik nam mynen dienaar met my nevens drie matroozen van den Schout by nacht, om bevryt te zyn voor de aenkomst der Russen, die de nieuwsgierigheit of eenigh ander inzicht naer my toe mogt dryven. Ik beval hen ook met zich te nemen eene groote mat, eenige stokken, een schop, en byl, om een gat in den gront

* *rivier Veronis*: rivier Voronezj

* *over de 150 stukken kanon*: meer dan 150 kanonnen; Andries Winius werd opgedragen kanonnen te maken voor de strijd tegen Zweden. Het noodzakelijke metaal was afkomstig van in beslag genomen kerkklokken uit heel Rusland.

gemaekt hebbende, des te bequamer te mogen zitten. Dit verricht zynde zette ik de mat agter my, tot afweringe van den wint. Dus zittende kon ik uit de stadt, en van beneden langs de rivier bequamelyk gezien worden. Het liep ook niet lang aen, of veelen hadden het oog op my. Hier door gebeurde het dat twee Engelsche scheepsboumeesters, die beneden van de rivier op my staroogden, twee of drie menschen van hun volk naer boven zonden, om kennis van de zaak te nemen. Ik dit gewaer wordende, gaf last aen de matrozen, elk gewapent met een halve piek, dat ze wel zorge zouden dragen, dat niemant my naderde, nochte zeggen wat ik uitvoerde, zoo hun daer naer gevraegt mogt worden, en alleen tot antwoord geven zouden, dat ze het niet wisten. Nu quamen de Russen 50 en meerder sterk vast aen, en verzamelden zich op het gebergte, om hunne nieuwsgierigheid te voldoen, als niet kunnende begrypen wat'er omging. Dogh als ze naderden, werden ze door de matroozen te rug gedreven, zonder dat ze zich in 't minste daer tegen verzetten. Ontrent den avont weder in myn herberge gekeert, verstont ik uit den Schout by nacht, dat 'er een gerucht verspreit was door de gansche stadt, dat zekere bediende zyner Majesteit, dien niemant noemen konde, levendigh in d'aerde bedolven was boven op het uiterste van't gebergte. Daer was wel naeukeurigh by vertelt dat hy een groot boek voor zich had. Dit was het papier, daer ik op tekende. Dus tot den middel toe in d'aerde gestelt zynde, mogt niemant den misdadigen naderen, of hy wert door drie soldaten, die de wacht hielden, daer van daen gejaegt. De officiers zelfs vragden d'een den ander, wat straf het Geregt dien dagh had doen plegen. Den 12 der maent bevonden zy dat de gewaende verwezene van die plaets was geweken, en zy derhalven in hunne meening waren bedrogen geweest. Maer zy vatten weder eenen anderen waen op. Teweten een weinig verder op was een out Kerkhof, daer men my in de vorige dagen ook had gezien, en waer heen ik my nu weder begaf, om het insgelyx af te tekenen. De Russen dan niet langer wetende wat te denken, besloten eindelyk, ik most een Profeet zyn, niulings van over zee gekomen: om overal omwandelende de oude Kerkhoven te bezoeken, en voor de afgestorvene menschen zielmissen te doen, en andere godsdienstigheden te plegen. Waerom ik altydt een groot boek by my had. Zy beduidden ook elkander hoe ik meest met eenen graeuwen Ongersen rok* gekleet ging, altydt gevolgt van mynen dienaer, die my een soort van eenen blaeuwen mantel nadroegh, en verzelt van drie matroozen van den Schout by nacht. Deze ydele inbeeldingen hadden my by dit volk, dat zich telkens met groote hoopen liet zien, licht het een of ander ongeluk kunnen aenbrengen, ware zyn Majesteit daer niet ontrent geweest; onder wiens tegenwoordigheit nu niets te vreezen was.

De afbeelding dan van deze stadt wort met N°. 15 aangewezen. De letter A verbeelt het huis zyner Majesteit: B de werf: C de d'Worits of het Hof zyner Majesteit: D de

* *graeuwen Ongersen rok*: grijze Hongaarse mantel

Ambaer of het Magazyn: E het Zeilmakershuis: F Alexander Daniels huis: G Feodor Mafhewits huis: H Usplenje Dogoroditza, of de Kerk der inslapping van Godts Moeder: I Cusma Idemjan, de Kerk toegewydt aen Cosmus en Damiaen, twee gebroeders, die in't getal der heiligen gestelt zyn: K de Saboor, of Vergaderkerk der heiligen en beelden: L Petritsa Bogoroditsa, of Vrydagskerk. Welke naem men zegt dat zy gekregen heeft omdat de maegt Maria zich opzekerden vrydagh op eene ongewoone wyze vertoont; en hier door de toewydinge verdient heeft: M de oude rivier: N de nieuwe rivier: O 't gebergte, waer op ik de stadt aftekende.

Dezen dagh had zyn Majesteit het versoeck van met een zeilschuit over het ys te zeilen, als zynde daer toe een bequame vlakte. Den 13 werden ontrent den avont uit twee Bombardeerschepen 20 bomben geschoten, gelyk ook verscheide uit een sloep van 20 riemen. T'huis gekomen zynde, verstont ik uit den Schout by nacht dat zyn Majesteit om my gezonden had. Het welk ik zoo dra niet verstond, of ik begaf my aenstonts naer het schip, waer in de Vorst was: ziende over wegh nogh al eenige bomben schieten. Ik vont den Vorst met het gansche gezelschap vrolyk by den wyn, en verstont welhaest het besluit dat hy genomen had om des morgens den 14 met al het gezelschap naer de rivier den Don, of Tanaïs te vertrekken: een togt van ontrent 12 wurst van Veronis; om de schepen, die daer lagen, te gaen bezien. Wy reden dan ten 3 uren na den middagh van Veronis, meest alle te paerde, weinige ook op wagens. Als we niet verre buiten de stadt gekomen waren, hielt zyn Majesteit zich een weinig op in zeker Kerkje: terwyl wy wat van den wegh aftraden, om te gaen bezien zekeren molen, waer van het maexel ons vrent dogh aerdigh voorquam. Hy was gemaekt van eenen Serkassischen meester¹⁸, die hem een agtkantige gedaente had gegeven, hebbende van binnen vier molens, die alle te gelyk malen. Hy was geheel zonder wieken, of eenigh hulpmiddel van buiten, daer de wint op kon werken. Alleen waren van binnen 7 zeilen op de wyze van een schuitje. Hy wert rontom gesloten met groote deuren of vensters. Dogh als de wint diende, stelde men aen de wintzyde twee of drie deuren op: waer door de wint in de holte der zeilen vatte, en het gevaerte met groote snelheit deet omloopen. Zie hier de afbeelding, die wy daer van gemaekt hebben, op N°. 17.

Ondertusschen quam zyn Majesteit, in een kales gezeten, vast aen, en preste ons de reize te vorderen, dat met eenigen van het gezelschap zoo ras niet voort wilde. Wy quamen daer evenwel nogh tydigh voor den avont. Aenstonts ging het kanon uit alle schepen los, waer van wy 'er nogh eenige gingen bezichtigen. Men beschonk ons daer rykelyk met wyn: en des avonts onthaelde ons de Heer Ivan Alexewits Moesin Poes-

18 De Tjerkassen zijn oorspronkelijk afkomstig uit de berggebieden van de Kaukasus. Tegenwoordig leven zij in het Midden-Oosten, Turkije en Syrië.

kin in zyn huis met een goeden maelydt. Na het eindigen waer van zommigen hunne nachtrust gingen nemen in de schepen, dewyl daer ter plaetse luttel gemak is, zynde daer nogh geen timmeraedje* van huizen aengevangen. Dogh de spraek gaet dat men van meening is daer ter plaetse eene stadt te bouwen. Des anderen daegs gingen wy den arbeit beziën, die aengewend wort tot het dammen van de rivier den Don, en haren loop te verleiden. Tot dit inzicht wort een sluis gemaekt, werwaert men den loop zal heen wenden. Deze rivier, van de aenwooners gemeenlyk Tanais of Donetz genoemd, is befaemt door gansch Ruslant. Zy loopt door 't Precops of kleen Tartarie Oostelyk af, en na veele kromten zich met eenen grooten bogt niet verre van de rivier Wolga omdraeiende, en aenwassende door het bykomen van verscheide stroomen, voorby de stadt Asof, eertyts Tanais, in 't Meotisch meer*, daer zy Europe van Asie afscheit. Hier ontrent vonden wy met verwondering vele stukken van Olifantstanden op den gront leggen, waer van ik een stuk tot gedachtenisse mede nam, myne gedachten al latende gaen, hoe die daer mogten gekomen zyn. Waer over de Vorst zich uitte, zeggende dat Alexander de Grootte naer de getuigenisse der Historieschryveren deze

* *timmeraedje*: timmerwerk

* *'t Meotisch meer*: de Zee van Azov

rivier overgetogen was by het stedeken Kostinke, 8 wurst van daer gelegen: en dat naer allen schyn eenige zyner Olifanten hier gestorven zynde, deze overblyfsels achter gelaten hadden.

Nu keerden wy weder naer de schepen, daer men ons goede siere deed met gebrande wateren*. Zy waren 13 in getal, 11 Oorlog- en 2 Viktaeljeschepen*. Onder deze muntte verre uit een der Oorlogschepen door de bestiering zyner Majesteit gemaekt. Want het was zeer wel gebout, en met beeltwerk en andere sieraden opgetoit: zynde de kajuit van binnen heel met notenhout beschoten. Hier by lagh noch een ander, mede zeer fraei van een Engelsch boumeester gemaekt. De overige waren van geen groot aanzien. Dezen middagh onthaelde ons de gemelde Heer weder op visch. Waer na wy weder op de schepen gingen, daer onder het balderen van 't kanon lustigh gedronken wert.

In het midden dezer vreugde sliep het ongeluk niet, dat een Russisch matroos trof. Dees uit onvoorzichtigheit zyne hant houdende voor den mont van een stuk geschut,

* *gebrande wateren*: soort vuurwerk; tsaar Peter had een grote fascinatie voor vuur en vuurwerk. Over vuurwerknallen zou hij gezegd hebben dat die leken op het geluid van geweervuur. Zijn volk zou door het afsteken daarvan minder angst voor oorlogvoeren krijgen.

* *Viktaeljeschepen*: bevoorradingschepen

wert zoo jammerlyk gequetst, dat hy los van boven neer naer beneden tuimelde, met breken naer allen schyn van eenige ribben in zyn lyf. Men meende de zaak stil te houden: maer zyn Majesteit wert het strak gewaer, ging hem zelf bezien, en vernam blyken dat hy het niet lang maken zou.

Wy scheidden hier van daen des avonts ten agt ure in den regen, die duren bleef tot Veronis toe, daer wy ten tien uren weder aenquamen. Den 16 maekten wy alles gereedt om des morgens weder met ons vieren, gelyk wy gekomen waren, weder te trekken naer Moskow, waer toe de Vorst ons verlof had gegeven. De wegen door het natte weder bedorven zynde, waren wy genootzaekt ons te verzien van 8 wagens, welker wielen wy heel met yzer lieten beslaen. Wy quamen dan den 17 des morgens by den Vorst, en namen ons afscheit van hem, die ons ter hantkus toeliet, en ons omarmende behouden reis wenschte, met aenmaning evenwel dat we voor ons scheiden zouden gaen bezichtigen eenige mortieren by de rivier staende, ontrent twee wurst van de stadt; dat wy zonder toeven deden. Tien warenze in getal, hebbende 13 palmen in de rondte, en 8 in de langte*. Zy stonden tegens de hoogte van 't gebergte

* *13 palmen in de rondte, en 8 in de langte*: ca. 1,30 tot 1,50 m in de rondte, en ca. 80 tot 90 cm in de lengte

digd by een houte schuur, waer in ze gegoten ware. Op den middagh ontving ik last om nogh eens by zyn Majesteit te komen, die weder bezigh was met zeilen in een schuit over 't ys, die eens door de schielyke keering omsloegh, dogh aenstonts weder opgesteld wert en voortzeilde. Een half uur daarna beval de Vorst my met hem te gaen, latende al het gezelschap daer. Hy zette zich in een voermans slede, getrokken van twee paerden, waer van het eene in een byt viel: dogh het ander op 't ys blyvende, raekte het ingestorte weder uit het water. Toen deed zyn Majesteit my by zich in de slede komen, zeggende tot my: *Wy zullen naer de sloep ryden, waer uit gy een bombe zult zien schieten, dewyl gy niet tegenwoordig waert, toen de bomben werden afgeschoten.* Hier gekomen, bezagen wy de sloep, en het houtwerk, daer in vastgesteld; in welx midden de mortier stont, die men naer zyn begeren kon draejen en wenden. De Bombardeermeester gereet staende, wert aen het volk, dat in de vlakke stondt, een teken gegeven van wyken. Waer op ik nevens zyn Majesteit uit de schuit getreden zynde, de mortier wert aengesteken. De bombe een goedt stuk wegs heen gevlogen hebbende, gaf nedervallende den slag. Zy was vier ponden zwaer. De Vorst vraegde my of ik lust hadde om'er meer te zien: maer ik ontging dat met te zeggen dat ik aen een zoo veel had als aen meer. Toen geleidde ik hem tot in de verblyfplaets van den Heer Sleits, en na een weinig vertoevens, naer zyne woning, die digd daer ontrent was, daer ik met alle onderdanigheit afscheit nam. De Vorst omarmde my, en gaf my den gewonen wensch van GODT BEWARE U.

Het was 3 uren na den middagh, als ik weder in myne herberg quam, daer ik na het nuttigen van wat spyze, alles gereet maekte tot de reize. Ik bedankte den Schout by nacht voor alle eere en vrientschap my bewezen, latende hem in een redelyk goeden staet; dat my zeer lief was: want deze Heer is waerlyk een braef man, overal geacht, en van de Vorst zeer bemint.

Tegens den avont begavenwe ons op wegh, vallende des nagts sneeu, en volgende daer op een digte stofregen. Den 18 des morgens ten 10 uren warenwe 58 wurst gevordert. Want we hadden om de slegte wegen voor elken wagen drie paerden, die ons den zelve wegh te rug bragten, dien wy gekomen waren.

In deze togt merkten wy aen dat de huizen zyner Majesteit aen de zyde van Veronis meest door Serkassen bewoont worden. Dit zyn zinlyke menschen, dien hunne woningen heel rein houden, en lustig en vrolyk leven. De viool en hakkebert* is hun dagelyxe hantering. Van deze speelluiden vint men ook eenige in de huizen van den Vorst tot ontrent de plaets van de Heer Alexander. Als men aenkomt, spelenze aenstonts eens helder op. Zy hebben gemeenlyk Mede en Brandewyn te koop. Vrouwen zyn'er onder, die den vreemdelingen wel een gunst doen*. Zy hebben een dragt

* *hakkebert*: hakkebord; een snaarinstrument met metalen snaren waarop met houten hamertjes werd geslagen. Een voorganger van het klavier met drie octaven.

* *Vrouwen ... gunst doen*: Er zijn daar vrouwen die zichzelf aanbieden aan de vreemdelingen.

van kleeding, die hun alleen eigen, en heel van die der Russen afgescheiden is: vooral de vrouwen, die haer hemde, daer ze meest in gaen, met een riempje om den middel gorden; daer ze dan gemeenlyk een stuk stof omslaen, dat haer van den middel tot aen de voeten komt, even als een rok. Dit stof is al veel van gestreepte goetd. Het hoofd is met eenen witten doek omvlogten. Ook is een gedeelte van het onderaengezicht of kin bedekt. Het einde van dezen doek slaenze aerdig ter zyde het hoofd in, hangende de einden by wylen eenigzins los. Om het voorhoofd is een overdoek, die geplooit naer boven gaet. Op het hoofd naer agter is het plat als een bert, gelyk men de Arabische en Joodsche vrouwen in de Levant toegetakelt ziet. Het hemde is aen den hals twee vingers breed geplooit, hoedanigh oulings de lubben* gebruikt werden. Maer den lezer zal alles liefst zien in de tekening, die ik van eene der bevalligste in 't klein maekte, zodanigh als wy haer binnen de stove, of warm vertrek vonden, daer een dienstmaegt stondt bezigh met broot te kneeden, en eenige kinderen op den oven by een zaten naer de gewoonte, die dat volk heeft, en die hier vertoont wort.

* *lubben*: geplooide kraag

Den 27 der maent wert hier op zekeren nagt in de Slabode de Voorzanger en Schoolmeester der Lutersche gemeente, genaemt Joan Frederik Maes van Koningsbergen, buiten schult zeer verraderlyk doorsteken van eenen Duitschen Vendrigh, genaemt Krasso, die op de daet gevat, ook aenstonts bekende dat hy schuldigh was.

Nu daght ik wat rust te nemen na zulk tobagtige reize: maer wert in myn meening geweldig bedrogen. Want den 5 Maert overviel my des avonts een ongemeene hitte des lichaems, die my aenquam als een heete koorts. Ik begaf my te bedde, maer bragt eenen slegten nacht door. En met het aenkomen van den dagh uit het bedde tredende, vond ik my zoo verzwakt, dat ik naeulyx over de kamer gaen kon. Hier by had ik eene groote bezetting geladen*, en eenen gedurigen hoest, die my nogh nagt, nogh dagh liet rusten. De brant ondertusschen was zoo groot dat'er geen verkoelen aen was, al dronk ik meer dan hondert reizen in een etmael. Dan gebruikte ik zoete melk, dan dun bier*, dan wat gekookt water met tamarinde en suiker; van welken drank ik my ook in Egipten bedient had; verquikkende my ondertusschen by wylen met wat Rynsen wyn tot versterking der mage, en wat my verder dienstig dagt. Dus bragt ik vyf etmael door zonder de minste rust te genieten: waer door ik, byzonder des nagts, zeer ydelhoofdigh wert. Myn vrienden ziende my van dagh tot dagh vervallen, spraken van het gebruiken van eenen Arts. Waer op ik hun toevoegde dat ik de Arts zelf was, die best wist wat my diende, en de beste kennisse hadde van myne gesteltheit: en geloofde door matigheid van leven meer te zullen uitrechten, dan de Artsen, dewyl my best bekend was, waer myn ongemak uit gesproten was: dat ik al een wyl voorzien had. Den zesten naght geraekte ik eindelyk in rust, die hoe langer hoe beter wert, zoo dat ik wel haest verlichting gevoelde. My tien dagen langh evenwel sober behelpende begon ik allengs wat kragtiger nat en eenige vaste spyze te gebruiken, waer door de hoest ook begon af te nemen. Ook loosde ik op zekeren avont 70 of 80 druppels bloets uit myn neus, dat my ook verlichting in 't hooft gaf.

Den 11 quam zyn Majesteit hier met al het gezelschap van Veronis: en in zyne tegenwoordigheid en meenigte van omstanders, wert den 13 na den middagh de Overste Bodon, voorhenen gemelt, in de Duitse Slabode, naest de opgerechte pael, daer de byl en 't zwaert aen vast zyn, op een blok gelegd, en met de byl onthalst. De Vendrigh Krasso wert aen de galg gehangen: en aenstonts afgekondigt, en door het aenslaen van een plakkaet bekend gemaakt, dat voortaan al die eenen degen zou komen te trekken, met de doot gestraft zou worden.

Op den 14, zynde zondagh, had de Heer Kasimier Bolus, Envoye van Vrankryk, die als onbekent binnen Moskow gekomen was, ook een stil gehoor by den Czaer, ten huize van den Heer Feudor Alexewits Golowin.

* *Hier by had ik eene groote bezetting geladen:* Hierbij had ik het zeer benauwd

* *dun bier:* waterig bier; bier met weinig alcohol

Dezen zelven dagh quam zyn Majesteit by den Heer Brants met eenigh gevolgh, en wert daer met koude spyzen en verversingen onthaelt. Welke gelegenheit my d'eerste mael uit myn kamer deed komen, om de laetste eere te hebben van den Vorst te begroeten, en een vrygeleibrief¹⁹ te verzoeken om uit zyne staten te mogen vertrekken. Hy my in zulk eenen vervallen staet ziende, vraegde hoe ik'er zoo ongedaen uit zag, en waer my dit van daen quam. Ik antwoordde dat ik het toeschreef aen het onmatigh drinken op de Veronische reize gepleegt. Waer op hy my toevoegde, dat ik'er het haer van den hont weêr op zetten most*. Ondertusschen quam de Resident en andere overzeesche Heeren ook binnen.

Ik myn afscheit en toezegging van eenen vrygeleibrief te zullen bekomen by den Heer Feudor Alexewits Golowin verkregen hebbende, nam myn afscheit, reikende de Vorst my zyn hant om te kussen toe: en gevende my zyne zegen door de woorden GODT BEWARE U.

Het was ontrent 10 uren toen zyn Majesteit vertrok met het gezelschap, gaende nogh by den Heer Lups, en verscheide Engelse Heeren, eer hy naer Sleutelenburgh* vertrok, zonder deze reize weder te Probrosensko te komen. Welke reize hy in den morgenstont den 15 voortzette.

Dezen dagh werden ook gerecht de twee resterende misdadigen, teweten Kapitein Sax, en de dienaer van Bodon, ter plaetse daer het lyk met het afgehouden hooft van Bodon nogh op den gront lagh, en Krasso aen de galg hing, zynde daer gedurig wacht by gebleven. Deze twee misdadigen werden dan mede op het blok gelegd, staende de Scherprechter met de byl gereet om hun den slagh te geven. Evenwel daer quam genade. Het leven wert hun geschonken, en de straf van Sax verwisselt in een eeuwige ballingschap door te brengen in Sibirie. Bodons knecht ontving 30 slagen met de knoet, en wert voorts voor al zyn leven op de galei gebannen. Maer ik verstont kort hier aen dat hy van deze slagen gestorven was.

Ondertusschen wert myn vrygeleibrief door onzen Resident uit last zyner Majesteit van den Heer Golowin verzogt, die daer aenstonts orde in stelde.

Den 21 wert hier de Palmzondagh of het feest van Christus inryding geviert, gelyk den 25 het feest van Mariaes verkondiging, dat de Russen in zeer hooge waerde houden. Den 28 was het Paeschfeest. Wyders viel'er niets aenmerkelyx voor, als dat'er den 30 brant ontstont in Moskow, en den 1 April de rivier Mosqua open was, verdryvende het doiend weder het ys, en makende de wegen slegt. Den 3 der maent was

19 Document om binnen Rusland te reizen of om het land te kunnen verlaten. Deze vrijgeleide is op 13 maart 1703 aangevraagd bij de Russische gevolmachtigde gezant Fjodor Golovin door de Hollandse resident Van der Hulst

* *dat ik'er het haer van den hont weêr op zetten most*: dat ik om mijn kwaal kwijt te raken flink moest drinken; dit berust op het volksgeloof dat hondsolheid genezen kan worden door het haar van die hond op de beet te leggen.

* *Sleutelenburgh*: Schlüsselburg; of het voormalige Noteburg

het water hier zoo hoogh, dat men by menschen geheugen daer zulk een voorbeeld niet van gezien heeft. In deze dagen overviel my hier weder de koorts, die my om den anderen dagh aenkomende, egter na drie of vier reizen weder verliet. [...]

Nadat ik van de koorts herstelt was, besloot ik naer Moskow te ryden, om daer te gaen vinden den Heer Ivan Alexewits Moesin Poeskin, dien zyne Majesteit te Veronis bevolen had my te vertoonen wat in de Kerken en elders binnen Moskow gedenkwaardigs te vinden was. Deze Heer, van wien ik hier voor gemelt heb, ontving my met veel beleeftheit, zeggende wel te weten wat zyn Majesteits begeren was, en dat ik derhalven maer hadde te schikken van zynen goeden wil. Ik verzogt mynen wensch hoe eer, hoe liever, te mogen erlangen, omdat ik my haeste met het voortzetten myner reize naer Persie, gelyk zyn Excellentie niet onbekent was. Men stelde dan vast dat ik den 10 des morgens vroeg op zyn hof zoude komen, met toezegging dat middlerwyl op alles orde gestelt zou worden. Den dagh gekomen zynde, begaf ik my derwaert, en vont hem gereet om buiten de stadt te ryden. Hy gaf my minnelyk te kennen dat alles gereet was om my te vernoegen, en dat de Heer, dien ik by hem vont, my allerwegen geleiden zou. Wy namen dan onzen eersten wegh naer de Kerk Saboor, als wetende dat daer bewaert wert een schildery gemaekt, zoo men voorgeeft, door den Evangelist Lucas: maer vooral het kleet of rok van Jesus Christus, daer de soldaten het lot over wierpen. Naer het verhael van deze menschen viel dit kleedt te beurt aen eenen Georgiaensen soldaet, die het met zich naer huis genomen hebbende, zyne zuster, die ongetrouwt was, daer mede vereerde. Deze hielt het in zulk eene hooge achtginge, dat ze begeerde na haer afsterven daer mede begraven en bedekt te zyn. Zy quam te sterven: zy wert'er in begraven: en op haer graf sproot aenstonts uit de aerde een groote boom. Na verloop van tydt geviel dat de Persianen gewapender hant vielen in het lant der Georgianen, en het met hunne krygsbenden bemagtigden. De Koning hoorende spreken van zulk een graf deed het openen, het kleet daer uit, en mede nemen naer Persie. Van waer hy naderhant een groot Gezantschap afvaardigende naer den Grootvorst van Moskovie, dezen Vorst nevens andere geschenken ook met dit zelve kleedt beschonk, als zynde het gewaed van eenen Christen Godt. De Moskoviters raed plegende of dit wel het regte kleedt mogte zyn, vonden goet alle blinden, krepelen, en andere gebrekkelyken by een te zamelen, en hun dit kleet te vertoonen, om, zoo deze menschen van hunne qualen door het aenzien van dit kleet genezen werden, hier uit een bewys te trekken, dat het onverziert* was. Men stelde dit in 't werk: de gebrekkelyke werden genezen: en het wert als een hulpmiddel tot deze qualen sedert bewaert, dewyl het noit in gebreke blyft van zyne werkinge te doen. Dit vertelt men hier voor zuivere waerheit: en dewyl men'er veel werx af maekt, heb ik dit voor af willen verhalen. [...]

* *onverziert*: niet verzonnen

De Bruijn maakte een uitgebreide rondgang langs bezienswaardigheden in Moskou. Daarna regelde hij een vrijgeleide voor Kazan en Astrachan.

Myne geleibrieven nu vervaerdigt zynde, maekte ik alles gereedt tot de reize, en kreeg tot gezelschap een Armenisch Koopman, genaemt Jakob Davied'of, die eenige reizen van Spahan naer Hollant gedaen, en zich t'Amsterdam eenigen tydt onthouden had. Zyn besluit was den 22 der maent April de reize aen te vangen, en hier toe met een vaertuig de rivier af naer Astrakan te trekken. Ondertusschen ging ik afscheid nemen van den Heer Resident vander Hulst, dien ik veel eere en vrientschap my bewezen zeer verplicht was: ook van de Heeren Brants en Lups, die my ook veele weldaden bewezen hadden; zonder den Heer Pieter Coyet te vergeten, dien ik voor veel moeite had aengedaen met vragen en wedervragen over vele zaken, dewyl hy een man was zeer ervaren in de manieren en tale des lants, en derhalven bequaem om my in vele aenmerkens waerdige dingen veel licht te geven, die my mosten te pas komen in de beschryvinge myner reize. Na hen bedankte ik ook alle andere goede vrienden, en vertrok kort na den middagh. Maer buiten de stadt Moskow gekomen, kon ik geen roeischiit krygen, die my aen boort van het vaertuig brengen most, waer op de Armenier zich reets had ingescheept. Ik besloot dan drie wagens te huren om my te lande te doen brengen naer het dorp Matsko of Moeder, zynde 30 wurst van Moskow gelegen aen de rivier: werwaerts het vaertuig al voor eenige dagen was vertrokken, om voor het vallen van de rivier bevryt te zyn van de ondiepten, en de zeilen en andere nootwendigheden der ter plaetse greeet te maken.

Van 22 april tot 20 mei reisde Cornelis de Bruijn met de Armeense koopman Jacob Davidof en nog twee andere Armeense kooplieden per schip naar Astrachan.

Terwyl ik in deze ledigheid hier zynde, goede gelegenheit had van het leven der Tartaren²⁰ recht te beschouwen, reed ik dikwyls naer de plaetsen van hun verblyf, verzelt van den voorgemelden Kapitein Wagenaer. Dit is drie of vier wurst van de stadt, daer zy zich met verscheide partyen onthouden, in 't gemeen wat van elkander afgescheiden. Want elk huisgezin hout zich by een in tenten, gemaekt op de wyze van een Papegaeis koi, hoewel wat lager van fatsoen. Zy zyn samengesteld van platte houten drie of vier vingeren breed, daarna overtrokken met een vilt van Kamele- en Paerde wol of haer gemaekt. Eenige zyn maer een voet of twee van den gront, en rondom dicht met riet bezet. De aenzienlyksten overtrekken dezen opslagh met zeildoek,

20 Hier beschrijft De Bruijn de Tataren uit het voormalige chanaat of rijk van Astrachan dat in 1556 ingelijfd werd bij Rusland. Daarnaast waren er de Krimtataren en Tataren uit Kazan. Het Tataarse volk is ontstaan uit een vermenging van Mongolen, Turken, Goten, Grieken, Genuezen en Oostslavische stammen die in de dertiende eeuw verenigd werden en een rijk stichtten aan de Wolga.

latende boven een opening, om den rook daer door te loozen, als ze vier stoken. In de tent zetten zy ook eenen stok, die vier of vyf voeten buiten uit komt, aen welken een groote lap van stof is van verscheide koleuren, byzonder boven aen. Deze lap komt buiten over de tent tot by den gront, zynde boven vast aen eenen breeden riem, die ter zyden buiten de tent vast gemaekt wort. Hier mede draejenze de lap naer hun believen, voor zoo veel ze de zon en den wint willen weren. Als de rook over is, en zy by kout weder binnen begeren warm te zyn, leggen ze de lap over de openinge. En dan is het zoo warm in de tent, als in een stoof. Van binnen vint men by de voorname luiden den vloer ook fraei met stoffen of tapyten beleit. Waer by is een voetbank met een optrede, ofte Turxe Safa, die een derde deel van de tent beslaet. Ik zagh by dit volk ook kisten en fraeie koffers, daer ze hunne goederen in bewaren, alles wel fraei en net in orde. Als ze van plaets veranderen, zetten ze de tent op eenen wagen, en nemen het overdexel daer af. De vrouwen en kinderen zitten in den wagen, de mannen ryden daer nevens te paerde. Deze menschen bespeurende dat ik uit enkele nieuwsgierigheid by hen quam, lieten my toe alles te bezien, dat ze in 't eerst schenen te weigeren, dewyl ze noode iemant toe laten tot de tenten, daer de vrouwen in zyn. In eene van deze zagh ik een welgemaekte jonge bruinet, zittende volkomen opgekleedt, en hebbende een aerdigh hoofttoisel van zilver of vergult koper, rondom van onder tot boven met goude dukaten belegt, voorts met paerlen en andere juwelen behangen. Welk gezicht my zoo fraei voorquam, dat ik voornam het op doek af te schilderen, gelyk ik nader zeggen zal. Ondertusschen zette ik my neder om eenige tenten, zoo als ze by een stonden, af te tekenen. Dit wort u aangewezen op N°. 36, gelyk het fatsoen van eene in het byzonder op N°. 37 met de letter A. Men ziet daer ook den wagen staende op twee groote raderen, overdekt met gekoleurt hout en met stof overtrokken. Hy staet op twee stokken, die voor kruiswys over elkander komen, hebbende aen beide de zyden een langh hout. Als zy de tenten daer op zetten, komen de wielen daer binnen. Siet B. Hun Kerkje, dat een weinigh aen een zyde staet, wyst C. De gemeene tenten zyn met vilten van paerdehaer bekleet, gelyk ook de lap die boven de opening is. Vorders zyn ze van binnen slecht*. Deze luiden generen* zich met het verkoopen van hun vee, waer voor zy alom goede weide zoeken. Het werk der vrouwen is kleederen en wat des meer is, op de wyze der Russen te naejen, brengende haer voltrokken werk in de stadt ter markt. Andere spinnen met een drajent houtje, gelyk by ons en elders de gewoonte is. Zy bereiden ook wol tot de vilten der tenten, die gesponnen zynde, zy zelve afweven, om daer ook stoffen en andere dingen van te maken. Hun brandstoffe is koedrek, die zy tot ronde platte stukken maken, en laten droogen, gelyk by ons met den turf gehandelt wort. Men ziet deze stukken

* *slecht*: eenvoudig

* *generen*: onderhouden

op hoopjes allerwegen by de tenten leggen. Wel gedroogt zynde, voerenze die met zich. Terwyl ik bezigh was met dit alles af te tekenen, quamen ze meest alle dat zien, en schepten'er vermaek in, gelyk ook in het beschouwen myner kleederen, die hun zoo vreemt, als my de hunne voorquamen. Hier door genoot ik des te meerder vryheit. Hun leven is ontrent als dat der Arabieren, waer in ze zoo vernoegt zyn, als anderen, die in paleizen of kostelyke huizen wonen. My te binnen brengende de oude Oosterse wyze van leven kan ik niet anders denken of Abraham en anderen hebben op dezelve wyze geleefd. En als men aen zulk eene levensmaniere gewoon is, schikt men zich daer zoo naer, dat men niets meer begeert.

Om nu van de dragt dezer vrouwen in het byzonder te spreken, die ik met hulpe des Gouverneurs bequamelyk in zyn hof afschilderde, dat ik by de tenten zoo net niet zou hebben kunnen doen, staet ons te zeggen, dat deze Juffrouwen uitgaende een fraeje oppervest omhangen, en daer over een wit linnen kleet, waer mede zy ook haer aengezicht bedekken. Zy lichtten op myn verzoek deze twee opperdexels af, en vertoonden toen om het hoofd eenen fraejen witten doek, dien zy op een geestige wyze om den hals werpen. Waer door men dan het hoofgestel maer doorschynende ziet. Ik liet haer dit dan ook wechnemen, en schilderde haer zonder dat oppergewaedt, dewyl het voornaemste sieraet daer door bedekt wort: teweten in de Kaftan, of zoo als ze gemeenlyk in de tenten zyn. Het hooftsieraet, gelyk wy gezegt hebben, is met goude dukaten belegt, loopende spits op als een Myter. Veele paerlen zyn hier by, waer van eenige snoeren neerhangen. Een gekoleurde doek achter aen de muts vast zynde, komt ook om den hals geslingert, hangende ten deele ook over het voorlyf nederwaert. Over den schouder en om't lyf zynze met zilver behangen. Aen een keten van dezelve stoffe hangen platte zilvere doozen, waer in hare gebedeboekjes zyn en andere zilvere snuisteryen. Het hair hangt in eenen zwarten breedten bant, en onder het zelve zyn twee groote zyde quasten, die laegh nederkomen, gelyk alles op de voorgaende bladzyde kan gezien worden. De afbeelding dezer Jonkvrou behelst eene der voornaemste Tartarinnen, hebbende drie maegden in haren dienst, nevens het geleide van eenen Tartaer, die by den Gouverneur bekend is.

Deze Tartaren, die hier hun verblyf houden, worden van de Russen *Jurtsge Tartaren* genoemd, als hier ter plaetse geboren. Deze geven aen zyne Czaerse Majesteit geen schatting, maer zyn gehouden op zyn bevel ten oorlogh te trekken, in 'tgemeen maer met eenige honderen. Dogh als de noodt dringt, zyn ze bequaem om 20000 mannen te velt te brengen. De Tartaren, die men hier 't Astrakan Indianen noemt, hebben op zekeren tydt van 't jaer een vremde manier van het haer van hunne hoofden te scheren over zich. Want ze hakken het overgeblevene haer in den gront met een scherp mes op het hoofd zodanigh overal, dat het bloet hun langs de wangen loopt. Als dit gebeuren zal, komt de Priester, of dien zy daer voor gebruiken, gevende hun allen den eersten hak. Ziet'er een by geval, dat iemant niet wel gehakt is, zoo hervatten ze het onder elkander onder een geroep van *Suksemakse*, *Suksemakse*, of anders *Bassou Baksou*, al dansende en springende. Dit houden ze als voor een wyze van offeren aen hunnen

gemelden Afgodt Suksemakse. Deze plechtigheit was weinigh tyts voor myne aenkomst buiten de stadt by het Koornhuis geschiedt. Die dit doen, zyn Indiaenen, waer van eenige ook wonen in de Tartarische Slabode. De Nagayse Tartaren onthouden zich in tenten ontrent de stadt Tirck*. De Crimische blyven noit hier, maer komen nu en dan over om hunne paerden en vee te verhandelen.

In juli 1703 vervolgde De Bruijn zijn reis. De daaropvolgende jaren trok hij door Perzië, Ceylon, Java, om via Perzië terug te keren naar Astrachan waar hij vier jaar later, in 1707, aankwam. Na Astrachan zette hij zijn reis voort naar Moskou.

Den zestienden der maent* quam de Czaer op den middagh binnen Moskow, waer op het geschut van de wallen gelost wert onder groote vreugde der inwoners, die zyne

* Tirck: Térek

* Den zestienden der maent: de zestiende december 1707

Majesteit in twee jaren hier niet gezien hadden. Ik begaf my twee dagen daer aen met den Resident naer *Prepresenske** om den Vorst te bewellekomen, dien wy reets in de slede nedergezeten vonden. Hy ontving my vrolyk van wezen met hanttasting, verwellekomende my in zyn lant. Voorts begaf hy zich naer het Hof der Princesse zyne zuster, niet verre daer van daen gelegen, gaende eerst in de kerk, die een kleene kapel is. De kerkplechtigheden verricht zynde, gingh hy met zyn gevolgh een uur daerna binnen 't Hof; daer wy hem volgden. Hier ontmoette hy de Princes, die aen yder van 't gezelschap een gulden schaeltje met brandewyn, op een zilver schenkbort gezet, zelf aanbodt. Waer op yder toetredende met behoorlyke eerbiedigheit daer een afnam. Die hun schaeltje geledigt hadden, gaven het aen de daer oppassende Heeren over, die het telkens weder lieten vullen. Onder dit gezelschap waren eenige voorname Russische vrouwen, ook twee of drie Duitsche. De Princes aen de aengekomenen deze eerbewyzing gedaen hebbende voegde zich weder by den Czaer haren broeder, die my toen met de hant een teken gaf van by hem te komen, dewyl hy begerig was een kort verhael myner reize te hooren, en de manieren en levenswyze der Persische Koningen, en hunne hofhouding te verslaen, ook hoe het gelegen was met de meenigte hunner vrouwen in het *Serraglio**. Een gelyke nieusgierigheit had hy ontrent den staet des Konings van Bantam*. Waer van door my onderrecht zynde verhaelde hy alles aen zyn zuster en de voornaemste Mevrouwen in de Russische tael. Een half uur liep met dit vertellen door, wanneer een tweede schaeltje met brandewyn door de Princes overgereikt wert. Nu verzogt ik van zyn Majesteit een vrygeleibrief om weder veilig uit dit Ryk naer myn vaderlant te keeren, waer op ik tot antwoord kreegh dat ik het hebben zou. Ontrent elf uren vertrok zyn Majesteit weder van daer, en ik te gelyk met den Resident naer zyne woning, daer wy dien dagh vrolyk doorbragten, zynde ik wel vernoegt over de eere, my aen dit Hof bewezen. [...]

Eer ik van Moskow afscheide zal niet ondienstigh zyn te melden het stichten eeniger gebouwen, dat sedert myn vertrek naer Persie geschiet is. Dat my allereerst aenmerkingswaerdigh voorquam, was een groot gebou van steen, dat voor zeven jaren is begonnen aengelegt te worden tot een Munt, en sedert anderhalf jaer is verandert en verbeterd van eenige vertrekken om te dienen tot een groote Apoteek. Het gebou is prachtigh en hoogh opgetrokken, hebbende eenen fraejen tooren op de voorste party. Het staet ten Oosten buiten het slot of kasteel ter plaetse daer de Hoender- en duivemarkt geweest is. Het heeft in 't geheel twee verdiepingen, en boven naer den tooren vyf verdiepingen boven elkander. Als men eerst door de groote voorpoort ingekomen is, vint men zich in een opene plaets. Dan gaet men langs eenen breeden trap opwaerts. Hier is het eerste vertrek de Apoteek, die 15 goede schreden diep, en 20 breed

* *Prepresenske*: Preobrazjenskoje

* *Serraglio*: serrail; vrouwenverblijf

* *den staet des Konings van Bantam*: de hofhouding van de sultan van Bantam op Java

is. Het is hoog van verdieping koepelswyze, dat in Fresko, toen ik daer was, beschildert wert. De zydemuren zyn met hooge glaze vensteren. De overige zullen met schoone Chineesche potten, die reedts volgens overgezondene modellen gekomen zyn, bezet worden. Op elken pot is volgens de Chineesche wyze voor een gedeelte met gout ingebrant het wapen zyner Czaerse Majesteit. Dit vertrek heeft twee deuren, door welker eene men in de kamer gaet, daer de voorraet van kruiden legt. Door de andere gaet men in de *Prikaes* of kanselery. Beide deze gestichten zyn fraei en groot, koepelswyze ook gemaekt, en hoog van verdiepinge. Nogh is 'er diergelyk een vertrek geschikt tot het stookhuis, een ook voor de Boekery, en zeltsame gewassen en dieren, die hier bewaert worden. Nogh zyn'er verscheide andere vertrekken, waer onder een ten dienst is van den President of Dokter. Een ook voor den Apotekaris, de gezellen, en jongens. Deze alle zyn aen eene en de zelve zyde. Onder dezelve zyn verscheide zeer groote en schoone kelders. Over de *Prikaes* of kanselery heeft deze Dokter het bewint. Na hem volgt een Onderkanselier en andere luiden van de pen. Deze Dokter heeft wyt uitgestrekte magt over alle die onder hem staen, zoodat hy hen met de doot vermogh te straffen, alsze die quamen te verdienen. Uit deze kanselarye worden alle Artsen, Kruitbereiders en Wontheelers betaelt. Het getal der Apotekers hier aen behoorende bestaet in agt, vyf gezellen, en nogh over de veertigh, die hier toe arbeiden. Want hier gaet veel om, dewyl de gansche krygsmagt, zoo te water, als te lande hier uit met geneesmiddelen moet verzien worden.

Deze Dokter of Opperbewintsman is een Engeland, genaemt *Robbert Areskine*, latende zich gebruiken voor Lyfarts zyner Czaerse Majesteit, van wie hy volgens geslotene verbintenis jaerlyx vyftien hondert goude dukaten tot een wedde trekt. Sedert vier jaren is hy hier gekomen, en heeft veel achting onder de menschen gewonnen niet alleen om zyne ervarenheit en wetenschap, maer ook om zyne minzaamheit en beleeftheit. Toen hy dit groot werk stont aen te vangen, heeft zyne Majesteit hem beschonken met een gift van tweeduizent Ryxdalers, om hem aen te moedigen tot voltooiing van dit nutbare werk. Hy maekte staet, toen ik daer was, dat hy binnen een jaer tydts alles zou volbragt hebben. Hy was ook bezigh met alle de voornaemste kruiden, zoo die hier ontrent als die in de wildernis groejen, te doen opzoeken. Deze kruiden en bloemen wel gedroogt leide hy op papier zodanigh vast, datmen ze daer even kon affichten, het welk sierlyk was uitgewerkt. Ik heb reets een groot boek met dusdanige kruiden belegt by hem gezien. Hy verতোonde my ook een groot stuk bruin broot, dat in steen verandert was, gelyk men veele andere dingen op deze wyze in steen verandert vint. Hy nam ook in overlegh eenigh volk naer *Siberie* te zenden, om daer kruiden, bloemen, en wat van die natuur is, te doen opzoeken. Tot deze Apoteek worden ook enkel twee tuinen onderhouden.

Sedert myn vertrek naer Persie is hier ook opgerecht een Gasthuis voor zieken en gequetsten, zynde in de lengte van hout gebout ten N. Oosten der Duitsche Slabode aen de rivier *Jouse*. Het bestaet in twee partyen. In de eerste vint men zeven bedsteden, elke voor twee personen, en in het midden negen, elke voor een mensch: aen de vensterzyde weder tien, elke voor twee menschen. Zoo is ook de andere party. Elke party heeft drie ovens of stoven. Tusschen de twee verdiepingen is de Snykamer. De bovenste verdieping bestaet in veel kleene kamers, als een voor den Arts van het Gasthuis, een tot dienst van den Apoteker, en een voor de Wontheelers. De Apoteek bestaet in drie kamers. Twee zyn'er voor de geneesmiddelen, en een voor de droogen en kruideryen, waer van de geneesmiddelen toegestelt worden.

Hier nevens is een Lakenbereidery opgerecht, en daer toe een meester uit Hollant ontboden. Ook een Spiegelmakery, by het Jufferenklooster aen ginse zyde der rivier Moscu. Hier worden allerhande spiegels gegoten, zelfs die drie ellen en een vierde hoog* zyn. Men was toen ook bezigh met de stadt om den rooden muur, *Kitaei* genaemt, te versterken, meest aen de Oost- en Noortzyde, ook met eenige vastigheid aen het Slot te brengen. Hier by hebben de drie Jesuiten, die hier zyn, twee Hoogduitsche, en een Engelsche, een kleene kerk van steen in de Duitsche Slabode gebout, die reets ten deele van binnen in Fresco beschildert is. Men sprak toen ook van de Drukkery te verzien van Latynsche letteren, om daer boeken en andere dingen mede te drukken, die hier toe reets uit Hollant waren aengekomen.

Nu gingh het jaer 1708 in, wiens eerste dagh met vreugde geviert wert, wordende des avonts binnen de stadt een groot vuurwerk aengestoken op dezelve plaets, die ik voorheen betekent heb. Zyn Majesteit had hier toe een deftige maelydt binnen de daer staende logie doen vervaerdigen. Eenige dagen daerna onthaelde zyn Majesteit het zelve gezelschap binnen de Duitsche Slabode in het huis van den meer gemelden Heer la Fort, dat nu toebehoort aen den Vorst Alexander Danielewits die Mensikof, die het met daer nogh aen te bouwen aenzienlyker gemaekt heeft. Na den maelydt begon de Czaer de overzeesche Koopluiden te vereeren met zyn bezoek, komende dus des avonts met zyn gewoonlyk gezelschap by den Heer Resident, op dezelve wyze, als ik verhaelt heb in de beschryvinge van myn eerste verblyf alhier. Na twee uren verblyfs vertrok hy weder van hier, om nogh ander bezoek af te leggen, dat dien avont ophielt. Want hy stondt, gelyk de spraek gingh, binnen twee of drie dagen naer het leger te vertrekken. Ondertusschen quam de Heer Grundt, afgezant van den Koningh van Deenmarken, hier aen.

In het laetste dezer maent quamen de meeste overzeesche Koopluiden van Archangel weder hier, hebbende door de groote sneeu en harden wint zulk een quade reize gehadt, als in veele jaren niet gebeurt was.

* drie ellen en een vierde hoog: ca. 2,25 m hoog

Den 6 van February werden hier nogh 70 van de voornoemde Astrakanse rebellen²¹ onthoofd, en zes gerabraekt, zynde weinigh dagen te voren nogh 45 derzelve buiten de poorten der stadt opgehangen.

Eindelyk geraekte ik aen myne twee Vrygeleibrieven, en nam afscheit van den Resident, en alle myne goede vrienden, dewyl ik vastgesteld had den tienden der maent te vertrekken. Hier toe hadden wy, gelyk het gebruik is, de voerluiden tot Koningsbergh* aengenomen. Volgens afspraak begaf ik my op den gestelden dagh naer het Hof van den Engelschen Afgezant, daer al de natie zich liet vinden. Wy bragten den avont in vreugde door, en maekten ons gereedt om te gelyk met alle de sleden te vertrekken.

Wy trokken den 21 des morgens ten 6 uren weder voort, en quamen ten 3 uren in het dorp *Molludesna**, van waer de Vorst Alexander dezen morgen ter zyden af vertrokken was. Dit en de hier ontrent gelegene dorpen stonden reets ten deele in den brant, die door de Russen met voordagt gesticht was, die al wat zy niet met zich voeren konden in brant staken, om den Zweeden de middelen van leeftogt te benemen. Een beklagelyke zaek zeker voor den ingezetenen dezer gewesten, daer men zyn groot leet aen zag. Meenigte van Poolsche boeren schuilden in de bygelegen bosschen, daer ze zich versteken hadden. Anderen zagh men met het weinige, dat zy uit den brant met zich konden voeren, nevens hun vee wechvluchten. Eenigen ook stonden vol droefheit, en zagen hunne brandende huizen met betraende oogen aen, naeulyx wetende werwaert zy zich wenden hadden. Anderen stelden zich bloot voor hun nootlot, wachtende vol vrees den vyant af, die hen stont te verdelgen. In dezen droevigen schyn van zaken werden onze voerluiden met zulk eene vreeze bevangen, datze bitterlyk begonnen te weenen, en ons met smeken aen te gaen, dat wy hen niet verder met ons wilden doen reizen, maer hen te rug laten keeren. Geraekt door medelyden stonden wy hun verzoek toe, en besloten, zoo als wy hier midden in dit brandende dorp stonden, zonder hun de reize voort te zetten.

Wy verstonden dat de Zweedsche Kosakken maer vier of vyf mylen van ons waren. Drie mylen weder te rugh gekeert zynde bleven wy in het huis van eenen Poolschen

21 In augustus 1705 brak er in Astrachan mouterij uit in een garnizoen Strelitsen. De aanleiding was dat de plaatselijke gouverneur de Strelitsen zover had proberen te krijgen hun baard af te scheren en westerse kleding aan te trekken. De gouverneur werd vermoord, en De Bruijn die in juli 1707 aankwam, trof geen van zijn vrienden uit zijn vorige bezoek. 'Want die waren in de beroerten [...] door de oproerige strelsen of soldaten omgebracht'. De opstandelingen vestigden een eigen bestuur, maar in maart 1706 moesten zij zich overgeven aan de troepen van de tsaar. Honderden opstandelingen werden terechtgesteld.

* *Koningsbergh*: Königsberg; ten tijde van het communistisch regime Kaliningrad genoemd.

* *Molludesna*: Molodechno

Edelman tot negen uren, wanneer het in brant gestoken wert. Wy reden nogh drie mylen voort, en quamen aen een adelyk huis, dat nogh grooter, en op de wyze eener sterkte gemaekt was, waer in de Overste Geheim met eene bezetting lagh. Deze Heer riet ons, dat wy daer niet lang zouden vertoeven, dewyl de voortroepen der Zweden in korten tydt te gemoet gezien werden. Wy aenvaerdden zynen goeden raedt, en vertrokken ten negen uren van daer. Rydende voorby twee of drie posten, daer soldaten lagen, quamen wy ten drie uren na den middagh by den Vorst Alexander Danielewits die Mensikof, tot Lescova, een adelyk paleis. Wy hadden gemeent hem eer aen te treffen, maer hy was telkens van twee of drie plaetsen vooruitgetrokken. Wy hadden een geleide van vier ruiteren uit de voorgemelde troepen by ons genomen, omdat wy ons afscheiden mosten van den ganschen hoop, om eenen anderen wegh bezyden af te nemen, langs welken wy by den Vorst quamen, van wien wy minnelyk ontfangen werden. De rede, die ons dreef om hem op te zoeken, was wel meest om uit hem te hooren, of ook mogelyk ware op de eene of andere manier over lant voort te raken, het zy met eenen anderen wegh te kiezen, het zy met eenen trompetter onder gunst van hem in het Zweedse leger te zenden, door wiens voorspraek wy veiligh de reize mogten vervolgen. Op het eerste antwoordde hy, dat het doortrekken onmogelyk was, dewyl'er nergens een plaets was, daer men zekerheit hebben konde, dewyl de Zweedsche troepen alles bezet hadden. Op het laetste, dat aen geenem trompetter gehoor verleent wert, dewyl zy reets al twee of drie, zoo trompetters als tromslagers, die afgezonden geweest waren, doot geslagen hadden, hier mede toonende dat ze geene boden ontfangen wilden. Hy kon derhalven, wat hem aenging, ons niet anders raden dan weder naer Moskow te keeren. My inzonderheit riedt hy dit aen, wetende dat ik de zeltsame dingen, in Persie en Indie verzamelt, met my voerde. Ik bedankte hem, en deed een kort verhael van de gedane reize, en hoe verre die zich uitgestrekt hadt. Hy maende ons toen aen twee of drie dagen met hem voort te trekken, om beveiligt te zyn tegen de Poolsche boeren, die zich meer dan tweeduizent sterk onthielden* in de bosschen, die wy hadden door te trekken. Want hier warenze in gevluht, en loerden op de voorbygangers om, zoo de kans zich wel opdeed, hun alles te benemen wat zy krygen konden. Zeker wy waren wel hoogh verplicht aen de goede voorzorge van dezen Vorst. Want hier ontfing hy de tyding dat de voortroepen der Zweeden drie uren na ons vertrek van het laetst gemelde adelyk huis waren aengekomen, en wel 100 Russen, die zy daer vonden, hadden dootgeslagen. Wy trokken dan met onze pakkaedje na een uur tydts voort onder de bescherminge van hem en zyn lyfwacht. Ons vertrek dus verhaest wordende, wert dit paleis, gelyk de vorige plaetsen, in brant gestoken, zonder dat het hooi, dat' er in lagh, daer eens uitgenomen

* *onthielden*: ophielden

wert: waer door de vlam zoo snel voortsloegh dat de Vorst naeulyx tydt hadt om met zyn goedt zich daer uit te begeven.

Noodgedwongen moest De Bruijn met zijn gezelschap terug naar Moskou. Opnieuw ging hij naar Archangel. Eind juni 1708, ruim twee maanden later dan bedoeld, reisde De Bruijn over zee via de Noordkaap naar Amsterdam, waar hij op 9 oktober aankwam.

Hier verstond ik dat de dingen, door my uit zinlykheit opgegaert, en van Batavie afgezonden, op het Oostindisch huis reets een jaer langh waren bewaert geweest door de goede voorzorge van den Edelen Grootagtbaren Heere den Burgermeester Witsen, aen wiens goetheit ik my doorgaens zeer verpligt gevonden heb. Ik vond ook de brieven aen my gericht zoo van den Heer van Hoorn*, Generael van Indie, en anderen, onder de bewaringe van dezen Heere, die ook het beelt van Persepolis, waer van ik hier boven gemelt heb, wel ontfangen hadt. Eenige dagen doorgebracht hebbende in deze groote stadt, om myne vrienden en bekenden te bezoeken, begaf ik my naer 's Gravenhage, myne Geboorteplaats, daer ik den 24 der maent des morgens ten negen uren gelukkig aenquam, wordende van myne vrienden met vreugde bewelkomt, die zoo veel te grooter was, omdat de tyding van myn doot al eenige malen in 't Vaderlant was verspreit geweest. Ik zeker, die niet alleen myne Reize van negentien jaren, waer van ik de beschryvinge heb uitgegeven, maer ook deze van zeven jaren en ontrent drie maenden, zoo gelukkig had afgelegd, vond my wel diep verplicht om de Goddelyke goetheit en genade te bedanken, waer door ik niet alleen ontgaen heb zoo veele gevaren, als den Reizigers, in vremde en onbekende landen, over 't hoofd hangen, maer ook vele zegeningen, en goet onthael alom genoten heb. Myne dankzeggingh had

* *Heer van Hoorn*, Joan van Hoorn (1653-1711), gouverneur-generaal in dienst van de VOC in Batavia. De Bruijn had van 24 februari tot 13 augustus 1706 van diens gastvrijheid genoten, waar hij Van Hoorn ook schilderde. Het portret hing in de raadszaal van het regeringsgebouw in Batavia. Een kopie ervan hangt in het Rijksmuseum in Amsterdam.

zich ook zoo veel verder uit te strekken omdat myn doorgestane arbeit niet vergeefs was geweest, en de zeltsaemheden van vremde gewassen en dieren, en aftekeningen van al wat opmerkelyks van my gezien was te water en te lant, niet tegenstaende zoo veele sukkelingen en ongemakken, behouden waren overgevoert en onbeschadigt gebleven. Aen u, myn waerde lezer, zal ik my ook verplicht rekenen, indien gy dit verhael myner Reizen met zulk eenen lust zult ontfangen en doorloopen, als het van my met liefde, met vlyt, met vermaek, en zware kosten is opgesteld, en der gedachtenisse myner lantgenooten aenbevolen.

Uitleiding

Ondanks alle gevaren en ontberingen tijdens het jarenlange reizen, komt Cornelis de Bruijn dankzij ‘Goddelyke goetheit en genade’ op 24 oktober 1708 heelhuids terug in Den Haag. Zijn vrienden moeten wel zeer verrast geweest zijn, omdat er al enige tijd berichten de ronde hadden gedaan over zijn dood. Dat laatste is niet zo verwonderlijk, want reizen was in die tijd een riskante onderneming. De Bruijn had dit aan den lijve ondervonden. Zo was hij onderweg overvallen door rovers, voor wie zijn bagage een vette prooi vormde. Hij had daarna het besluit genomen ervoor te zorgen dat hij en zijn bediende nooit alleen hoefden te reizen. Liefst sloot hij zich daarom aan bij een handelskaravaan of konvooi. Als dat niet mogelijk was vroeg of huurde hij bescherming. Bovendien had hij een vuurwapen, waarmee hij zich enkele keren met succes verdedigde. Ook werd hij een paar maal ernstig ziek en hoge koortsen bezorgden hem wekenlang oponthoud.

Wanneer Cornelis de Bruijn terug is in de Republiek woont hij afwisselend in Den Haag en op verschillende adressen in Amsterdam. Nu en dan logeert hij enige tijd bij vrienden in Utrecht of Haarlem.¹ In Amsterdam houdt hij zich bezig met het schrijven en drukken van *Reizen over Moskovie*. Belangstellenden kunnen zijn schilderijen en de tijdens zijn reizen verzamelde rariteiten, bijzondere zaken uit den vreemde, komen bekijken. Deze rariteiten had hij meegenomen in zijn bagage, of, wanneer de gelegenheid zich voordeed, onderweg al naar Holland opgestuurd. Als souvenirs voor hemzelf waren ze niet bedoeld. Een aantal voorwerpen gebruikt De Bruijn als voorbeeld voor de prenten die hij in *Reizen over Moskovie* laat afdrukken. Daarnaast dienen zijn rariteiten als middel om de op stapel staande publicatie van zijn reisbeschrijving aan te prijzen. Wie namelijk overweegt *Reizen over Moskovie* aan te schaffen, krijgt de gelegenheid de exotische zaken bij hem thuis ‘in levenden lijve’ te aanschouwen. De Bruijn heeft daar onder andere beeldjes, schelpen, woestijnrozen, opgezette dieren en gedroogde planten uitgestald. De grote nauwgezetheid waarmee hij de objecten afbeeldt staat volgens De Bruijn garant voor de hoge kwaliteit van zijn reisbeschrijving. Ook hoopt hij de interessante zaken uit Azië te kunnen verkopen. Een deel van de meegenomen of opgestuurde spullen was al voor hij op reis ging besteld door geleerden en andere verzamelaars van uitheems goed.

De Duitser Zacharias Conrad von Uffenbach is één van degenen die in maart 1711 De Bruijns rariteitenverzameling in de Amsterdamse Hartenstraat gaat bekijken. Dit bezoek maakt deel uit van zijn ‘grand tour’: een educatiereis door Europa. Von Uffenbach noteert in zijn dagboek, dat De Bruijn hem allerhande schelpen, dieren op sterk water en andere zaken toont die hij van zijn reizen heeft meegebracht en die hij verhandelt. Op dat moment is er echter niets bijzonders meer aanwezig. Naar het schijnt

is het beste al weg en Von Uffenbach vermoedt dat De Bruijn zijn rariteiten uit behoefte verkoopt.²

Rond 1700 was er zowel in Holland als in het buitenland een groeiende markt voor exotica, kunstvoorwerpen en voorwerpen uit de natuur, de naturalia. Vanaf ongeveer het einde van de zestiende eeuw legden vermogende lieden verzamelingen aan van objecten en afbeeldingen die de wereld in het klein afspiegelden. Ze koesterden hun verzameling in een speciaal daarvoor ingerichte kunstkamer, waar kasten, kunstvoorwerpen en naturalia de muren bijna aan het oog onttrokken. Kleiner behuisden namen hun toevlucht tot een speciale kast met vakken en laden, een kunstkabinet. In zo'n kast kon men stenen, schelpen, insekten, botten en ander klein spul in grote laden met vakverdeling overzichtelijk kwijt. Prentenverzamelingen werden in de laden van het kabinet bewaard. Vanaf ongeveer de achttiende eeuw verzamelde men meer gericht op een specifiek terrein en raakte het bij een bredere laag van de bevolking in de mode om iets exotisch in huis te hebben. Op deze trend wilde De Bruijn inspelen.

Boeken vormen een belangrijk onderdeel van de rariteitenverzamelingen in de achttiende eeuw. Het betreft onder andere literatuur over de klassieke oudheid, Romeinse munten, planten, kruiden, dieren en mineralen. Ook prentenboeken, atlassen en reisbeschrijvingen over de streken waar alle kostbaarheden vandaan komen, kunnen deel uitmaken van de verzameling. De twee reisbeschrijvingen van De Bruijn en ook zijn schilderijen, tekeningen, prenten en meegebrachte curiosa bevinden zich in menig rariteitenkabinet in Holland en daarbuiten.

Een boek voor een select publiek

De Bruijn wil van zijn tweede reisbeschrijving, *Reizen over Moskovie*, een zeer aantrekkelijk boek maken. Hij tracht mogelijke kopers te interesseren door middel van een prospectus of 'bekendmaking' die bij diverse boekhandelaren ligt. In deze bekendmaking (zie binnenzijde omslag) benadrukt hij de prachtige uitvoering van het werk met meer dan driehonderd platen, gemaakt door 'de bequaamste en beroemste meesters die hier te lande gevonden worden'. *Reizen over Moskovie* zal in groot (folio)formaat verschijnen en in twee uitvoeringen verkrijgbaar zijn: een luxe editie die 30 gulden zal kosten en een minder luxueuzere voor 24 gulden. Het welvarendste deel van de burgerij, zoals rijke en voorname kooplieden, functionarissen in dienst van de overheid of de handelscompagnieën, artsen, notarissen en hoge officieren en het patriciaat zijn de potentiële kopers van De Bruijns reisbeschrijving.

Het uitgeven van een rijk geïllustreerd boek als *Reizen over Moskovie* is voor De Bruijn een zeer kostbare onderneming. Van het financiële risico dat hij als uitgever van zijn eigen boek loopt, is hij zich wel bewust. De prijs van *Klein Asia*, zijn eerste reisbeschrijving uit 1698 die hij ook zelf uitgegeven had, bedroeg ongeveer 15 gulden.

Voor dat boek had hij van de Staten-Generaal een privilege verkregen, ter bescherming tegen nadruk door anderen. Van *Klein Asia* waren tussen de 3000 en 4000 exemplaren gedrukt³, een ongewoon hoog aantal voor een dergelijk kostbaar boek.⁴ Toch was de gehele Nederlandstalige oplage in enkele jaren uitverkocht. De Bruijn laat echter niet nog eens zo'n grote oplage drukken en een privilege vraagt hij voor zijn tweede boek evenmin aan. *Reizen over Moskovie* verschijnt in een oplage van duizend exemplaren.⁵ Bij intekening voor een exemplaar betaalt de koper een deel, zodat De Bruijn papier, koperplaten en arbeidsloon van drukkers en graveurs kan betalen. Bij ontvangst van het boek wordt de rest van het bedrag voldaan. De al eerder genoemde bekendmaking uit de tweede helft van het jaar 1709 spreekt van publicatie in de zomer van 1710.⁶ Er moeten onvoorziene problemen zijn gerezen, want De Bruijns reisbeschrijving verschijnt pas in 1711.

In september van dat jaar bespreekt Jean le Clerc, een vriend van De Bruijn, diens *Reizen over Moskovie* uitgebreid in zijn tijdschrift *Republyk der geleerden*. In dit geleerdentijdschrift verschenen veel samenvattingen van reisbeschrijvingen maar ook besprekingen van godsdienstige, filosofische en andere boeken waarin geleerden geïnteresseerd waren. De Bruijn heeft blijkbaar geen nadere introductie bij de lezers nodig, want bij de liefhebbers van 'wonderwaardige zeldzaamheden' is hij volgens Le Clerc al genoegzaam bekend.⁷ Helaas stellen de verkoopcijfers van *Reizen over Moskovie* aanvankelijk teleur. Het is de vraag waarom de verkoop van *Reizen over Moskovie* tegenviel. Een aantal omstandigheden kan hierop van invloed geweest zijn.

Teleurstellende verkoop

Hangt de tegenvallende verkoop samen met een beschuldiging van Abraham Bogaert? Deze schrijver en reiziger, van beroep (scheeps)arts, apotheker en jurist, betichtte De Bruijn ervan dat hij zijn twee reisbeschrijvingen door anderen had laten schrijven:

Veel minder had my kunnen behagen de taale en schryfwyze te volgen, gebruiklyk by de reizigers, aan welke doorgaans verweten werd, dat ze beter oogden om te beschouwen dan pennen om te beschryven hebben: en is dit oordeel niet buiten den haak, tenwaar zy zich bedient hadden van besnedener schachten, als onder meer andere Cornelis de Bruin twemaal gedaan heeft, leenende tot optooying zyner eerste reisebeschryvinge de penne van Gerrit van Broekhuizen, tot zyne jongste die van den arts David van Hoogstraten.⁸

Bogaert schreef dit in de voorrede van zijn *Historische reizen door d'oostersche deelen van Asia*, dat in 1711 verscheen. Dit werk bevat enkele prenten, maar het ontwerp daarvan en de uitvoering van het boek zijn van veel minder kaliber dan *Reizen over Moskovie* van De Bruijn. Van Hoogstraten was een arts en classicus die zowel in het Nederlands als in

het Latijn veel had gepubliceerd. Gerrit van Broekhuizen was broodschrijver en vertaalde veel reisteksten.

Het is niet erg waarschijnlijk dat De Bruijn de hulp van geoefende schrijvers als Van Hoogstraten en Van Broekhuizen inriep. Gerenommeerde geleerden die De Bruijn en zijn werk al langer kenden, hebben De Bruijns capaciteiten nooit in twijfel getrokken. Nicolaas Witsen en de schrijvers van geleerdentijdschriften Jean le Clerc en Pieter Rabus hebben nergens een dergelijke beschuldiging geuit. Maar bovenal gaf De Bruijn zelf geen aanwijzing in die richting. Juist omdat hij in de voorwoorden van zijn reisbeschrijvingen het gebruiken van het werk van voorgangers en het opnemen van een enkele passage door een terzake kundige uitgebreid verantwoordt, is het onwaarschijnlijk dat hij een geheim zou hebben gemaakt van een ‘ghostwriter’.

De tegenvallende verkoop van De Bruijns reisbeschrijving kan ook te maken hebben gehad met de geringe aandacht die tijdschriften eraan besteedden. De publicatie van *Klein Asia* was gevolgd door een ware lawine van lovende besprekingen. Aan het verschijnen van *Reizen over Moskovie* werd daarentegen opvallend weinig aandacht geschonken door de geleerdentijdschriften. Misschien had De Bruijn voor zijn tweede publicatie meer reclame moeten maken bij het publiek en bij de uitgevers van diverse gezaghebbende periodieken. Het zou ook kunnen dat de aanvankelijk slechte verkoop beïnvloed werd door een discussie over de betrouwbaarheid van bepaalde afbeeldingen. Het betrof hier de tekeningen die De Bruijn had gemaakt van een groep tot ruïnes vervallen gebouwen in het Perzische Persepolis. Twee geleerden, de Duitser Engelbert Kaempfer en de Fransman Jean Chardin, hadden deze iets eerder dan De Bruijn bezocht en beschreven.⁹ Hun beschrijvingen en prenten verschilden op erg veel punten van die van De Bruijn. Aangezien De Bruijn nu eenmaal geen geleerde was, werd zijn afwijkende interpretatie van de ruïnes niet serieus genomen, alhoewel hij als kunstenaar zeer gewaardeerd werd. Hij moest zijn uiterste best doen om zijn gelijk te krijgen. Dat lukte hem uiteindelijk, door de publicatie van zijn argumenten en enkele prenten in *Aanmerkingen over de printverbeeldingen van de overblyfzelen van het oude Persepolis* in 1714.

Populariteit en vergetelheid

In hetzelfde jaar waarin De Bruijn zijn boek over Persepolis uitgeeft, veilt hij zijn 760 niet verkochte exemplaren op ‘groot en klein pampier’¹⁰ van *Reizen over Moskovie*. Ook de koperplaten van de prenten gaan onder de hamer¹¹. De reden voor De Bruijn om de hele partij reisbeschrijvingen op deze manier te verkopen kan geldnood zijn geweest, maar ook zijn verslechterde gezondheid. Het is opvallend dat na de veiling het restant van de oplage¹² uitverkocht raakt. Waarschijnlijk heeft de koper de partij voordelig kunnen aanschaffen en kon de prijs na het opnieuw op de markt brengen navenant laag zijn.

Na 1718 neemt de belangstelling voor *Reizen over Moskovie* toe. Tragisch genoeg is De Bruijn tegen die tijd niet meer degene die profiteert van de stijgende verkoop. Voor de geleerden vormen de ‘fotografisch’ nauwkeurige illustraties in combinatie met de tekst interessant onderzoeksmateriaal. Als in 1725 in Parijs¹³ het verzamelde werk van De Bruijn wordt uitgegeven in kwarto, een aanzienlijk kleiner formaat dan folio, benadrukt de uitgever het feit dat De Bruijns schitterende prenten en belangwekkende teksten nu voor een groot publiek beschikbaar zijn gekomen. Zijn drie in folioformaat uitgegeven boeken zijn inmiddels zeer zeldzaam en duur geworden.¹⁴ Een keuze uit De Bruijns prenten is voor de Franse heruitgave verkleind nagegraveerd en een editeur voorzag zijn tekst van commentaar.¹⁵

De snel gegroeide belangstelling voor De Bruijns boeken verdwijnt ook weer vrij plotseling tegen de tweede helft van de achttiende eeuw. Wel worden zijn reisbeschrijvingen genoemd in Duitse, Franse en Nederlandse encyclopedieën. Ook in algemene uitgaven over geografie en (kunst)geschiedenis, en in specialistische studies over bijvoorbeeld egyptologie en plant- en dierkunde wordt naar De Bruijns boeken verwezen. De precisie van zijn tekeningen levert zelfs een belangrijke bijdrage aan de ontcijfering van het spijkerschrift. Met behulp van de prenten die hij daarvan in 1704 en 1705 in Persepolis maakte, vindt in 1802 de gedeeltelijke ontcijfering van de tot dan toe onbegrijpelijke tekens plaats.¹⁶ Voor een integrale herdruk van De Bruijns boeken is echter geen markt meer. In 1759 komt in Engeland nog een heruitgave tot stand van *Reizen over Moskovie*. Ruim een eeuw later worden er fragmenten uit *Reizen over Moskovie* vertaald in het Russisch.¹⁷

Ook aan het eind van de negentiende eeuw had De Bruijn nog bewonderaars. Zo schreef Eduard Douwes Dekker, beter bekend onder het pseudoniem Multatuli, in 1886 zeer enthousiast over *Reizen over Moskovie*, dat een vriend hem had toegestuurd:

Waarde Zurcher! Grooten dank voor Kees de Bruin, want hy is 't, hy, de beroemde, dien ge my zendt, en niet 'n ter nauwernood bekende reiziger, zooals ge schynt gemeend te hebben. Ik ben er zeer bly mee. [...] Wat ge my nu zendt is z'n tweede reis. [...]

Zoo even noemde ik hem ‘beroemd.’ Dit is wat te veel gezegd. Zeer bekend is hy, althans by 't deel van publiek dat zich met zulke dingen bemoeit, maar om ‘beroemd’ te zyn - zooals hy verdient! - zou.... dat publiekdeel wat grooter moeten zyn. [...] Jammer dat 's mans portret dat volgens den inhoudwyzer by 't boek behoord heeft, er door 'n Vandaal is uitgescheurd. Ik heb reden om als vry zeker aantenemen dat het my gezonden Exemplaar behoord heeft aan den Hertog van Brunswyk. Aan dien potentaat nl. droeg De Bruin dit werk op, en 't boek is verguld op snee. 't Is niet te denken dat 'n ander Ex. zoo fraai zou ausgestattet zyn. Ook is er 'n fragment van inschrift in dat dien weg schynt uittewyzen. [...] En hoe schoon is de druk! Nog eens ik ben u zeer dankbaar voor dit geschenk. Moeielyk had de wak-

kere bekwame De Bruin ergens kunnen aanlanden waar hy hartelyker gerecepieerd werd [...].¹⁸

In de tweede helft van de twintigste eeuw ontstaat in wat ruimere kring erkenning voor De Bruijns werk als interessante bron van vergeten kennis.

Smaken verschillen

Vanuit kunsthistorische hoek is de schilder en tekenaar De Bruijn in de loop der tijden wisselend beoordeeld. Na bezichtiging van een groot aantal tekeningen van Palestina, Constantinopel en Caïro schreef Constantijn Huygens junior in zijn dagboek van 1695 dat hij ze wat eenvoudig uitgevoerd vond.¹⁹ Pieter Rabus, de schrijver van het geleerdentijdschrift *De boekzaal van Europe* noteerde een anekdote over ‘zeker verstandig Heer’ die de tekeningen van De Bruijn had gezien voor ze op een koperplaat nagegraveerd waren. De man had ingetekend op *Reizen over Moskovie* en hij verklaarde dat hij met alle liefde de helft van de prijs van het boek zou hebben betaald voor alleen maar het mogen bekijken van de tekeningen, zelfs als het nooit tot een uitgave van dat boek mocht komen.²⁰ Deze tegengestelde meningen betreffen merendeels dezelfde tekeningen.

Van De Bruijns originele tekeningen is bijna niets bewaard gebleven. Het is daarom ook moeilijk om een afgewogen oordeel te geven over zijn tekenkunst. Voor zover bekend is er in Nederland maar één originele tekening van Cornelis de Bruijn aanwezig. Deze werd in december 1992 aangekocht door het Amsterdams Historisch Museum en stelt een ‘Balische Slavin’ voor, waarnaar een gravure gemaakt werd die in *Reizen over Moskovie* afgebeeld is.²¹ De tekening is in pen met bruine inkt en penseel met grijze inkt uitgevoerd. De contourlijnen van de tekening zijn met een griffel overgetrokken, wat betekent dat deze tekening gebruikt werd om de afbeelding op een koperplaat over te brengen. Dit wordt ook bevestigd door het feit dat de tekening en de prent elkaars spiegelbeeld zijn. Het is een mooie afbeelding, maar het gezicht van de slavin doet niet aan een Balinese denken. Het juist weergeven van de karakteristieke gelaatstrekken van verre volkeren viel De Bruijn blijkbaar zwaar. Ook de hoofden van zijn Russische figuren zien er bijna allemaal tamelijk West-Europees uit.

De Bruijn maakte ook olieverfschilderijen, die door menig kunstliefhebber en geleerde werden aangeschaft. Willem III (1650-1702) bezat drie werken van De Bruijns hand.²² Ook Nicolaas Witsen had diverse schilderijen in zijn bezit. Verschillende hoogwaardigheidsbekleders in het buitenland stelden De Bruijns portretten op prijs. Toen De Bruijn in 1706 in Batavia verbleef schilderde hij gouverneur-generaal Joan van Hoorn en oud-gouverneur-generaal Willem van Outshoorn. Het portret van Van Hoorn²³ en de prenten in de twee reisbeschrijvingen werden in 1934 aan een nauwkeurige analyse onderworpen door de kunsthistorica Jeanne de Loos-Haaxman,

‘Balische slavin’

die tot de conclusie kwam dat De Bruijn zeker een goed geschoold kunstenaar was, maar niet altijd origineel. Zijn graveurs waren bovendien niet altijd even vakbekwaam, ‘doch wie teekeningen ontwerpt als het werk, waarop vele der verluchtingen van het tweede boek teruggaan en bovendien een portret als dat van Joan van Hoorn nalaat, dien kan men bezwaarlijk slechts een diletant noemen.’²⁴ De Bruijn zou niet hebben uitgeblonken in olieverf. Dit werd geconcludeerd uit het feit dat er maar een enkel werk van hem was overgeleverd.²⁵

De Bruijn zelf achtte zijn afbeeldingen de voornaamste graadmeter van de waarde en kwaliteit van zijn werken. De tekst vormde de omlijsting van de prenten. Over de prentkunst die we in de twee reisbeschrijvingen vinden, lopen de meningen uiteen. In De Bruijns tijd hadden de afbeeldingen niet alleen een esthetische functie, ze werden vooral ook vanwege hun nieuwswaarde zeer hoog geschat. Toen in de achttiende eeuw de actualiteit van zowel de tekst als de prenten minder werd, daalde de waardering evenredig. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw vindt men De Bruijns naam vaak in diverse woordenboeken, encyclopedieën en andere naslagwerken, maar de besprekingen van de prenten zijn vaak zeer summier. Slechts een enkele afbeelding werd van belang geacht. In de negentiende eeuw waardeerden vakspecialisten bepaalde prenten juist weer wel, vanwege hun waarde als documentatie van vervlogen tijden. Het grote publiek was hem totaal vergeten. Tegen het einde van de negentiende eeuw was Multatuli's enthousiaste oordeel over *Reizen over Moskovie* exemplarisch voor een traag maar gestaag beginnende herwaardering, gebaseerd op de schoonheid van de prenten en De Bruijns bijzondere belevenissen en ongeunstelde stijl van zijn reisavonturen. In het begin van de twintigste eeuw herkende Pieter van Eeghen, de kenner van het werk van de graveurs Jan en Casper Luiken, Jan Luiken als de graveur van veel prenten in *Klein Asia*.²⁶ Het aantal liefhebbers van De Bruijns reisbeschrijvingen nam door de groeiende bekendheid toe.

Tegenwoordig brengt een boek van Cornelis de Bruijn, afhankelijk van de uitvoering en de staat waarin het zich bevindt, enkele duizenden guldens op.

Een roemloze dood

Rond 1714 verslechterde De Bruijns gezondheid en volgens een jongere collega-schilder was hij ‘in 't lest van zyn leven zo wonderzinnig en eigenwys, dat zyn gezelschap voor luiden van verstant onaengenaem wiert’.²⁷ Mogelijk was hij aan het dementeren. Jacob Campo Weyerman, schilder en satirisch schrijver, berichtte in zijn boek *Konstschilders* dat De Bruijn noodgedwongen in Vianen woonde:

hij [heeft] genoegzaam de gantsche Weereld doorwandelt; doch tot zyn ongeluk de ziel van het Britsch spreekwoord bewaarheid, namelyk, ‘dat een altoos rollende Steen nooit eenig Mos overgaart.’²⁸ Den rollende klood van 's Reizi-

gers leven kwam op 't laatst te stuiten, en vervolgens stokstil te leggen tot Vianen, die beruchte Vryplaats, en veilige wyk²⁹ veeler ongelukkigen.³⁰

In deze plaats waren onder meer mensen met schulden veilig voor hun schuldeisers. In welke jaren De Bruijn hier zou hebben gewoond, vertelde Weyerman niet. Zelf had hij in Vianen gewoond vanwege verschillende problemen met justitie. Had De Bruijn grote schulden? De nietigverklaring in 1715 van zijn testament uit 1701 met een verdeling van zijn bezit onder zijn zusters en hun kinderen zou ook een aanwijzing kunnen zijn in die richting.³¹

De Bruijn werd dankzij zijn drie uitgaven zeer bekend, maar vreemd genoeg is er over het precieze tijdstip van zijn dood nergens iets te vinden. In het algemeen wordt aangenomen dat hij in 1727 overleden is in het buitenhuis Zijdebalen. Dit was de woning van David van Mollem, een kunstliefhebber en rijke vriend van De Bruijn.³² De hierboven genoemde Weyerman schreef over De Bruijns leven en benarde einde:

Den vermaarden Kornelis de Bruyn vertrok zich aldaar in een klein Huisje, het voorspook van een aanstaande noch een meer bepaalde Doodkist, alwaar hy eenige tyd den taaien Pekdraat zyns levens heeft uitgerekt, met minder verquikking als wel hooge Jaaren komen te vereisschen. Zeker Heer, noch levende, en woonachtig tot Utrecht, genoopt door een Kristelyk medely, verzorgde dien vermoeyden en geheelyk afgesloofden Reiziger van alle levensnoodwendigheden.³³

Eindnoten:

- 1 Nicolaas Witsen in een brief aan een vriend, gedateerd 15 juni 1714. Gebhard 1881-1882, 2, 392.
- 2 'Er zeigte uns erstlich allerhand Conchylien, Thiere in Weingeist und andere Sachen, so er von seinen Reisen mitgebracht, welche er verhandelt. Es war aber nichts besonders mehr vorhanden, und schiene das beste schon hinweg zu seyn; wie es uns dann vorkam, als wenn er solche Sachen aus Dürftigkeit verkauffte.' Von Uffenbach 1754, 3, 674-677.
- 3 Kampman 1951-1952, 158.
- 4 Ook voor dit boek kon men intekenen tegen een voordeelprijs. Op deze manier zag De Bruijn zich verzekerd van een afname van 1330 exemplaren door 625 intekenaars (De Wilt 1955-1957, 199-205). Bovendien was van dit boek minstens één exemplaar ingekleurd geleverd (Uffenbach 1753-1754, 3, 675).
- 5 Dit vermeldt de bekendmaking of boekprospectus; misschien zijn er in werkelijkheid wel meer of minder gedrukt.
- 6 Hotz 1911, 11-12.
- 7 *Republyk der geleerden, of kort begryp van Europa's letternieuws tot hervorminge der weetenschappen, voor den konst en letterminnaars dezer dagen opgemaakt en verbeetert.* Amsterdam, Rudolf en Gerard Wetstein, 1711, 234-289 en 408-471.
- 8 Bogaert 1711, **3r,v.
- 9 In 1711 was de tweede druk verschenen van Jean Chardins *Voyages* [...]. In het derde deel daarvan werd Persepolis besproken en afgebeeld. Engelbert Kaempfers boek *Amoenitatum* [...] verscheen in 1712 in een herdruk.

- 10 Acte bij notaris George Wetstein, 19 mei 1714 in Amsterdam (Kleerkooper 1914-1916, 2, 927-928).
- 11 Alsmede 468 exemplaren van de Franse vertaling van zijn eerste reisbeschrijving: *Voyage au Levant*, Henri de Kroonevelt, Delft 1700.
- 12 *Reizen over Moskovie* wordt dan voorzien van een nieuwe titelpagina met het jaartal 1714 en de namen van de boekverkopers Rudolph en Gerard Wetstein, Joannes Oosterwyk en Hendrik van de Gaete (een dergelijke 'nieuwe' uitgave noemt men titelherdruk).
- 13 In 1718 volgt een herdruk in het Frans van De Bruijns beide reizen. Op de veiling waren 468 exemplaren van *Voyage au Levant* (1700) aangeboden. Voorzien van een nieuwe titelpagina werden ze in 1714 weer op de markt gebracht, ditmaal ook bij een Parijse boekhandelaar. In 1722 was deze uitgave zeldzaam en duur geworden, zodat een compagnie van Franse boekverkopers wel goede handel in de nieuwe uitgave zag (*Journal des Sçavans pour le Mois de Juillet/Aout* 1722, 72, 213-217).
- 14 En dat terwijl er al enkele heruitgaven (ten dele titelherdruk) in het Frans en Engels waren verschenen.
- 15 *Voyage au Levant* (vol. 1-2), *Voyages par la Moscovie* (vol. 3-5). ed. rev. Abbé Antoine Banier. Paris/Rouen, 1725. Deze uitgave is van veel mindere kwaliteit. De (Franse) tekst is door de editeur voorzien van verwijzingen naar klassieke en moderne schrijvers, aan plaatsnamen zijn coördinaten en andere wetenswaardigheden toegevoegd. Het karakter van De Bruijns prenten is goeddeels verloren gegaan. De aankondiging van de uitgave in Parijs/Rouen is te vinden in het *Journal des Sçavans pour le Mois de Juillet/Aout* 1722, deel 72, Amsterdam, Chez les Jansons à Waesberge, 1723 (p. 213-217).
- 16 F. Grotefend kwam heel ver met de ontcijfering en in 1847 ontsluisde H. Rawlinson het raadsel van het spijkerschrift definitief (Drijvers 1989, 62-80).
- 17 K. de Bruin *Putesjstvie tsjerez Moskovioje Kornelija de Broejna*, Moskou 1873. Tevens is er waarschijnlijk in 1954 een gedeeltelijke heruitgave, misschien een herdruk van de uitgave van 1873, verschenen. Dit vertelde mij Oleg Neverov, conservator van de Hermitage in St. Petersburg.
- 18 Citaat uit Douwes Dekker-Hamminck Schepel 1912, 246-247. Douwes Dekker schreef deze brief aan dr. Johannes Zürcher (kunstschilder, taalkenner en geleerde 1851-1905), op 5 januari 1886. Zürcher zond hem *Reizen over Moskovie* 1711 (Pée 1944, 282-285).
- 19 Het betreft hier tekeningen die in prentvorm in *Klein Asia* terug te vinden zijn (De Loos-Haaxman 1935,219).
- 20 Rabus 1699, 391.
- 21 De prent is genummerd als afbeelding 103, en is te vinden na p. 368. De afmetingen van de tekening zijn 282 × 184 mm.
- 22 De Hond 1992, 72.
- 23 Het bewuste schilderij maakte deel uit van een collectie portretten van alle landvoogden van Nederlands-Indië. Het Rijksmuseum in Amsterdam bezit kopieën van deze schilderijen, de originele zijn verloren gegaan.
- 24 De Loos-Haaxman 1935, 235-236. 'dilletant' is een term van de kunsthistoricus A. Hotz, in diens artikel in *Oud Holland*, 1911.
- 25 De Loos-Haaxman, 1935, 236. Zij citeerde Hotz' mening.
- 26 Luiken (1649-1712) is een tot op heden bekend en zeer gewaardeerd etsen en graveur. Van Eeghen 1905, 1, XLV, passim.
- 27 Van Gool 1750-1751, 1, 116.
- 28 A rolling stone gathers no moss, vrij vertaald: een persoon die zich nergens vestigt, slaagt nooit in zijn leven.
- 29 Mensen met schulden, of die niet al te ernstige misstappen hadden begaan, en trouwlustigen die van hun ouders geen toestemming voor een huwelijk kregen, konden zich onder meer in Vianen vestigen, na toestemming en betaling overigens, waarna ze voor justitie ongrijpbaar werden.
- 30 Weyerman 1729-1769, 4, 64. Deel 4 is in 1769 postuum verschenen. Weyerman overleed in 1747. Bij het Algemeen Rijksarchief in Den Haag heb ik in de Archieven van de Staten van Holland, Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Friesland 1621-1795 tevergeefs gezocht naar de toestemming die De Bruijn had moeten krijgen om zich in Vianen te vestigen.
- 31 Een van de bepalingen was dat De Bruijns niet-verkochte reisbeschrijvingen aan een zuster zouden toevallen bij zijn dood. Deze bepaling moest vervallen na een veiling van deze

reisbeschrijvingen in 1714, maar blijkbaar vielen er voor nabestaanden ook geen geld of goederen meer te verdelen, en was het testament in zijn geheel overbodig geworden.

- 32 De 18de-eeuwse schilder en schildersbiograaf Johan van Gool schreef dat Cornelis de Bruijn bij de rijke zijdefabrikant Van Mollem in diens buitenverblijf Zijdebalen zijn levensavond sleet. Van Gool 1750-1751, 1, 116. David van Mollem en De Bruijn kenden elkaar in 1701 al. Van Mollem woonde toen in Amsterdam. Hij was getuige bij het opmaken van De Bruijns testament voordat deze weer ging reizen.
- 33 Weyerman 1729-1769, 4, 64. Met 'Zeker Heer' in dit citaat wordt wellicht David van Mollem bedoeld. Deze stierf in 1746. Muller 1912, 10.

Verantwoording

De tekstfragmenten uit deze editie zijn afkomstig uit: *Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie, door Persie en Indie: Verrykt met driehondert konstplaten, Vertoonende de beroemste lantschappen en steden, ook de byzondere dragten, beesten, gewassen en planten, die daer gevonden worden: Voor al derzelve oudheden, en wel voornamentlyk heel uitvoerig, die van het heerlyke en van oudts de geheele werrelt door befaemde Hof van Persepolis, by de Persianen Tchilminar genaemt. Alles door den Auteur zelf met groote naeukeurigheid na 't leven afgetekent, en noit voor dezen in 't ligt gebragt.* In 1711 in Amsterdam uitgegeven door Cornelis de Bruijn en door Willem en David Goeree gedrukt. Het gebruikte exemplaar is afkomstig uit de collectie van het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam (catalogusnummer A VII-4 50, K 56 C).

De volgende pagina's zijn geheel of gedeeltelijk (met een * gekenmerkt) overgenomen: 1, 2*, 4*, 5, 6, 7*, 8, 9*, 10*, 11, 12*, 18*, 19*, 21*, 22, 23*, 24*, 25*, 26*, 27*, 28*, 29*, 30, 31, 32, 33, 34, 38*, 39, 40*, 41*, 42*, 43*, 44*, 45*, 46, 47*, 48*, 49*, 50, 51*, 56*, 57*, 58, 59, 60*, 61*, 62, 63*, 66*, 67, 68*, 70*, 90, 91, 92*, 451*, 452, 453*, 454*, 455*, 456*, 471*, 472.

Een witregel in de tekst van deze editie onderscheidt de verschillende pagina's uit de originele tekst; [...] in de tekst geeft aan dat er delen van een originele pagina zijn opgenomen. De tekstfragmenten zijn diplomatisch weergegeven. Waar nodig wordt een fragment kort ingeleid in een ander lettertype. De kolomindeling, marginalia en hoofdstuktitels met een korte inhoudsopgave zijn niet gehandhaafd. Zetfouten zijn verbeterd, met dien verstande dat De Bruijns inconsequente translitteratie van het Russisch is behouden. De verbeterde zetfouten staan in de oorspronkelijke tekst op p. 26: Eeder in Feder; p. 39 worr in wort; p. 42 al-alleen in alleen; p. 49 Mighalo Sakoliets, Serkaskie in Mighalo Sakoliets Serkaskie; p. 51 howel in hoewel; p. 58 Gogarin in Gagarin. Bij de opschriften van twee prenten heeft de graveur zich vergist. Bij de prent van de Serkassische Vrouw is de u in 'vrouw' vergeten, en bij de Tartarische Tenten, prent 36, staat 'Tartaische'.

De Russische geografische namen zijn zoveel mogelijk getraceerd en van hun huidige naam of spelling voorzien (uitgezonderd Archangel, Witte Zee, Amoer, de Don, Oostzee waar de spelling hetzelfde bleef) naar Bezemer (1994). Jozien Driessen leverde de Nederlandse vertaling en transcriptie van de meeste Russische woorden en namen. De woordverklaringen zijn merendeels gebaseerd op het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Hierbij is opvallend dat zowel *Klein Asia* (1698) als *Reizen over Moskovie* (1711) vaak als - enige - bron voor de verklaring van het lemma dienen.

Wat de spelling van Cornelis de Bruijns eigen naam betreft: hijzelf ondertekende zijn correspondentie met Cornelis de Bruijn, maar zoals men zelfs in de titel van *Reizen over Moskovie* kan zien werd zijn naam op diverse manieren gespeld.

Voor de lijst van personen is ondermeer gebruik gemaakt van: Scheltema (1842), Locker (1947) en Driessen (1989).

Alle gravures behorende bij de geselecteerde tekstfragmenten zijn opgenomen. Van het stadsgezicht op Moskou kon uit praktische overwegingen alleen het meest representatieve deel opgenomen worden.

Illustratieverantwoording

- p. 6, 8, 13 en tevens alle illustraties in de oorspronkelijke tekst afkomstig uit *Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie*, collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam (NSA).
Binnenkant omslag: *Bekentmaking* boek *Reizen over Moskovie*.
Collectie Cuper, Algemeen Rijksarchief te Den Haag.
- p. 11 handtekening Cornelis de Bruijn afkomstig uit: Hotz (1911).
- p. 24 kaart getekend door Andrea Kieskamp
- p. 106 afkomstig uit de collectie van het Amsterdams Historisch Museum

Bronvermelding woord- en zakencommentaar

- p. 41 slawaeien: Massie 1992, 244
- p. 48 Ismeilhoff: Basmanov 1991, 11
- p. 48 Probrosensko, Preobrazjenskoje: informatie in onder meer Basmanov 1985, 10.
- p. 54 Kolomnensko: Basmanov 1985, 9
- p. 57 de kerk Saboor, de Basiliuskathedraal. Informatie over de kathedraal in Basmanov 1985, 15.
- p. 60 kanselaryen: informatie in Th.J.G. Locher en P. de Buck *Nicolaas Witsen. Moscovische Reyse 1664-1665. Journaal en Aentekeningen*. 's-Gravenhage 1966-1968, 3 dln. dl 1, p. xxix. (Werken uitgegeven door de Linschoten Vereeniging LXIV, LXVII, LXVIII).
- p. 75 Oranjeburgh: informatie in Van der Meulen 1913, 126.
- 2 Samojuden: *Great Soviet Encyclopedia. A translation of the third edition*. Volume 22. London 1979.
- 3 vragende in't Hollandsch: R. van der Meulen 1913, 117-138.
- 4 Gotfried Kneller: Massie 1992, 192; Thieme 1992, 20, 224-225.
- 5 overwinning op de Zweden: *Reizen over Moskovie* 1711, 23 en Massie 1992, 321.
- 7 Atlas: informatie en afbeelding in *Schatten* 1995, 96.
- 9 een gouden gedenkpenning: *Schatten*, 199-201; Massie 1992, 322.
- 11 bontgenoten: Volmuller 1981, 243.
- 12 breeder spreken zullen: *Reizen over Moskovie* 1711 p. 54 kolom 2 en p. 55.

- 13 een nieuwe verwinning: Massie 1992, passim.
- 14 onder zyn gewelt gebragt had: Ivan Wessielewitsj. Stölting 1990, 143-156.
- 15 Ridderschap van St. Andries: informatie in *Schatten* 1995, 199-201.
- 17 Moesin Poesjkin: Massie 1992, passim.
- 18 Serkassischen: *Great Soviet Encyclopedia* 1982, vol. 29.
- 19 *vrygeleibrief*: Uhlenbeck 1891, 82.
- 20 Tartaren: Rene Does & Harm Ramkema 1993, p.160-161 en Stölting 1990, p.143-156.
- 21 Astrakanse rebellen: Massie 1992, passim; Bezemer 1994, 103; De Bruin 1711, 438.

Bibliografie van Cornelis de Bruijn

Reizen van Cornelis de Bruyn, door de vermaardste deelen van Klein Asia, de Eylanden Scio, Rhodus, Cyprus, Metelino, Stanchio, &c. Mitsgaders de voornaamste steden van AËgypten, Syrien, en Palestina, Verrijkt met meer als 200 kopere konstplaten, vertoonende de beroemdste landschappen, steden, &c. Alles door den Autheur selfs na het leven afgetekend.

Tot Delft, Gedrukt by Henrik van Krooneveld. 1698.

Met Privilegie. (folio; groot papier) (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Voyage au Levant, c'est-a-dire dans les principaux endroits de l'Asie Mineure dans les Isles de Chio, de Rhodes, de Chypre &c. de meme que dans les plus considerables villes d'Egypte, de Syrie, & de la Terre Sainte; enrichi de plus de deux eens tailles-douces, ou sont representees les plus celebres villes, pais, bourgs, & autres choses dignes de remarque, le tout dessine d'apres nature.

Corneille le Brun. Traduit du Flamand. By Henri de Kroonevelt. A Delft 1700. (folio).

Voyage to the Levant, translated out of French into English by W.J.. Map and plates. C. Le Brun. London 1702.

Voyage au Levant et dans les principales parties de l'Asie Mineure [...]. Corneille le Brun. Guillaume Cavelier. Paris 1704. (folio).

Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie, door Persie en Indie: verrijkt met driehondert konstplaten, vertoonende de beroemste lantschappen en steden, ook de byzondere dragten, beesten, gewassen en planten, die daer gevonden worden: Voor al derzelver oudheden, en wel voornamentlyk heel uitvoerig, die van het heerlyke en van oudts de geheele werrelt door befaemde Hof van Persepolis, by de Persianen Tchilminar genaemt. Alles door den Auteur zelf met groote naeukeurigheid na 't leven afgetekent, en noit voor dezen in 't ligt gebragt. t'Amsterdam, Gedrukt voor den Auteur, Door Willem en David Goeree. 1711. (folio) (Amsterdams Historisch Museum, Scheepvaart Museum Amsterdam).

Cornelis de Bruins Reizen over Moskovie, door Persie en Indie: verrijkt met driehondert kunstplaten, vertoonende de beroemste lantschappen en steden, ook de byzondere dragten, beesten, gewassen en planten, die daar gevonden worden: Voor al derzelver oudheden, en wel voornamentlyk heel uitvoerig, die van het heerlyke en van oudts de geheele werrelt door befaemde Hof van Persepolis, by den Persianen Tchilminar genaemt. Alles door den Auteur zelf met groote naeukeurigheid na 't leven afgetekent, en nooit voor dezen in 't ligt gebragt. t'Amsterdam, by Rudolph en Gerard Wetstein, Joannes Oosterwyk, Hendrik van de Gaete. Boekverkopers 1714. (folio) (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Aanmerkingen over de printverbeeldingen van de overblyfzelen van het oude Persepolis, onlangs uitgegeven door de Heeren Chardin en Kempfer, waer in derzelver mistekeningen en gebreken klaer worden aangewezen, door Cornelis de Bruin. Mitsgaders het oordeel over dezelve, vervat in een brief van een Liefhebber der Oudheid. Gedrukt voor den Autheur, en zyn te bekomen te Amsterdam, by R. en G. Wetstein, J. Oosterwyk en H. van de Gaete 1714. (octavo) (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Voyage au Levant, c'est-à-dire, dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans Isles de Chio, Rhodes, & Chypre &c. De meme que dans les plus considerables villes d'Egypte, de Syrie, et de la Terre Sainte; Enrichi de plus de deux cens tailles-douces, ou sont reptesentees les plus celebres villes, pais, bourgs, & autres choses digne de remarque, le tout dessine d'apres nature: Par Corneille le Brun. <Amsterdam>: <Chez Wetstein> Se vend à Paris, chez Guillaume Cavelier, Ruë St. Jacques a la Fleur de Lys d'Or. 1714. (folio) (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Voyages de Corneille le Brun par la Moscovie, en Perse, et aux Indes Orientales. Ouvrage enrichi de plus de 320 tailles douces, des plus curieuses, representant les plus belles vûes de ces païs; leurs principales villes; les differens habillemens des peuples, qui habitent ces regions éloignées; les animaux, les oiseaux, les poissons & les plantes extraordinaires, qui s'y trouvent. Avec les antiquitez de ces païs, & particulièrement celles du fameux Palais de Persepolis. Que les Perses appellent Chelminar. Le tout dessiné d'après nature sur les lieux. On y a ajoûté la route qu'a suivie Mr. Isbrants, Ambassadeur de Moscovie, en traversant la Russie & la Tartarie, pour se rendre à la Chine. Et quelques remarques contre Mrs. Chardin & Kempfer. Avec une lettre écrite à l'Auteur, sur ce sujet. 2 tom. A Amsterdam, chez les Freres Wetstein. 1718. (folio) (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Voyage to the Levant and Travels into Moscovy, Persia, and the East Indies. Numerous plates. Cornelius le Brun. 3 Vols. London 1720.

An Abstract of M.C. Le Brun's Travels through Russia and Persia to the East Indies; containing the observations he made in Russia. C. Le Brun. London 1722.

Voyage au Levant, c'est-à-dire, dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les Isles de Chio, Rhodes, Chypre, &c. Enrichi de plus de 200 tailles-douces. Par Corneille Le Brun. Paris 1724. (folio) (Universiteitsbibliotheek Leiden).

Voyage au Levant, c'est-à-dire, dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les Isles de Chio, Rhodes, Chypre, &c. De meme que dans les plus considerables villes d'Egypte, Syrie, & Terre Sainte; Enrichi d'un grand nombre de figures en taille-douce. Ou sont representees les plus celebres villes, pais, bourgs, & autres choses dignes de remarque, le tout dessine d'apres nature: par Corneille le Bruyn. (Vol. 1-2)

Voyages par la Moscovie, en Perse et aux Indes orientales. (Vol. 3-5). (ed. rev.) Abbé Antoine Banier. 5 Vol. A Paris, chez Jean-Baptiste-Claude Bauche le fils, Quay des Augustines, a Saint Jean dans le Desert. Et a Rouen chez Charles Ferrand, rue S. Lo, atenant le Palais, & Robert Machuel, derriere le Choeur de S. Martin-sur-Renelle. 1725. Avec Approbation & Privilege du Roy. (kwarto; groot papier) (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Voyage au Levant, c'est-à-dire, dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les Isles de Chio, Rhodes, Chypre, &c. De meme que dans les plus considerables villes d'Egypte, Syrie, & Terre Sainte; Enrichi d'un grand nombre de figures en taille-douce. Ou sont representees les plus celebres villes, pais, bourgs, & autres choses dignes de remarque, le tout dessine d'apres nature: par Corneille le Bruyn. Voyages par la Moscovie, en Perse et aux Indes

orientales [...]. Corneille le Brun. La Haye, Pierre Gosse et Jean Neaulme 1732.
5 vol a. portr. crts et pls. (kwarto).

Travels into Muscovy, Persia, and part of the East-Indies. Containing, an accurate description of whatever is most remarkable in those countries. And embellished with above 320 copper plates, representing the finest prospects, and most considerable cities in those parts; the different habits of the people; the singular and extraordinary birds, fishes, and plants which are there to be found: As likewise the antiquities of those countries, and particularly the noble ruins of the famous Palace of Persepolis, called Chelminar by the Persians. The whole being delineated on the spot, from the respective objects. To which is added, an Account of the Journey of Mr. Isbrants, Ambassador from Muscovy, through Russia and Tartary, to China; together with Remarks on the Travels of Sir John Chardin, and Mr. Kempfer, and a letter written to the Author on that subject. Cornelius Le Bruyn. Two vols. Translated from the original French. Printed for A. Bettesworth and C. Hitch, S. Birt, C. Davis, J. Clarke, S. Harding, D. Browne, A. Millar, J. Shuckburgh, and T. Osborne. London 1737. (folio) (Universiteitsbibliotheek Leiden).

A new and more correct Translation than has been hitherto published of Mr. Cornelius Le Brun's Travels into Muscovy, Persia, and divers parts of the East-Indies. Cornelius Le Brun. Translated by M. Powis. J. Warcus, London 1759. (folio)

Bronnen en literatuur

Niet-gepubliceerde bronnen

Gemeentearchief Amsterdam. Notariële Archieven 6455 folio 493-496
 Koninklijke Bibliotheek Den Haag. Verzameling G. Cuper 72 G 19
 Leeuwen, Jan Storm van, *Inleiding op studie van de boekband. Voor de cursus voor aio's en oio's Het gedrukte boek als materieel object*. [Den Haag] 1994.

Bronnen van voor 1800

Acta eruditorum. Prostant apud Johan. Grossi Haeredes, Joh. Frid. Gleditschii B. Fil. & Thomam Fritschium. Typis Bernardi Christoph. Breitkopffii: Lipsiae 1719. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Bogaert, Abraham, *Historische reizen door d'oostersche deelen van Asia; Zynde eene historische beschryving dier Koninkryken en Landschappen, door hem bezocht en doorwandelt, benefens een nauwkeurig ontwerp van de Zeden, Drachten, Wetten en Godtsdienst der zelve Inwoonders, en wat verder wegens de Dieren, Planten, Vruchten, enz. in die Gewesten aanmerkenswaardig is: Mitsgaders Een omstandig verhaal van de Bantamsche inlandschen oorlog, het verdryven der Francoizen uit het Koninkryk Siam, en 't geen aan Kaap de goede Hoop in den jaare 1706 is voorgevallen, tot aan het opontbod des Gouverneurs Willem Adriaan van der Stel*. t'Amsterdam: Nicolaas ten Hoorn, 1711. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Gool, Johan van, *De nieuwe Schouburg der Nederlantsche kunstschilders en schilderessen: waer in de levens- en kunst-bedryven der tans levende en reets overleedene schilders, die van Houbraken, noch eenig ander Schryver, zyn aengeteekend, verhaelt worden*. 2 dln. Gedrukt voor den Autheur. 's Gravenhage, 1750-1751. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Haller, Alberto von. *Bibliotheca botanica. Qua scripta ad rem herbariam facientia a rerum initiis recensentur*. 2 libri. Tiguri 1771-1772. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Jöcher, Christian Gottlieb (herausg.), *Allgemeines Gelehrten-Lexicon, Darinne die Gelehrten aller Lände sowohl männals weiblichen Geschlechts, welche vom Anfange der Welt bis auf iessige Zeit gelebt, und sich der gelehrten Welt bekannt gemacht, Nach ihrer Geburt, Leben, merckwürdigen Geschichten, Absterben und Schriffthen aus den glaubwürdigsten Scribenten in alphabetischer Ordnung beschrieben werden*. 4 Theile. Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung. Leipzig 1750-1751. Johann Christoph Adelung *Fortsetzung und Ergänzungen zu Allgemeines Gelehrten-Lexicon [...]*. Leipzig 1784.

Journal des Sçavans. Augmenté de divers Articles, tirez des Memoires de Trevoux. Tome 58 (1715), 65 (1719), 72 (1722), 78 (1726). Chez les Janssons à Waesberge. Amsterdam (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

- Kok, Jacobus, *Vaderlandsch woordenboek*. 35 dln. 2e dr. Johannes Allart. Amsterdam 1785-1799. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Le Clerc, Jean, *Bibliothèque Ancienne et Moderne. Pour servir de suite aux Bibliothèques Universelle et Choisie*. 29 tom. Amsterdam: Chez les Frères Wetstein 1714-1730. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Murr, Christophe Théophile de, *Bibliothèque de peinture, de sculpture, et de gravure*. 2 tomes. Chez Jean Paul Krauss. Francfort et Leipzig 1770. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Paquot, Jean-Noël, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liege, et de quelques contrées voisines*. 18 tomes. Louvain: Imprimerie Académique, 1765-1770.
- Rabus, Pieter, *De Boekzaal van Europe*. Rotterdam: By Pieter vander Slaart, 1692-1700. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Rabus, Pieter, *Twee-Maandelyke Uittreksels*. Rotterdam: By Barent Bos, 1701. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Republyk der Geleerden, Of kort begryp van Europa's letternieuws tot hervorminge der weetenschappen, voor den konst en letterminnaars dezer dagen opgemaakt en verbeterd*. Amsterdam: By R. en G. Wetstein, 1711/1714. Met gewijzigde titel in 1714:
- Republyk der Geleerden, Of kort begryp van Europas letternieuws voor den konst en letterminnaaren dezer dagen opgemaakt door verscheide liefhebbers*. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Saxius, Christophorus, *Onomasticon literarium, sive nomenclator historico-criticus praestantissimorum omnis aetatis, populi, arti umque formulae scriptorum*. pars 1-8. Traiecti ad Rhenum: Apud Gisb. Tiem. à Paddenburg (et al.), 1775-1803. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Stuck, Gottlieb Heinrich, *Verzeichnis von aeltern und neuern Land- und Reisebeschreibungen. Ein Versuch eines Hauptstücks der geographischen Litteratur mit einem vollstaendigen Realregister, und einer Vorrede von M. Iohann Ernst Fabri*. Halle: Iohann Christian Hendels Verlage, 1784. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Terwesten, Pieter, *Catalogus of naamlyst van schilderyen, met derzelver prysen. Zedert den 22. Augusti 1752 tot den 21 November 1768. Zo in Holland, als Braband en andere Plaatzten in het openbaar verkogt. Dienende tot een vervolg of Derde deel op de twee deelen der uitgegeeve Cataloguen door wylen de Heer Gerard Hoet; Zynde hier agter gevoegt: Catalogus van een gedeelte van't Vorstelyk Kabinet schilderyen van Zyne Doorl. Hoogheid, den Heere Prince van Orange en Nassau, Erfstadhouder, Capitain-Generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden, &c. &c. &c.* By Johannes Gaillard: 's Gravenhage, 1770. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Uffenbach, Zacharias Courad von, *Merckwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engeland*. 3 Thl. Auf Kosten der Gaumischen Handlung. Frankfurt/Leipzig/Ulm 1753-1754. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

- Wagenaar, Jan, *Vaderlandsche historien met konstplaat en kaarten opgehelderd*. 2e dr. 21 dln. Wed. Isaak Tirion: Amsterdam, 1770. (1e dr. 1709-1773: *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af: Uit de geloofwaardigste schryvers en egte gedenkstukken samengesteld*). (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Weyerman, Jakob Campo, *De levens-beschryvingen der Nederlandsche konst-schilders en konst-schilderessen, met voorafgaande Aanmerkingen over het betamelyke en het wanvoeglyke van de Schilderkonst, benevens een Korte levensschets der konstschilders van de Schilder-Akademie in 's Hage*. 4 dln. Ab. Blussé en Zoon: Dordrecht, 1729-1769 (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- Wyn, H. van, e.a., *Byvoegsels en aanmerkingen voor het veertiende deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar*. Johannes Allart: Amsterdam, 1794. (Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Bronnen na 1800

- Aa, A.J. van der, voortgez. onder red. van K.J.R. van Harderwijk e.a. *Biographisch woordenboek der Nederlanden*. 7 dln. Amsterdam 1969 (reprod. van de uitg. Haarlem 1852-1878).
- Balbian Verster, J.F.L. de, 'Christoffel Brants (1664-1732) en het van Brants Rus-hofje'. Overdruk van het *Jaarboek Amstelodamum*, 26 (1929), pp. 106-159.
- Altena, Peter en Marijke Gijswijt-Hofstra. 'Weyerman in Vianen: zijn vrijgeleide in 1731'. In: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 6 (1984), 3, pp. 16-20.
- Basmanov, Alexander en Jozien J. Driessen. *PETR. In het spoor van Peter de Grote. De tsaar-leerling die Europa verkende*. De Bilt 1991.
- Balbian Verster, J.F.L. de, *Burgemeesters van Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw*, Zutphen 1932.
- Beckmann, Johann. *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen. Nachrichten von ihren Verfassern, von ihrem Inhalte, von ihren Ausgaben und Uebersetzungen. Nebst eingestreueten Anmerkungen über mancherley gelehrte Gegenstände*. 2 Tl. Göttingen 1807-1809.
- Bergvelt, Ellinoor e.a. (hoofddred.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735*. Zwolle 1992.
- Bergvelt, Ellinoor e.a. (hoofddred.), *De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst- en rariteitenverzamelingen, 1585-1735. Catalogus*. Zwolle 1992.
- Bezemer, J.W., *Van Rurik tot Gorbatsjov. Een geschiedenis van Rusland*. Amsterdam, 4e herz. verm. dr. 1994.
- Buzzi, Giancarlo, *Peter de Grote*. Vert. en bew. N. en T. Rammelt. Amsterdam 1973.

- Does, René en Harm Ramkema (red.), *De Unie in stukken. Het nationale ontwaken van volken en staten van het GOS*. Utrecht 1993.
- Driessen-Van het Reve, Jozien J., *Russen en Nederlanders: uit de geschiedenis van de betrekkingen tussen Nederland en Rusland 1600-1917*. Amsterdam/'s-Gravenhage 1989.
- Driessen, Jozien, *Tsaar Peter de Grote en zijn Amsterdamse vrienden*. Utrecht/Antwerpen 1996.
- Drijvers, Jan Willem, “‘Deez tekende en schreef niet anders dan hij zag’” Cornelis de Bruijn, Nicolaes Witsen en Gysbert Cupers. In: H. Sancisi-Weerdenburg (ed.). 'Persepolis en Pasargadae in wisselend perspectief. Iraanse oudheden beschreven en getekend door Europese reizigers.' Groningen/Leiden 1989. In: *Phoenix* 35, 1 (1989), pp. 62-80.
- Drossaers, S.W.A. e.a. (bew.), *Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes daarmede gelijk te stellen stukken 1567-1795*. 3 dln. 's-Gravenhage 1974-1976 (Rijks Geschiedkundige Publicatiën. Grote serie 147-149).
- Eeghen, I.H. van. *De Amsterdamse boekhandel 1680-1725*. 5 dln. Amsterdam 1960-1978 (Publicaties van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam, 1, 2, 4, 7, 12).
- Eeghen, I.H. van. *De gilden. Theorie en praktijk*. 2e dr. Bussum 1974 (De Haan paperbacks voor geschiedenis, kunst en cultuur).
- Eeghen, P. van, m.m.v. J.Ph. van der Kellen, *Het werk van Jan en Casper Luyken*. 2 dln. Amsterdam 1905
- Elias, Johan E., *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, 2 dln., Haarlem 1903-1905.
- Feller, F.-X. de, *Biographie universelle ou dictionnaire historique des hommes qui sont fait un nom par leur génie, leurs talents, leurs vertus, leurs erreurs ou leurs crimes*. Nouv. ed., augm. de plus de 3000 articles, réd. par M. Pérennès. Tom. 1-12. Paris 1833.
- Gebhard, J.F. jr., *Het leven van Mr. Nicolaas Cornelisz. Witsen (1641-1717)*. 2 dln. Utrecht 1881-1882.
- Gram, Johan, *De schildersconfrerie Pictura en hare academie van beeldende kunsten. Te 's Gravenhage 1682-1882*. Rotterdam 1882.
- Great Soviet Encyclopedia. A translation of the third edition (vol. 22 en 29)*. London 1979-1982.
- Gruys, J.A., e.a., *Thesaurus 1473-1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers. Met plaatsen en jaren van werkzaamheid. Dutch printers and booksellers. With places and years of activity*. Nieuwkoop 1989. (Bibliotheca Bibliographica Neerlandica. Vol. XXVIII).
- Hofer, Mr. (éd.), *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources à consulter*. 46 tomes. Paris 1855-1866.
- Hond, Jan de, 'Een grooten lust tot het bezien van vremde landen, volkeren en zeden'. *Cornelis de Bruijn 1652-1727*. KUN 1992. Utrecht [1993]. (Doctoraalscriptie Nieuwe Geschiedenis).

- Hoogwerff, G.J., 'De Stichting der Nederlandsche Schildersbent te Rome'. In: C. Hofstede de Groot e.a. (red.) *Feest-bundel Dr. Abraham Bredius aangeboden den achttienden april 1915*. 2 dln. Amsterdam [1915], dl 1, p. 109-125.
- Hotz, A., 'Over afbeeldingen van Persepolis en Palmyra door Nederlanders (Philip Angel - Jan Jansz. Struys - Herbert de Jager - Cornelis de Bruyn - G. Hofsted van Essen)'. In: *Oud Holland* 29 (1911) pp. 1-48.
- Hoogwerff, G.J., *De Bentvueghels*. 's-Gravenhage 1952.
- Hotz, A., 'Over afbeeldingen van Persepolis en Palmyra door Nederlanders (Philip Angel - Jan Jansz. Struys - Herbert de Jager - Cornelis de Bruyn - G. Hofsted van Essen)'. In: *Oud Holland* 29 (1911) p. 1-48.
- Houbraken, Arn., P.T.A. Swillens (ed.), *De groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en Schilderessen. Waar van 'er veele met hunne beeltenissen ten Tooneel verschijnen, en welker levensgedrag en Kunstwerken beschreven worden: zijnde een vervolg op het Schilderboek van K.v. Mander*. 3 dln. Fotogr. herdr. v. Amsterdam 1718-1721, Amsterdam 1943-1983.
- Hulzen, Joh. van, *Onze vaderlandse geschiedenis. II van 1584 tot 1795*. 4e herz. dr. Kampen 1963.
- Janssen, Frans A. (ed.), *Zetten en drukken in de achttiende eeuw. David Wardenaar's Beschryving der boekdrukkunst* (1801). 2e gecorr. dr. (1e 1982). Haarlem 1986.
- Jong, Erik de, 'Zijdebalen: A late seventeenth/early eighteenth-century Dutch Estate and its garden poem'. In: *Journal of Garden History*, 5 [1985], 1, p. 32-71.
- Jong, Joop de, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw*. Utrecht/Antwerpen 1987.
- Jong, J.L. de, "'Tot meerder naeukeurigheid". De ruines van Persepolis in prent gebracht'. In: *Phoenix* 35 (1989), 1, p. 43-61.
- Jonge, A. de, *Tsaar Peter de Grote*. (oorspr. titel *Fire and water*, vert. J.M.A.G. Hendriks) Baarn 1980.
- Jonge, C.H. de, 'Kunstgeschiedenis en geschiedenis uit Nederlandsch-Indië'. In: *Historia. Maandschrift voor geschiedenis en kunstgeschiedenis* 8 (1942), p. 193-199.
- Kleerkooper, M.M. (verz.), W.P. van Stockum jr. (aanv. en ed.). *De Boekhandel te Amsterdam voornamelijk in de 17e eeuw. Biographische en geschiedkundige aanteekeningen*. 2 dln. 's-Gravenhage 1914-1916.
- Kobus, J.C., e.a (ed.), *Biographisch woordenboek van Nederland bevattende de levensbeschrijvingen van personen, die zich in Nederland op het gebied van kunst, wetenschap en letteren; uitvindingen, ontdekkingen en belangrijke daden hebben bekend gemaakt*. 3 dln. Arnhem/Nijmegen 1886.

Kossmann, E.F., *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18e eeuw. Biographisch woordenboek van boekverkoopers, uitgevers, boekdrukkers, boekbinders, enz. Met vermelding van hun uitgaven en de veilingen door hen gehouden.* 's-Gravenhage 1937 (Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel. Uitgegeven door de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels. Deel 13).

Kramm, Christiaan, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd. Strekkende tevens tot vervolg op het werk van I. Immerzeel, jr. 7 dln. + 7 suppl.* Amsterdam 1857-1864.

Kruseman, A.C., *Aanteekeningen betreffende den boekhandel van Noord-Nederland, in de 17de en 18de eeuw.* Amsterdam 1893 (Bijdragen tot de Geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel. Uitgegeven door de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels. Deel 6).

Ledeboer, A.M., *Alfabetische lijst der boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland sedert de uitvinding van de boekdrukkunst tot den aanvang der negentiende eeuw.* Utrecht 1876.

Ledeboer, A.M., *Chronologisch register behoorende bij de alfabetische lijst der boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland sedert het jaar 1440- tot het begin dezer eeuw.* Utrecht 1877.

Leeuw, Ronald de (red.), *Herinneringen aan Italië. Kunst en toerisme in de 18de eeuw.* Zwolle 1984.

Locher, Th.J.G., *Peter de Grote*, Amsterdam 1947.

Loos-Haaxman, J. de, 'De schilder Cornelis de Bruyn en het portret van Joan van Hoorn'. In: *Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde*, 75 (1935), 2, pp. 218-236.

Loos-Haaxman, J. de, *De landsverzameling schilderijen in Batavia. Landvoogdsportretten en compagnieschilders.* Leiden 1941.

Marres-Kortman, Birgit, en Geert Schuurman, 'De belangstelling van P. Rabus voor reisbeschrijvingen'. In: Hans Bots (ed.) *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702.* Amsterdam 1974. (Studies van het Instituut voor Intellectuele Betrekkingen tussen de Westeuropese Landen in de Zeventiende Eeuw, 2). p. 379-407.

Martin, H.-J., Roger Chartier (éd.), *Histoire de l'édition française.* Tome 2: *Le livre triomphant 1660-1830.* 4 tms. [Paris] 1982-1986.

Massie, Robert, *Peter de Grote en het ontstaan van het moderne Rusland, 1672-1725.* Vertaald uit het Engels door Jaap Engelsman. 2e dr. Amsterdam 1992.

Meulen, R. van der, 'Peter de Groote en het Hollandsch'. In: *Onze Eeuw. Maandschrift voor staatkunde, letteren, wetenschap en kunst* 13 (1913), 3, pp. 117-138.

Milner-Gulland, Robin, en Nicolai Dejevsky, *Atlas van Rusland.* Amsterdam 1990.

Molhuysen, P.C., e.a. (ed.), *Nieuw Nederlandsch biographisch woordenboek.* 10 dln. Leiden 1911-1937.

Muller Fz., S., 'Zijdebalen'. Overdruk uit: *Bouwkunst. Tweemaandelijksch tijdschrift* 4 (1912), afl. 1-2.

- Naarden, Bruno, (et al.). *Rusland in Nederlandse ogen. Een bundel opstellen*. Amsterdam 1986.
- Nagler, G.K., *Neues allgemeines Künstler-Lexicon oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher, Lithographen, Formschneider, Zeichner, Medailleure, Elfenbeinarbeiter etc.* 25 Bde. (3 Aufl., unveränd. Abdruck der 1sten Aufl. 1 Auflage 1835-1852). Leipzig 1924.
- Nieuwenhuis, G. (ed.), *Algemeen woordenboek van kunsten en wetenschappen, voor den beschaafden stand en ten behoeve des gezelligen levens*. 8 dln. + 9 suppl. Zutphen 1820-1844.
- Obreen, D.O. (ed.), *Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis. Verzameling van meerendeels onuitgegeven berichten en mededeelingen betreffende Nederlandsche schilders, plaatsnijders, beeldhouwers, bouwmeesters, juweliërs, goud- en zilverdrijvers, smeden, stempelsnijders enz.* 7 dln. Rotterdam 1877-1890.
- Pée, Julius (ed.), *Keur uit de brieven van Multatuli. Naar tijdsorde gerangschikt en van aantekeningen voorzien*. Amsterdam 1944.
- Rouffaer, G.P., 'Oude schilderijen te Batavia'. In: *Oud Holland. Nieuwe Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlandsche kunst, letterkunde, nijverheid, enz.* 12 (1894), pp. 193-200.
- Sancisi-Weerdenburg, Heleen, 'Introduction. Through travellers' eyes: The Persian Monuments as seen by European visitors'. In: *Achaemenid History VII. Through travellers' eyes*. (Off-print) Leiden [1989], pp. 1-35.
- Schatten van de tsaar. Hofcultuur van Peter de Grote uit het Kremlin*. Rotterdam 1995.
- Scheltema, Jacobus, *Rusland en de Nederlanden beschouwd in derzelver wederkeerige betrekkingen*. 4 dln. Amsterdam. 1818.
- Scheltema, Jacobus, *Peter de Groote, Keizer van Rusland in Holland en te Zaandam in 1697 en 1717*. 2 dln. 2e dr. Utrecht 1842.
- Schoor, Henk van de, 'Bentvueghel Signatures in Santa Constanza in Rome'. In: *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* 38 (1976), Nova Series 3, p. 77-86.
- Selm, Bert van, 'Het komt altemaal aen op het distribuweeren' De boekdistributie in de Republiek als object van onderzoek. In: J.J. Kloek e.a. (red.) *De productie, distributie en consumptie van cultuur*. Amsterdam etc. 1991, p. 89-99 (Balans en Perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis).
- Stolk Cz., A. van (verz.), G. van Rijn (ed.), *Atlas van Stolk Katalogus der historie-, spot- en zinneprenten betrekkelijk de geschiedenis van Nederland*. 10 dln. + reg. Amsterdam 1895-1931.
- Stölting, Erhard, *Eine Weltmacht zerbricht. Nationalitäten und Religionen der USSR*. Frankfurt am Main 1990.
- Thiel, Pieter J.J. van e.a. (ed.). *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam. A completely illustrated catalogue*. Amsterdam/Maarssen 1976.

- Thieme, Ulrich und Felix Becker. H. Vollmer u.a. (red.). *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*. 37 Bde. + 6 Nachtr. Leipzig 1992 (Unveränd. Nachdr. der Orig. Ausg. Leipzig 1907-1962).
- Tiele, P.A., *Nederlandsche bibliographie van land- en volkenkunde*. Amsterdam 1884 (Bijdragen tot eene Nederlandsche Bibliographie uitgegeven door het Frederik Muller-Fonds. 1).
- Uhlenbeck, C.C., *Verslag aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland ten bate der Nederlandsche geschiedenis*. 's-Gravenhage 1891.
- Volmuller, H.W.J. (ed.). *Nijhoffs geschiedenislexicon. Nederland en België*. 's-Gravenhage enz. 1981.
- Vries, M. de L.A. te Winkel e.a. (bew.), *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 26 dln. 's-Gravenhage enz. 1882-heden.
- Wilt, A. de, 'Een boek-prospectus uit de 17e eeuw'. In: *Het Boek*, nieuwe reeks 32 (1955-1957), pp. 199-205.
- Wittram, Reinhard, *Peter I (Zar und Kaiser. Zur Geschichte Peters des Großen in zeiner Zeit.)* 2 dln. Göttingen 1964.
- Wonder, P.C., A. Cock e.a., *Alphabetische lijst van de geboorte- en sterfjaren der voornaamste oude Nederlandsche kunstschilders en beeldhouwers, om daardoor bij het zien van schilderijen, waarop het jaarmerk geteekend is, dadelijk te kunnen afleiden in welken leeftijd zij door den kunstenaar gemaakt zijn*. Utrecht 1853.
- Wurzbach, Alfred von, *Niederländisches Künstler-Lexikon. Auf grund archivalischer Forschungen bearbeit.* 2 Tle. Wien/Leipzig 1906-1910.
- Zwollo, Annie, *Hollandse en Vlaamse veduteschilders te Rome 1675-1725*. Amsterdam 1972. Proefschrift.

binnenkant omslag achter

